

LUND UNIVERSITY

**Ungdomar, sexualitet och socialt behandlingsarbete på institution
intervjuundersökning bland personalen på tre hem för vård eller boende i Skåne**
Gunnarsson, Maud; Månsson, Sven-Axel

1986

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Gunnarsson, M., & Månsson, S.-A. (1986). *Ungdomar, sexualitet och socialt behandlingsarbete på institution: intervjuundersökning bland personalen på tre hem för vård eller boende i Skåne*. (Meddelanden från Socialhögskolan; Vol. 1986, Nr 3), (Research Reports in Social Work; Vol. 1986, Nr 3). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:
2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MEDDELANDEN

från

SOCIALHÖG- SKOLAN

1986:3

MAUD GUNNARSSON
SVEN-AXEL MÅNSSON

UNGDOMAR, SEXUALITET OCH SOCIALT BEHANDLINGSARBETE
PÅ INSTITUTION

- INTERVJUUNDERSÖKNING BLAND PERSONALEN PÅ TRE HEM
FÖR VÅRD ELLER BOENDE I SKÅNE

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan

Postadress
Box 23
221 00 LUND

FÖRORD

Föreliggande arbetsrapport ingår i ett forsknings- och utvecklingsprojekt som bedrivs vid Socialhögskolan forskningsavdelning i Lund. Syftet med projektet är (1) att studera destruktiva sexuella mönster och deras följdverkningar i samspelet mellan ungdomar och mellan ungdomar och vuxna, (2) att undersöka hur olika människobehandlande yrkesgrupper och institutioner bemöter dessa mönster samt (3) att medverka till en utveckling av sociala metoder för att motverka dessa mönster.

Projektet inleddes 1985 med en kartläggning av olika yrkesgruppers (socialarbetare, fritidsledare, skolpersonal, institutionspersonal, etc) kunskaper om ungdomars levnadsvillkor med särskild tonvikt på sexuella mönster. Kartlägningsarbetet utfördes dels i ett större bostadsområde i södra Sverige, dels på tre hem för vård eller boende inom ungdomsvården, också i södra Sverige. Den föreliggande skriften är en rapportering från kartlägningsarbetet på de tre institutionerna. (Samtidigt publiceras en annan arbetsrapport från den del av studien som rör det aktuella bostadsområdet: "Ungdomar i riskzonen - de professionellas kunskaper om destruktiva sexuella mönster bland ungdomar i ett bostadsområde", Winslöow/Månsson. Lund: Socialhögskolan 1986.)

Kartlägningsarbetet har utförts av en projektgrupp bestående av projektledaren Sven-Axel Månsson samt forskningsassisterna Katrin Winslöow och Maud Gunnarsson. Det forskningsmaterial som inhämtades via kartläggningen har i första hand bearbetats av Maud Gunnarsson. Hon och Sven-Axel Månsson har tillsammans skrivit rapporten.

Som framgår av målbeskrivningen ovan har projektet det övergripande syftet att på basis av systematisk kunskapsproduktion medverka till en utveckling av kunskaper och metoder, som skulle kunna göra det möjligt att bemöta de aktuella problemen. Kartläggningen är ett första steg i denna riktning. Arbetsrapportens primära funktion är att utgöra ett kunskaps- och diskussionsunderlag för de yrkesgrupper som ingår i vårt projekt. Nästa steg i processen - om det nu blir ett sådant - måste följa på en sådan grundlig diskussion; en diskussion som bör kunna visa vilka behov de olika yrkesgrupperna kan tänkas ha.

Tack till er alla som medverkat i kartläggningen!

Projektgruppen
Socialhögskolan i Lund
Oktober 1986

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	sid
INLEDNING	1
INSTITUTIONERNAS "YTTRE" FÖRUTSÄTTNINGAR	21
Institutionerna och lagstiftningen	21
Plan och ansvar	21
Personalsammansättning	21
Profiler	23
Konsekvenser för arbetets innehåll	24
Könsfördelning	25
Behandlingens yttre förutsättningar	26
UNGDOMARNA – MED PERSONALENS ÖGON	29
Könsrelaterade symtom och problem	32
Sammanfattning	33
KÖNSROLLER OCH SEXUALITET	34
Bilderna av flickorna	34
Bilderna av pojkarna	35
Det allmängiltiga och det avvikande	36
Mötet mellan pojkar och flickor på institutionen	39
A Sporadiska och ytliga kontakter	39
B Parförhållanden	41
C Sexuella utnyttjanderelationer	42
D Pojkar som förtryckare	43
SEXUELLA UTSPEL, SEXUELL MOBBNING, SEXUELLT UTNYTTJANDE, PROSTITUTION OCH SEXUELLA ÖVERGREPP	45
Inledning	45
Sexuella utspel	47
Pojkar versus kvinnlig personal	48
Flickor versus manlig personal	51
Elever och personal av samma kön	53
Varför förekommer sexuella utspel?	54
Hur tacklas utspelen?	55
Sexuell mobbning	58
Flickorna	59
Pojkarna	62
Vad beror sexuell mobbning på?	64
Hur tacklar man sexuell mobbning	65
Sexuellt utnyttjande	66

Utnyttjandemönster	69
Vad beror det på att sexuellt utnyttjande förekommer?	73
Hur tacklar man sexuellt utnyttjande?	74
Prostitution	75
Exempel på prostitution	78
Varför förekommer prostitution?	79
Hur tacklar man prostitution?	80
Sexuella övergrepp inom familjen	83
Exempel	83
Varför förekommer incest?	85
Hur tacklar man problemet?	86
Sammanfattning	87
 REGLER OCH SEXUALITET	 89
Regler om att sova tillsammans	89
Motiven till förbudet	90
Vad tycker den enskilde personalen om förbudet?	93
Ungdomarnas uppfattning om förbudet	94
När blev tonåringen informerad?	94
Överträds förbudet?	95
Hur kontrolleras att förbudet inte överträds?	95
Vad händer vid överträdelse?	96
Parförhållanden	96
Vad är tillåtet och inte tillåtet i kontakten mellan ungdomarna?	97
Sammanfattande synpunkter	97
Regler kring pornografi	98
Strategierna	100
 DEN SAMKÖNADE INSTITUTIONEN PÅ GOTT OCH ONT	 101
Inledning	101
Normalitet	102
Klimatet/miljön	103
Kontakten mellan ungdomarna	103
Dynamiken i arbetet	104
Nackdelar med den samkönade institutionen	104
Utnyttjande av flickor i vården på § 12-hemmet	105
 SAMMANFATTNING OCH AVSLUTANDE KOMMENTARER	 107
LITTERATURFÖRTECKNING	112

INLEDNING

Projektets bakgrund och syfte

Bakgrunden och syftet med det projekt, i vilket föreliggande arbetsrapport ingår som en del, har utförligt behandlats i en tidigare skrift med titeln "Att förebygga prostitution: En projektplan" (Månsson, 1984).

Vi avser emellertid att här kortfattat återge några av huvudtankarna med projektet. I huvudsak är dessa tankar fortfarande de samma som tidigare. Några små förändringar har dock inträffat under forskningsprocessens förlopp. Dessa har emellertid främst inneburit en ökad konkretisering och precisering av projektets frågeställningar, och är därmed inte någon kursändring i förhållande till det ursprungliga målet.

Vi ska också redogöra för på vilket sätt denna rapport förhåller sig till den andra av våra delrapporter - "Ungdomar i riskzonen - de professionellas kunskaper om destruktiva sexuella mönster bland ungdomar i ett bostadsområde" (Winslööv/Månsson, 1986) - som vi redovisar samtidigt med denna.

Det övergripande syftet med projektet kan sammanfattas i tre satser

- att studera destruktiva sexuella mönster och deras följdverkningar i samspelet mellan könen, både mellan ungdomar och mellan ungdomar och vuxna
- att studera hur människobehandlande yrkesgrupper och institutioner bemöter och behandlar dessa mönster och deras följdverkningar
- samt att på basis av dessa studier medverka till en utveckling av sociala metoder för att motverka dessa mönster och processer

När vi här talar om destruktiva sexuella mönster avser vi främst företeelser som sexuell mobbning, sexuellt utnyttjande, prostitution samt sexuella övergrepp i hemmiljön. Det är dessa vi har undersökt närmare.

Prostitution och sexuella övergrepp i hemmiljön är två företeelser som är förhållandevis välkända för de flesta människor idag, inte minst därför att de stått i fokus för samhällsdebatten och för ett omfattande utrednings- och forskningsarbete under senare år.

De två andra företeelserna - sexuell mobbning och sexuellt utnyttjande - har en annan status i detta avseende. Deras innebörd är inte lika självklar. Vi har valt dessa begrepp som sammanfattande beteckning på två olika, men ändå nära sammanhängande sexuella interaktionsmönster av destruktiv natur.

Med sexuell mobbning avses i vårt fall de situationer där en pojke eller flicka anklagas och/eller trakasseras av omgivningen för sexuellt lössläppt beteende. Anklagelsen kan, men behöver inte ha någon grund i verkligheten. Problematiken

ligger för den enskilde till stor del i den åtföljande ryktesspridningen och dess konsekvenser.

Sexuellt utnyttjande betecknar i vårt fall det förhållandet att en pojke eller flicka utnyttjas eller låter sig utnyttjas sexuellt av andra (vuxna eller ungdomar). Beteendet kan vara "prostitutionsliknande", dvs den sexuella handlingen sker i utbyte mot t ex cigaretter, presenter, tak över huvudet, droger eller kanske lite pengar, men bör skiljas från "regelrätt" prostitution (som sker under marknadsmässiga betingelser).

I nästan varje ungdomsgrupp finns det en eller flera flickor som låter sig utnyttjas sexuellt, dvs som "ställer upp" mer och oftare än andra. Det gäller ofta flickor som av olika skäl har svårare än andra att klara kraven och trycket från omgivningen med hedern i behåll; flickor som genom att de följer "spelets regler" utvecklar en negativ självuppfattning. Det är bl a dessa flickor som står i fokus för vårt intresse. Men det är inte bara flickorna själva, utan också de destruktiva mönster som skapar den känsla av utsatthet och rädsla som varje tonåring känner av.

Låt oss anföra ett konkret exempel, som är hämtat ur den s k Pumarapporten (H-rapport 19/Socialstyrelsen, 1983), en dokumentation och utvärdering av det arbete om sexualitet och könsroller som växte fram på fritidsgården Puma i Visby i slutet av 70-talet. Exemplet illustrerar några av de mekanismer som är verksamma i destruktiva sexuella interaktionsmönster som vi här har kallat sexuell mobbning och sexuellt utnyttjande.

Eva - hon kallas så i rapporten - har varit utsatt för mobbning under flera år i skolan:

"Det började när jag gick i fyran - femman. Det var då man började vara med killar och så där. De kallade mig för hora. Jag visste knappt vad ordet innebar, bara att det var något dovt fult eller vad man skall kalla det. Jag tog verkligen åt mig av det. Jag var då kanske den första tjejen i klassen som var med en kille, och han var rätt populär. Och jag tyckte inte själv att jag var speciellt söt. Jag vet faktiskt inte vem det var som startade det hela. Vi kysstes ju knappt.

När jag gick i sjuan - åttan var det nästan värst. Då var jag tillsammans med en kille i sjuan och han fick liksom inte. Då spred han ut att han fick göra vad som helst med mig. Men det var ju inte sant. Och sedan satte det igång. Då var jag 13 år och de andra tyckte då - 'vilken brud'. Jag pratade aldrig med honom om det hela. Jag vågade knappt gå hem från skolan ibland. Han var tillsammans med ett gäng stöddiga killar.

I åttan var jag tillsammans med en kille som gick i nian. Då låg jag med honom, sedan tog det slut. Så var jag med en annan för en kväll och låg med honom också. Några veckor senare blev jag tillsammans med en tredje kille, men vi låg inte med varandra med detsamma. Sedan var det i full gång."

Nu startade en intensiv ryktesspridning kring Eva.

"Jag var på ett ställe där vi hade ett litet omklädningsrum. Där skrev de 'Eva är läbba (lesbisk) och Eva är hora'. En av tjejkompisarna hade helt fritt hittat på det här med att jag var lesbisk. Att hon hade kommit hem till mig en dag, då jag stod i badrummet och onanerade. 'Vad håller du på med' hade hon frågat. 'Ja, det är så skönt', hade jag sagt då. Sedan sade hon att jag också hade tafsat på henne och såna grejer."

Eva tog sömntabletter:

"Jag hittade lite sömntabletter hemma och tog dem. Så somnade jag och sedan var det liksom inget mer. De hade väl ingen större verkan på mig. Jag ville inte dö, det var mest för att de skulle få upp ögonen för vad de höll på med. De kunde ju inte få förstöra hela mitt liv. Folk gick och kastade 25-öringar efter mig i korridoren och en massa såna saker. En 25-öres hora, det var jag."

Men Eva var inte helt ensam:

"Jag hade min kompis som alltid ställde upp på mig i vått och torrt. Hon vet precis allting. Det enda morsan sade när jag hade tagit sömntabletter var - 'har Du inte växt ifrån sådana barnsligheter?'. Men ingen frågade varför jag hade gjort det."

På frågan vad som var svårast i den här situationen svarar Eva så här:

"Att jag inte hade några kompisar. Att alla klandrade en för att man gjort någonting med någon som man tyckte bra om. Om jag nu hade varit med de tre killarna och tyckt om alla tre, då är det ju inget fel i det. Men de andra dömer och förfular det hela. De hade ju inte med saken att göra överhuvudtaget."

Vi vet ingenting om hur representativ Evas berättelse är. Ändå kan vi se en del allmängiltiga drag i den, särskilt när det gäller innebörden i de inblandades handlingar.

Berättelsen handlar bl a om hur en destruktiv identitet utvecklas hos en ung människa samt hur denna styr hennes handlingar och andras reaktioner mot henne.

Eva ställer upp för att vara till lags, just därför att hennes självkänsla är dålig. Resultatet blir att hon ställs utanför och stämplas som "hora". Denna skamstämpel styr sedan kompisarnas reaktioner mot henne, oavsett om hon är skyldig till anklagelserna eller ej. Hon är och förblir föraktlig.

Omvärldens reaktioner är intressanta på flera sätt. På ett djupare plan knyter kompisarnas (både pojkarnas och flickornas) förhållningssätt an till ett gammalt och välkänt tema i det sexuella mönster som är präglat av och format i det patriarkaliska samhället, nämligen indelningen som klyver kvinnokönet i två från varandra skilda kategorier: Modern/madonnan kontra skökan/horan. Modern står för det rena och obefläckade. Horan står för det "djuriska" och okontrollerade, för drifter och sexuell längtan. Bilden är förenklad, men den har djupa rötter i vår kultur och styr mäns förhållningssätt till kvinnor och i stor utsträckning också kvinnors förhållningssätt till sig själva i olika situationer. Den sexuella längtan som män riktar mot "horan" är samtidigt genomsyrad av förakt, som dels tar sig uttryck i självförakt för den egna driften, dels riktar sig mot den individ som lockar fram dessa "smutsiga" känslor, nämligen "horan". Denna ambivalens präglar könsspelet i vår kultur och utgör ett påtagligt inslag i pojkars och flickors sexuella inläring. Kvinnor måste finnas för att göra pojkar till män. Och när de "ställer upp" blir de lätt föraktade, särskilt efteråt. Evas berättelse visar detta tydligt.

Kanske är också de vuxnas roll i berättelsen symptomatisk. De skymtar otydligt i bakgrunden. Ungdomarna lämnas i princip ensamma att själva ta ansvar för situationen, som ju utvecklas till ett fall av svårartad sexuell mobbning.

I Evas berättelse framstår det ju mycket tydligt hur avkopplad hon är från vuxenstöd. Sannolikt är detta inte helt ovanligt, även om det inte alltid får lika destruktiva konsekvenser som i Evas fall. De flesta ungdomar "tar sig igenom" tonåren utan de vuxnas stöd i sexualfrågorna. I en del fall går det emellertid dåligt, tillräckligt dåligt för att en negativ självuppfattning skall hinna utvecklas och permanentas. I Evas fall fick hon så småningom det stöd och den upprättelse hon behövde.

Det exempel vi har anfört ovan utgör bara ett fall bland många, ett mönster bland flera. Det finnas andra, där företrädesvis flickor i relativt tidig ålder använder sitt kön som "bytesvara", t ex i utbyte mot social tillhörighet eller trygghet. Erfarenheterna från prostitutionsprojektet i Malmö visar att det förekommer ett prostitutionsliknande beteende bland småflickor, där dessa erhåller ekonomisk ersättning för könsumgänge med äldre pojkar eller vuxna män. En del - om än totalt sett ganska få - av de prostituerade som ingick i projektets behandlingspopulation hade gjort sina första prostitutionserfarenheter på detta sätt. (Se t ex Larsson, 1983 sid 82 ff.)

Ungdomsrollens samhälleliga premisser

Det som sker med Eva är signifikant på flera olika plan. En viktig dimension i förståelsen av det som sker (eller icke sker) i relationen mellan Eva och de vuxna i hennes omgivning är de strukturella ramar som är givna för ungdomsrollen i vårt moderna samhälle. Detta för oss in på grundläggande sociologiska resonemang, som är nödvändiga för att förstå ungdomen som social kategori i förhållande till andra åldersgrupper. Ett sådant resonemang, som med nödvändighet måste bli både teoretiskt och en smula abstrakt, tar sin utgångspunkt i följande samhälleliga premisser:

Den moderna ungdomsrollen är avskild från andra åldersgrupper. Den är också funktionellt avskild från det produktiva livet i samhället. Detta avskiljande förstärks genom det moderna livsmönstret där boende, arbets- och fritidssfärer är avgränsade från varandra. En närmiljö utan produktion och med obetydlig social verksamhet ger ett begränsat "modellgalleri" utöver jämnåriggruppen.*

Den funktionella marginaliteten och bristen på vuxenmodeller ger spelrum för många och komplicerade inflytanden. Ungdomstiden präglas med andra ord av en hög grad av frihet att utforma en "identitet". Det förhållandevis svaga vuxeninflytandet innebär samtidigt en svag social kontroll, vilket medför att det finns få krafter som håller tillbaka destruktiva utvecklingsmönster i ungdomsgruppen.

Ungdomsgruppen fungerar med andra ord i ett slags socialt vacuum. Den får inte "svar" från omgivningen när den börjar handla på ett sätt som blir skadligt för den själv och omgivningen.

Ungdomens sociala gemenskaper (communities) spelar stor roll i socialisationsprocessen i alla kulturer. Viktig social och kognitiv kompetens härrör från erfarenheter som görs i denna gemenskap. Det finns med andra ord en rad sociala behov som bara kan tillfredsställas av personer i samma ålder. Också i samhällen där traditioner och andragenerationer har ett starkt grepp om ungdomarnas socialisation, har man i hög grad överlåtit åt ungdomsgruppen att själva upprätthålla traditionerna. I det ögonblick som snabba sociala förändringar lösgör traditionernas och andra generationers grepp om ungdomen, accentueras den inneboende spänning som ligger i ungdomsgruppens sökande efter att tillfredsställa åldersspecifika behov. Frånvaron av traditioner som ger ledning skapar stor öppenhet och sårbarhet inför yttre faktorer.

Det är mot denna bakgrund man måste förstå uppkomsten av olika subkulturer. De normer och beteenderegler som uppstår i dessa (symboler, ritualer, koder, gester, språk) reglerar t ex hur ungdomarna skall möta vuxenvärlden och lösa "känslomässigt kinkiga situationer" i det egna livet.

* Framställningen bygger här i allt väsentligt på tankar hämtade från de norska sociologerna Ivar Frønes och Ola Stafseng (Frønes och Stafseng, 1985).

Sett i ett historiskt perspektiv har barns och ungas socialisation ägt rum i den offentliga sfären: på marknadsplatsen, på gatan, mellan husen och tillsammans med och med hjälp av varandra, i egna aktiviteter bland eller tillsammans med vuxna. I dag framstår dock ungdomskollektivet som det offentliga rummets sista invånare. (Frønes och Stafsg, 1985 s 128.)

I vårt extremt privatiserade samhälle har en stor del av ramarna kring de ungas gemenskap fallit bort, liksom den sociala kontroll som låg i den offentliga sfärens sociala och kulturella ramverk.

Ungdomsgruppens funktion ökar i betydelse. Större frihet att forma en egen "identitet", men också mindre stöd från vuxna. "Tillsynsansvaret" faller på andra vuxna än familjen. Många olika yrkesgrupper delar detta ansvar (åldersrelaterade funktioner). Dessa professionella tillsynspersoner bor ofta på annat ställe. Har sällan någon kunskap om de specifika villkor som gäller för barn och ungdom i den lokala miljön. Deras plats i "tillsynsorganisationen" bestämmer kunskaps-horisonten, vilken ofta ger endast fragmentarisk kunskap.

Risken för destruktiva utvecklingsförlopp blir därmed större. Dessa förlopp kan utvecklas långt innan de blir "upptäckta" och "åtgärdade". Westius och Bell diskuterar i en artikel om socialiseringsmönster bland barn och ungdom i några Stockholmsförorter hur den "oavhängiga" kamratgruppen alstrar sina egna destruktiva handlingsmönster, utan ingripande från omvärlden. Ett av deras exempel gäller det s k postkuppsgänget:

En annan vanlig erfarenhet är att kamratgrupper "alstrar" sina egna handlingar. En postkupp som nästan blev av i en förort visar hur ett gäng kan komma in i ett mönster där vissa gjorda handlingar ger upphov till nya, utan ingripande från omvärlden. I denna förort finns ett ganska stort centrum och ett kafé som domineras av ungdomar. Snatteri är ganska vanligt bland ungdomarna här och har alltid varit vanligt. Men när ett gäng på kanske tjugo tonåringar i vintras fick tillgång till tomma lokaler intill kaféet i Centrum förändrades bilden.

Det började med att några gjorde ett inbrott i en uraffär och skaffade klockor dels åt sig själva, dels åt andra. Inbrottet fick inga följder. Tillgången till lokalen gjorde att man kunde lagra gods och kan ha bidragit, enligt våra informanter, till att man gjorde ett inbrott i en elaffär. Bytet blev större ting - färg-TV-apparater, stereoapparater och liknande. Man gjorde också inbrott i skolan och på ungdomsgården och fick bandspelare och TV-apparater. Bytet fördelades och en del togs hem. Vad reaktionen blev i hemmet vet vi inte, men så vitt vi vet, hörde inga föräldrar av sig till skolan eller polisen.

Stölderna blev det dominerande samtalsämnet för tonåringarna under den här tiden. Hela gänget var med på diskussioner om planläggning, genomförande, fördelning, och en sorts byteshandel med gods. Man tog så småningom emot beställningar från andra ungdomar. Engagemanget hos tonåringarna var så stort att personalen på kaféet inte kunde undgå att höra och se vad som stod på. Men ingen tordes eller orkade göra något. Gänget hade dithills undgått upptäckt, och detta bidrog till att man började planera större uppgifter. Man började följa värdeförsändelserna till och från postkontoret. Diskussionerna omfattade hela gänget, som började skissa på en postkupp. Genom oförsiktighet blev en i gänget föremål för polisens intresse och togs in på förhör i ett annat ärende. I det läget övergav man planerna. Det hade hunnit bli vår, och andra intressen tog vid. Flera i gänget brukade t ex spela fotboll.

Som vi ser det, är detta gängs utveckling ett gott exempel på hur kamratgruppen alstrar egna normer och handlingar. Inbrotten blev stommen i gängets umgänge, där samtal och utbyte kom att kretsa runt det gemensamma intresset, och denna interaktion gav i sin tur upphov till nya handlingar. I ett samhälle där ingen annan grupp - föräldrar, skolan, grannar - tycks ha haft närmare inblick i ungdomarnas liv, hinner denna oavhängighet föra gruppen rätt långt. (Westius och Bell, 1974 s 170.)

Det moderna samhällets ungdomsroll med sina möjligheter till frihet att pröva sig fram, med försvagad kontroll från omgivningen och färre band än tidigare till traditioner och normer, ger - som sagt - möjligheter åt många, men den medför också, att för dem som behöver stöd, finns inte mycket att luta sig emot. (Frønes och Stafseng, 1985 s 129.)

Ungdomarna måste själva i hög grad lösa sina inre organisatoriska problem. Det dominerande psykologiska problemet blir med andra ord att "hitta sig själv". Oklarheten och bristen på traditioner ger emellertid också utslag på det sociologiska planet. Normer och regler för beteendet, vad man kan och inte kan göra, måste hela tiden skapas och återskapas i gruppen. Roller, ritualer och koder som uppstår blir ett sätt att möta olika situationer och lösa känslomässigt kinkiga problem. I detta perspektiv kan man förmodligen förstå utvecklingen av stereotypa könsroller bland ungdomar. Över den inre osäkerheten byggs en gångbar könsroll utåt. Denna svarar mot behovet av att markera sitt kön, sin könstillhörighet. Men också mot behovet av tillhörighet. Det gäller att visa att man är "med".

Frånvaron av traditioner, adekvata rollförebilder och klara, entydiga förväntning-

ar, som ger vägledning, skapar - som sagt - stor öppenhet, men också sårbarhet inför komplicerade och motsägelsefulla inflytanden, som t ex kommersiella media. Dessa kan erbjuda färdiga roller och rekvisita som ersättning för traditioner. "Ju mindre en ungdomsmiljös förmåga till inre utveckling är, desto större blir kraften i massmedias påverkan." (aa s 125).

Sexualitet och samhällsförändring

Utan närmare precisering påstod vi tidigare (på sid 4) att man kunde betrakta de vuxnas roll i Evas berättelse som symptomatisk. Det destruktiva utvecklingsförloppet fick ha sin gång. De vuxna skyttade otydligt i bakgrunden och ungdomarna lämnades i princip ensamma att ta ansvaret för det som skedde.

Händelsen kan alltså ses som ett uttryck för de strukturella ramar som omger den moderna ungdomsrollen. Men för den fulla förståelsen krävs också kunskap om de synsätt och sedvänjor som präglar människors sexuella attityder och beteendemönster i det moderna svenska samhället. Och här är bilden splittrad. Gammalt och nytt flyter ihop. Olika förebilder står mot varandra: å ena sidan en sexuell restriktivitet med starka sexualfientliga inslag som har sina rötter i en äldre puritansk hållning, å andra sidan en nyare, eller åtminstone i dag mer framträdande hållning, som säger att sexualiteten närmast är att betrakta som vilken vara som helst. Å ena sidan bedriver staten obligatorisk sexualupplysning för barn och ungdomar, med utgångspunkt i saklighet och med målsättningen att verka för en jämställd sexualsyn mellan män och kvinnor, å andra sidan förekommer ett omfattande utbud av kommersiell sexualitet som exploaterar en jämlik sexualsyn och framställer kvinnor som renodlade sexualobjekt, osv. Den splittrade och motsägelsefulla bilden av sexualiteten skapar osäkerhet, inte bara hos ungdomarna utan också hos vuxna, både hos föräldrar och andra vuxna som ungdomarna möter på olika livsområden; i skolan, på arbete och på fritid.

Även om det tycks vara så att de flesta ungdomar "klarar av" att handskas med de motsägelsefulla bilder som lämnas ut till dem, utan stöd i klara, vägledande vuxenkontakter, så är det vårt antagande att en del ungdomar - typ Eva - löper stor risk att utveckla en avvikande personlig identitet.

Vad kan då ungdomar påräkna för typ av stöd i situationer där olika sexuellt destruktiva och självdestruktiva mönster och beteenden utspelar sig? Vi har konstaterat att "tillsynsansvaret" praktiskt, till stor del, övergått till samhällets funktionärer. En första central fråga för projektet har således varit att undersöka hur olika vuxenkategorier, som kommer i kontakt med ungdomar i sin dagliga verksamhet - lärare, fritidsledare, socialsekreterare, poliser, ungdomsledare, behandllingspersonal m fl - bemöter dessa destruktiva mönster och beteenden. Vi

har också velat undersöka den beredskap - i form av kunskaper och metoder - som dessa yrkeskategorier har i arbetet med enskilda ungdomars upplevelser och erfarenheter av destruktiva sexuella mönster och deras följdverkningar.

Projektets olika faser och delar

Vi har valt att låta projektet sönderfalla i två olika, men nära sammanhängande delar. Den ena delen är inriktad mot ungdomsmiljöer i ett större bostadsområde i en sydsvensk storstad. Den andra delen, som vad gäller problematiken kan ses i förlängningen av den första, är inriktad på ungdomar som är omhändertagna på institutioner för samhällsvård.

Den första fasen i arbetet har i huvudsak handlat om en kartläggning. Vi har intervjuat ett 70-tal personer från olika yrkeskategorier, dels i det aktuella bostadsområdet, dels på tre hem för vård eller boende. Förutom denna intervjuundersökning - som utfördes under 1985 - har vi bedrivit observationer i det aktuella bostadsområdet samt på två av institutionerna. Vi har också utfört ett mindre antal intervjuer med ungdomar på institutionerna och i området.

Det första resultatet av kartläggningsarbetet presenteras i två arbetsrapporter, varav denna är den ena. Den behandlar intervjuundersökningen, som utfördes på institutionerna. I den andra rapporten - "Ungdomar i riskzonen - de professionellas kunskaper om destruktiva sexuella mönster bland ungdomar i ett bostadsområde" (Winslöw och Månsson, 1986) - redogörs för det kartläggningsarbete som bedrivits parallellt i det aktuella bostadsområdet.

Syftet med kartläggningsarbetet har alltså varit att helt enkelt undersöka hur olika professionella vuxenkategorier bemöter de situationer vi har beskrivit ovan. Vår hypotes var att de flesta vuxna förhåller sig passiva och i praktiken överlämnar ansvaret åt ungdomarna själva. Några antydningar om varför vi tror att det förhåller sig på det sättet, har redan redovisats. Det ingår i de strukturella ramarna som är givna för relationen mellan ungdomar och andra åldersgrupper i vårt samhälle. Jämfört med andra vuxenkategorier har emellertid de professionella en särställning i förhållande till ungdomsgruppen. Det ingår i deras arbetsuppgifter att i vid mening svara för "tillsynen" av de unga: att fostra, stimulera, aktivera och tillrättaföra. Vi ville således få kunskap om vilken plats frågorna om de ungas sexualitet och sexuella problem tar i de professionellas yrkesutövning. I mer precisa termer var syftet med intervjuundersökningen att kartlägga de professionellas kunskaper om olika sexuellt destruktiva mönster och erfarenheter bland ungdomar samt deras beredskap att möta dessa mönster och erfarenheter.

Som framgår av målbeskrivningen (på sid 1) har projektet det övergripande syftet att på basis av systematisk kunskapsproduktion medverka till en utveckling av

kunskaper och metoder som skulle kunna göra det möjligt att på ett konstruktivt sätt bemöta de aktuella problemen. Kartläggningen är ett första steg i denna riktning. En grundtanke är här att de professionella som har kontakt med ungdomar inom respektive ansvarsområde måste beredas möjlighet att diskutera och reflektera över problematiken på ett systematiskt och samlat sätt. Detta sker lämpligast på basis av ett kunskapsunderlag. Det är alltså här vi ser arbetsrapporternas primära funktion. Nästa steg i processen - om det nu blir ett sådant - måste följa på en sådan grundlig diskussion; en diskussion som bör kunna visa vilka behov respektive yrkesgrupper kan tänkas ha. Det är förmodligen inte särskilt djärvt att anta att det kommer att utkristalliseras önskemål om olika utbildningsinsatser. Uppläggningsen av sådana och eventuellt andra typer av insatser bör kunna diskuteras gemensamt av forskarna och representanter för de olika yrkeskategorierna. Men oavsett vad som händer i nästa steg vill projektgruppen med hjälp av föreliggande kunskapsunderlag medverka till en diskussion om de problem vi har studerat.

Projektets uppläggning och organisering

I den tidigare nämnda projektplanen (Månsson, 1984) betonades vikten av att projektet - på grund av sin svåra och känsliga karaktär - var väl förankrat i det område och på de institutioner där det skulle utföras. Projektorganisationen samt arbetets uppläggning och inriktning under projektets initialfas speglar denna ambition.

Till projektet knöts under våren 1985 två medarbetare med fältanknytning och fält-erfarenheter*. En av medarbetarna var under projektperioden samtidigt verksam som fältassistent i det bostadsområde vi studerade. (I själva verket skedde valet av bostadsområde efter valet av medarbetare.) Detta innebar att vi redan i utgångsläget hade en viss förankring i området. Vi fick på detta sätt också "gratis-kunskaper" om områdets historia, kultur, miljöer, invånare och yrkeskategorier. Dessa kunskaper tydde på att vi hade "valt" ett område som är ganska "vanligt" i det moderna svenska samhället; en typ av område som många svenska ungdomar växer upp i.

Den andre medarbetaren, som rekryterades för att medverka i den del av arbetet som avsåg ungdomar på institution, hade 15 års erfarenhet av socialt arbete, företrädesvis inom öppenvården samt inom landstingets omsorgsverksamhet. Hon hade däremot inga egna erfarenheter av behandlingsarbete på ungdomsinstitution. Under projektets initialfas vistades hon emellertid under ett par veckor som observatör på två av de tre institutionerna som ingår i undersökningen.

* Forskningsinsatsen i projektet finansierades till största delen via det forskarstipendium från DSF som Sven-Axel Månsson innehar under perioden 1984--1987. De två medarbetarnas medverkan finansierades med projektmedel från socialstyrelsens byrå för hälsouppllysning (under 1985).

Det primära syftet med kartläggningen var, som sagt, att söka svar på frågan hur olika professionella vuxenkategorier i ett modernt bostadsområde samt på tre ungdomsvårdsinstitutioner bemöter och behandlar sexuellt destruktiva mönster, processer och erfarenheter bland ungdomar. Vägen fram till svaret på denna fråga har i högsta grad varit en sökandets väg. Detta betyder bl a att vi i utgångsläget hade en både bred och öppen infallsvinkel. Undersökningarna vi har utfört kan således bäst nämnas som explorativa, och resultaten som förhållandevis preliminära.

I mer konkreta termer innebär detta följande:

När det t ex gäller valet av intervjupersoner ville vi ha en så bred och varierad population som möjligt. Vi ville helt enkelt prata med befattningshavare inom olika yrkesgrupper som i sin dagliga verksamhet har en mer eller mindre omfattande kontakt med ungdomar. När det gäller områdesstudien valde vi således att intervjua företrädare för fyra olika yrkeskategorier: skolpersonal, fritidsledare, socialarbetare och poliser (kvarterspoliser och utredare med specialinriktning på vålds- och sexualbrott). I institutionsstudien gjorde vi en totalundersökning - dvs vi intervjuade hela personalgruppen - på två av institutionerna, två sk tonårshem. På den tredje institutionen - ett sk § 12-hem gjorde vi ett urval ur personalgruppen. De personer som kom att ingå i urvalet var de som var i tjänst under de dagar, då vi befann oss på institutionen och som kunde "lösgöras" för ändamålet.

Undersökningens explorativa infallsvinkel betydde också att vi konstruerade ett intervjuinstrument som i huvudsak bestod av öppna frågor (dvs frågor utan bundna svarsalternativ). Syftet var att intervjun skulle forma sig till ett samtal omkring de problem vi ville få belysta. Eftersom vi i utgångsläget hade förhållandevis diffusa föreställningar om vad vi kunde förvänta oss av samtalen, formulerade vi relativt breda ingångsfrågor under de olika avsnitten i intervjun. Efter dessa följde sedan mer exakt eller precist formulerade uppföljningsfrågor.

Samtalen kretsade kring följande frågeområden:

Områdesstudien

Intervjupersonernas kunskaper om och inställning till det aktuella bostadsområdet och dess invånare, med särskild tonvikt på ungdomarnas uppväxt- och levnadsvillkor.

Intervjupersonernas kunskaper om och inställning till ungdomarnas umgänge könen emellan, med särskild tonvikt på sexuella beteendemönster.

Institutionsstudien

Intervjupersonernas kunskaper om ungdomarnas - de intagnas - bakgrund och de problem som föranlett intagningen.

Intervjupersonernas kunskaper om och inställning till ungdomarnas umgänge könen emellan, med särskild tonvikt på sexuella beteendemönster.

Intervjupersonernas kunskaper om förekomsten av "sexuella problem": sexuell mobbning, sexuellt utnyttjande, prostitution samt sexuella övergrepp.

Intervjupersonernas erfarenheter av och uppfattningar om möjligheter och svårigheter i arbetet med frågor som rör könsroller, sexualitet och sexuella problem bland ungdomar.

Intervjupersonernas bild av och syn på de bestämmelser som finns på institutionen för att reglera ungdomarnas sexualitet och sexuella umgänge ("sova tillsammans", pornografi, etc).

Intervjupersonernas kunskaper om förekomsten av "sexuella problem": sexuella utspel, sexuell mobbning, sexuellt utnyttjande, prostitution samt sexuella övergrepp.

Intervjupersonernas erfarenheter av och uppfattningar om möjligheter och svårigheter i arbetet med frågor som rör könsroller, sexualitet och sexuella problem bland ungdomar.

Svaren på frågorna bearbetades manuellt. Syftet var att behålla närheten till materialet under hela bearbetnings- och analysfasen. Vi ville nämligen så förut-sättningslöst som möjligt analysera och kategorisera svaren. På så sätt skulle vi kunna formulera och precisera våra frågeställningar på ett bättre sätt under forskningsprocessens förlopp.

Det skulle också visa sig att detta explorativa förhållningssätt medförde en ganska olikartad utveckling i de två delstudierna. Olika frågeställningar och infallsvinklar har nämligen kommit att dominera i respektive rapport. I fallet med områdesstudien skedde flera smärre kursändringar längs vägen, vilket så småningom ledde fram till ett perspektivbyte i fråga om var tonvikten i analysen skulle ligga. Denna har helt enkelt kommit att ligga på en mer generell nivå än vi hade förväntat oss från början, dvs rapporten berör problem som har en vidare innebörd än de vi ursprungligen formulerade i projektplanen. - Den närmare innebörden i detta perspektivskifte återkommer vi till längre fram.

Det vi emellertid först vill framhålla är svårigheten att finna och formulera någorlunda likartade frågor, relevanta att ställa till intervjupersoner med så vitt skilda ansvarsområden och arbetsuppgifter. Det kändes t ex en smula "avigt" att ställa frågor till utredande poliser på våldshoteln om möjligheter och svårigheter i arbetet med könsrolls- och sexualfrågor bland ungdomar. Sådant undvek vi också så småningom, allteftersom vi blev mer kunniga om vilka villkor som gäller för de olika yrkeskategorierna. Visserligen var det viktigt att frågorna var relevanta och kunde ställas till så många som möjligt, för jämförelsens skull och för att få en så heltäckande bild som möjligt. Svarsbortfallet på vissa frågor var däremot inte intressant ur någon annan synvinkel. Vi hade t ex inte för avsikt att bearbeta materialet statistiskt.

En annan viktig sak bör också framhållas. Genom en intervju eller ett samtal kan man endast fånga sådana aspekter av en företeelse som går att uttrycka i ord.

Redan genom detta kan man förstå begränsningarna i en intervjuundersökning som bl a handlar om hur de professionella/intervjuade förhåller sig till och arbetar med ungdomar. De frågor som handlar om de intervjuades kunskaper om olika företeelser är ur denna synvinkel inte lika problematiska som de frågor där vi ber intervjupersonerna berätta om vad de gör i sitt arbete. Det problematiska har i det senare fallet både en generell och en speciell sida. Det generella eller allmängiltiga är att man som yrkesperson helt enkelt inte alltid är medveten om exakt vad man gör; man ser inte eller vill inte se vissa saker man gör, vilket sannolikt ofta hänger samman med vad man bedömer som viktigt eller centralt i sin yrkesutövning. Det specifika har att göra med den vana eller träning man har att i ord beskriva sitt eget arbete. Detta skiftar mellan och inom de olika yrkesgrupperna. Möjligen kan socialarbetarna tjäna som exempel på en yrkesgrupp inom vilken man är förhållandevis van att prata om sitt arbete, vilket förmodligen till en del beror på socialarbetarens ständiga strävan att inför sig själv och andra legitimera sin professionalism. I s a s mer stabila yrkesgrupper med ett större mått av "professionell trygghet", som t ex hos polisen, finns inte samma behov av yrkesmässig självreflektion. De knapphändiga och till och med torftiga svar vi ibland fått kan bero på detta, men naturligtvis också på att frågorna vi ställt har varit alldeles för allmänt formulerade.

Vilka orsakerna än må vara kan det konstateras att intervjuundersökningen inte ger någon heltäckande bild av vad de professionella faktiskt gör i sitt arbete. En del av de reaktioner vi fått i samband med att vi återfört resultaten av undersökningen till de intervjuade, tyder på att den bild vi presenterar av deras verksamhet i vissa avseenden skulle kunna anses vara ytlig och ofullständig samt lida brist på nyanser och detaljrikedom. - Självfallet kan dessa reaktioner också tolkas inte bara som reaktioner mot bilden av deras verklighet, utan också som reaktioner mot själva verkligheten; "så dåligt får det bara inte vara!".

Det lämpligaste sättet att få en mer heltäckande och nyanserad bild hade varit att på ett mer konsekvent sätt samt under längre tid genomföra de observationer vi påbörjade under den tidiga våren 1985. Dessa utfördes endast initialt i syfte att få ett grepp om ungdomarnas umgängesmönster, könen emellan. Observationerna utfördes på områdets fritidsgård samt på några dansställen och kaféer utanför området, som ungdomarna besöker på helgerna. Vidare utfördes observationer under några veckor på de två tonårshemmen i syfte att "känna in" atmosfären och miljön. Observationsmaterialet kom emellertid i huvudsak att användas som underlag för projektgruppens diskussioner om intervjuinstrumentets utseende och innehåll. - Vid den tidpunkten tyckte vi således att observationerna hade sin bestämda och begränsade funktion i det nyss nämnda sammanhanget. Så här efteråt - efter genomförd intervjuundersökning som i vissa avseenden gav ett mycket tunt material - får man nog anse att en kombination av observationer och

intervjuer under hela forskningsarbetet sannolikt skulle ha givit ett mer fylligt underlagsmaterial för analysen.

Perspektivskifte: kunskapsproblemet

Vi har tidigare sagt att vår explorativa infallsvinkel har kommit att medföra ganska olikartade inriktningar på innehållet i de två arbetsrapporterna. Tonvikten i den föreliggande "institutionsrapporten" ligger således på en detaljerad redovisning av behandlingspersonalens svar på våra frågor om olika problemställningar kring könsroller, sexualitet och sexuella problem, medan inriktningen i "områdesrapporten" har kommit att bli delvis helt annorlunda. Analysen i denna berör problem som s a s går utöver de förhållandevis avgränsade frågeställningar som vi utgick ifrån. Skälet till detta är helt enkelt att en av de saker vi förväntade oss inte inträffade.

Innan vi således går över till en detaljerad redovisning av institutionsstudien vill vi här kortfattat beskriva innebörden av det perspektivskifte som inträffade i områdesstudien.

I projektgruppen förutsatte vi i utgångsläget att det skulle finnas mycket kunskap att hämta bland de professionella i området om ungdomar och ungdomars levnadsvillkor. Detta visade sig emellertid vara ett i väsentliga avseenden felaktigt antagande. Bristen på kunskap var i stället påtaglig, inte bara om umgänget mellan könen utan överhuvudtaget. Kunskapsbilden var "full av hål" och mycket selektiv.

Att det förhöll sig på detta sätt väckte frågor som det kändes angeläget att finna svar på. Vi började inom projektgruppen att tala om kunskapsproblemet. Först och främst kunde vi konstatera att det inte var så underligt att våra frågor om ungdomarnas sexuella mönster och problem blev så tunt besvarade, eftersom intervjupersonerna i stort sett föreföll sakna kunskap om ungdomarnas levnadsvillkor överhuvudtaget. Våra funderingar kring kunskapsproblemet kom således att handla en hel del om de allmänna premisserna för mötet mellan de professionella som var verksamma i området och ungdomarna som bodde där. Vi började också försöka förstå hur de olika yrkesgrupperna hade organiserat sitt arbete samt på vilket sätt dessa organisatoriska förutsättningar och sammanhang kunde tänkas påverka "kunskapsproduktionen" om de boende i området, i synnerhet ungdomarna.

* Den fullständiga redovisningen av områdesstudien finns i delrapporten Månsson/Winslöw: Ungdomar i riskzonen, Lund: Socialhögskolan, 1986. En kortare version, innehållande huvudtankarna i perspektivskiftet, finns i Månsson, S-A: Kunskapsproblemet i socialt arbete, Lund: Socialhögskolan, 1986 (kommer att publiceras i Nordiskt Socialt Arbete, nr 1 1987).

Dessa funderingar medförde naturligtvis en del ganska svåra problem, inte bara i sak utan också ur själva forskningsarbetets synvinkel. Vårt insamlade empiriska material räckte inte till. Intervjuundersökningen hade rest frågorna, men inte besvarat dem. Projektgruppens kunskaper om de olika yrkesgruppernas organisation var dessutom mycket "ojämn". Vi hade t ex ganska goda kunskaper om hur det sociala arbetet var organiserat på det distrikt inom vilket området låg, däremot visste vi mindre om fritidsförvaltningen, skolan och polisen. Samtidigt som vi s a s tänkte vidare, försökte vi komplettera våra kunskaper. Slutprodukten av vår analys har emellertid fortfarande en hel del brister när det gäller detaljkunskaper om de olika förvaltningarna. Däremot tror vi inte att dessa på något avgörande sätt skulle ha förändrat bilden om de funnits med.

Vi har ägnat frågan om kunskapsproblemet stort utrymme i "områdesrapporten", därför att vi tycker att det är av fundamental vikt att få grepp om dels hur de professionellas kunskaper om ungdomarna ser ut, dels vad det är som bestämmer denna kunskap. Vi vill dock framhålla att analysen på intet sätt är färdig. Den är i högsta grad preliminär och kan i bästa fall betraktas som en tankeram för fortsatta funderingar. Och detta är en angelägen uppgift, menar vi. Därför att vad vi här berör är de grundläggande förutsättningarna för socialt arbete överhuvudtaget och i vid mening. Det sätt på vilket man tacklar frågor kring ungdomars sexuella mönster och problem står i direkt relation till det sätt på vilket man s a s producerar kunskap om ungdomars allmänna livs- och vardagsvillkor i den miljö där man är verksam.

Och bakgrunden till detta är det enkla förhållandet att varje form av yrkesmässig praktik baserar sig på kunskaper om de fält man önskar arbeta inom. I detta ligger inte bara att varje form av kunskap eller beskrivning utesluter en del saker, dvs den är selektiv. Utan också att de kunskaper man har "ordnar världen" på ett visst sätt. Denna ordning medför prioriteringar i fråga om vad som är viktigt, dvs i det här fallet, vad som är viktigt i det sociala arbetet. Dessa kunskaper och denna prioriteringsordning utgör vad vi skulle kunna kalla det sociala arbetets "teoretiska förutsättning".

Vad har vi sagt med detta? Jo, vi har sagt att det finns ett samband mellan den kunskap man har om sitt arbetsfält och den yrkesmässiga praktiken, dvs vad man gör i sitt arbete. Trivialt, kan det tyckas, Men viktigt ändå, därför att det finns, tror vi, en tendens att man i sin yrkesmässiga praktik tar arbetets "teoretiska förutsättningar" för givna. Mycket därför att möjligheterna och förutsättningarna för kritiska funderingar och mer grundläggande teoretiska reflektioner inte är de mest gynnsamma i det dagliga arbetet. Man möter helt enkelt folk/ungdomar som befinner sig i konkreta svårigheter, som pockar på lösning. Situationen är definierad i utgångsläget, ta t ex det sociala arbetet:

klienten ställer problemen, socialarbetaren ordnar fram hjälpen. Dessutom är arbetet organiserat så att man levererar en viss typ av tjänster, och inte andra.

En typ av kunskapsmässig selektivitet, som präglar detta ganska vanliga arbets-sätt är bristperspektivet, dvs kunskapen om klienterna tar fasta på vad de sak-
nar, inte på vad de har. Detta beror delvis på klienterna själva, som har de-finierat situationen med utgångspunkt från sina kunskaper om vad de kan förvän-ta sig att få hjälp med t ex på en socialbyrå. Detta är ofta resultatet av en inlärningsprocess, där klienterna i samspelet med socialarbetarna lär sig vilka förväntningar de kan ha samt hur de ska formulera sina problem.

Den kunskapsmässiga selektiviteten har sin upprinnelse dels i den åtgärdsin-riktade rationalitet som präglar det sociala arbetets metoder, dels i det sätt på vilket det sociala arbetet är organiserat på platsen. Vi har i vårt forsk-ningsprojekt försökt analysera hur trådarna löper mellan den yrkesmässiga prak-tiken, såsom den gestaltar sig i det sociala arbetets metodik och organisato-riska utformning, och det kunskapsmässiga perspektivet. I vårt fall har det hand-lat om att försöka bestämma utifrån vilka utgångspunkter och förutsättningar de professionella möter ungdomarna. Vi har menat att dessa förutsättningar har en bestämmande innebörd för den horisont utifrån vilken man skaffar sig kunskap om ungdomars levnadsvillkor i allmänhet och deras erfarenheter av destruktiva sexuella mönster i synnerhet.

Vi skall här inte gå närmare in på resultatet av denna analys av förhållandet mellan ideologi och praxis i det sociala arbetet. Låt oss här bara konstatera att den kunskap vi fick om ungdomarna var mycket selektiv och begränsad i flera viktiga avseenden. Det är också påtagligt att det fanns ett starkt inslag av "begreppsmässig fattigdom" i de professionellas sätt att beskriva händelser, mönster, processer och fenomen som inbegriper mer än en handlande person. Dvs det fanns en brist på begrepp som på ett detaljrikt sätt kan beskriva kollektiva handlings- och samvaroformer. Vi kan här t ex jämföra med den finmaskiga be-greppsapparat som finns i det sociala arbetets vokabulär för att beskriva hand-lingar, beteendemönster och sinnestillstånd på individnivå; en begreppsapparat präglad av individualpsykologisk teori och psykiatrisk diagnostik: t ex karak-tärsstörning, jag-svaghet, dålig verklighetsförankring, etc.

Man skall inte överdriva begrepp och termers betydelse för praktisk handling. Men vi kan inte låta bli att undra över på vilket sätt och i vilket utsträck-ning den individcentrerade och i andra avseenden fattiga begreppsapparat som många socialarbetare är utrustade med ytterligare förstärker den selektiva och fragmentariska kunskapsbild som det sociala arbetets praktik i andra avseenden

(metodik och arbetsorganisation) ger upphov till. En annan fråga har att göra med effekterna av det sätt på vilket det sociala arbetet är organiserat. Vi har kunnat konstatera att det inte är bara den verbala praktiken som präglas av en påtaglig individcentrering, utan också det sätt på vilket arbetet är organiserat, vilket i hög grad bestämmer förutsättningarna för det sätt på vilket man möter ungdomar och ungdomars levnadsvillkor. Det sociala arbete vi har studerat är i liten grad grupp- och situationsinriktat. Man möter inte ungdomarna, där de finns, på deras eget revir. Det sociala arbetet är också i hög grad administrativt, utredningsinriktat och skrivbordsbundet, istället för uppsökande och utåtriktat. Allt detta sammantaget ger organisatoriska förutsättningar som motverkar en nära kontakt med andra ungdomar än de klienter man möter på byrån. Relationen mellan de professionella och ungdomarna präglas av distans. Detta ger naturligtvis upphov till svårigheter för socialarbetare och andra att tolka det man ser. Det råder helt enkelt en påfallande oklarhet hos dessa grupper om vad som styr ungdomars beteenden på olika områden. Vi har ju i huvudsak koncentrerat vår uppmärksamhet till de professionellas kunskaper och handlingsberedskap när det gäller vad som sker i umgänget mellan könen. På detta område tycks oklarheten vara ännu större än på de områden som gäller t ex missbruk och kriminalitet. Mot en sådan bakgrund måste det vara svårt att bedöma det som sker ungdomarna emellan. Vad är "avvikande" och vad är "normalt"?

Könet och sexualiteten är viktiga identitetsförankringar för oss människor, särskilt i tonåren. Det är också viktigt att veta när och hur vi som vuxna ska ingripa i ungdomars beteende på detta område. Tonåren är hoppets och uppbrottets tid, men kan också vara den tid då en destruktiv identitet bildas och permanentas. Man brukar ofta säga att tonårstiden innebär en stark konformitet med de traditionella könsrollerna. Personligheten präglas av en stark polaritet mellan "manligt" och "kvinntligt". Över den inre osäkerheten byggs således ofta en gångbar könsroll utåt. De sexuella handlingarna under tonåren präglas också av sökandet efter en sexuell identitet. Det gäller att markera sitt kön.

Vi är tillbaka hos Eva, som det inledande exemplet handlade om. Det är viktigt att se hur trådarna löper mellan det allmängiltiga och det avvikande. Hur delikat balansgången kan vara i det individuella fallet. Den starka konformiteten med de traditionella könsrollerna är ett led i det sätt på vilket relationerna mellan könen i vårt samhälle produceras. En till synes överdriven markering av det egna könet är i detta perspektiv i de flesta fall en ganska "normal" handling. Samtidigt är det just i det allmängiltiga som det avvikande tar sitt avstamp. Någon blir "madrass" eller "hora" därför att hon inte klarar av den delikata balansgången. För de professionella gäller det således att se både det allmängiltiga och det avvikande. För detta krävs att man är nära ungdomarna,

att man försöker se världen med deras ögon. Allt detta kräver, som vi ser det, en förändrad kunskapshorisont. En kunskapshorisont, som gör det möjligt för socialarbetare - i vid mening - att utveckla beskrivningar av ungdomars levnads- miljö och levnadsvillkor. Detta är en första förutsättning för att på sikt kunna utveckla metoder för att bryta destruktiva sociala och sexuella mönster.

Institutionsstudien: våra utgångspunkter

Innan vi går över till en mer detaljerad presentation av undersökningen på de tre institutionerna, skall vi, för helhetsförståelsens skull, kortfattat presentera huvudtankarna bakom denna del av vårt projekt. Dessa finns beskrivna i den tidigare nämnda projektplanen (Månsson, 1984) och vi citerar direkt ur denna:

Det andra delprojektet kan åtminstone vad gäller problematiken ses i förlängningen av det första. Syftet med projektet är att förebygga sexuellt destruktiva mönster bland unga flickor och pojkar som är intagna på institution för samhällsvård. Här gäller det en målgrupp vars negativa identitet och sociala avvikelser har manifesterat sig på ett tydligt sätt i samhällets ögon. I en del fall - hur många vet vi inte - rör det sig sannolikt om samma flickor, som utgör målgruppen för det första delprojektet. Skillnaden är bara den att vi kommer in i ett senare stadium av den avvikande "karriären". Självfallet går inte alla de ungdomar som utsätts för sexuell exploatering och sexuell mobbning i unga år "vidare" till samhällets ungdomsvårdsinstitutioner. Långt ifrån. Men en del gör det. Det bör framhållas att vi ännu saknar aktuella data som kan ge ytterligare substans åt detta påstående.

Mot bakgrund av denna brist på data kan det vara av intresse att peka på Gustav Jonssons undersökning om de flickor som hade varit intagna på Skå 1947--1962. (Jonsson, 1980.) Jonsson fann att i 70 % av fallen fanns anmärkningar i flickornas barnavårdsakter mot deras sexuella beteende. I pojkarnas fall var motsvarande siffra endast 10 %. (Denna skillnad mellan könen är bara den tillräckligt intressant.)

"I de många utredningarna och intygen, bl a från läkare och andra professionella personer, återkommer ofta uttryck av typen sexuell hållningslöshet, utespring, bortvaro över natten, sen hemkomst på kvällen osv. I intygen från den psykiska barnavården och de barnpsykiatriska klinikerna står mer lärda termer som promiskuitet o dyl vilket ju betyder ungefär samma sak fast i mer kamouflerad form." (Jonsson, 1980 s 28.)

Över hälften (52 %) av flickorna var på Skå i första hand på grund av sitt sexuella beteende (men inte en enda pojke). Hur det ser ut i dag vet vi som sagt inte mycket om. De sociala akterna ger inte heller samma vägledning som på Jonssons tid.

Gustav Jonssons undersökning visar vidare att 15 % av de s k Skå-flickorna hamnade i prostitution. Bara ett fåtal hade prostitutionserfarenheter före Skå-tiden. De flesta hade prostituerat sig efter utskrivningen från institutionen.

Erfarenheterna från prostitutionsprojektet i Malmö visade att 38 av 93 prostituerade hade i unga år varit placerade på barnavårdsinstitution eller i fosterhem. I sju fall hade flickorna gjort sin prostitutionsdebut i samband med permission eller avvikelse från en institution. Dessa data ger självfallet inte någon klar bild av situationen.

Gustav Jonsson är kritisk mot sina egna data på flera punkter. Han menar att det t ex inte är att stirra sig blind på uppgiften att 70 % av Skå-flickorna blivit omhändertagna på grund av s k sexuellt utespring. Han menar kort och gott att anmärkningar av typen sexuellt utespring handlar mer om samhällets sätt att etikettera en normöverträdelse i fråga om sexuellt beteende än om t ex flickornas syn på sig själva. De hade med andra ord brutit mot reglerna för hur en anständig flicka bör uppföra sig.

Fixeringen vid flickornas sexuella beteende tenderar att dra blicken bort från deras allmänna utsatthet i livet: familjebakgrunden, de tidiga barnomsupplevelserna, misslyckandet i skolan, ex.

Trots denna kritik mot etikettens och ordvalets fördomsfulla och stigmatiserande innebörd kan man dock inte, menar Jonsson, bortse från det starka inslaget av sexuell utsatthet i flera av flickornas bakgrundshistoria. Jonsson ger flera exempel på detta; exempel som handlar om o-normalt låg ålder vid sexualdebuten, starka inslag av sexuellt tvång och våld, gängets (läs: pojkarnas) tryck på sexuell "uppställning", osv. Samtalen med flickorna visade också en stark motvilja och olust inför den egna kroppen och inför det sexuella. Ett resultat av flickornas destruktiva sexuella förhistoria, menar Jonsson, (aa s 47 ff.)

På denna punkt finns det väl knappast någon anledning att tro att Jonssons allmänna iakttagelser och slutsatser är föråldrade eller inaktuella.

Det skulle självfallet vara en angelägen forskningsuppgift i det föreslagna projektet att närmare kartlägga och analysera dessa frågor på basis av aktuella data. Likaså kopplingen mellan institutionsvården och prostitution, dvs på vilket/vilka sätt medverkar eller motverkar samhällets institutionsvård till att flickorna (och pojkarna) hamnar i könshandeln.

Av stor betydelse är också att få kunskap om hur man tacklar frågor som rör sexualitet, samlevnad och könsroller i behandlingsarbetet på institutionerna. Möjligen tyder Jonssons och prostitutionsprojektets data på att man åtminstone inte lyckas bryta redan etablerade destruktiva mönster.

Preliminära överläggningar med personal vid en av de större ungdomsvårdsskolorna i Skåne (våren 1984) styrker i viss utsträckning detta antagande. Man tror sig känna till att vissa av de intagna flickorna prostituerar sig i samband med rymningar och permissioner, men man vet inte hur man skall förhålla sig till problemet. Osäkerheten beror, anser man, dels på att man ibland inte har några "bevis", dels på att man inte vet hur man ska ta upp frågan med de berörda flickorna. Svårigheterna i dessa fall hänger nära samman med den osäkerhet man överhuvudtaget känner inför frågor om sexualitet och könsroller. Denna osäkerhet gäller såväl i förhållande till pojkar som flickor. Man vet att vissa pojkar och flickor "sover ihop" inne på institutionen. Ibland misstänker man att det förekommer ett sexuellt utnyttjande i dessa relationer. Men man tror sig också veta att den sexuella kontakten många gånger bara är en förevändning för ungdomarnas trygghetsbehov.

Flera av personalen framhöll att de "värsta avarterna" av sexualjargong hade försvunnit från institutionen sedan man "tagit bort porren från avdelningarna", dvs man hade förbjudit innehav och läsning av s k herrtid-

ningar och pornografiska tidskrifter. Samtidigt ansåg andra att det kändes otillfredsställande att bara inskrida med förbud, att inte kunna "ge något positivt istället". Men hur skulle man då bete sig?

Överläggningarna med personalen visade kort och gott att osäkerheten och villrådigheten är stor. I brist på kunskaper och metoder att tackla frågorna lämnar man över ansvaret åt ungdomarna själva. Samtalen med personalen tyder också på att man eventuellt skulle ställa sig positiv till ett utvecklingsprojekt av den typ vi här ämnar föreslå. Det är emellertid viktigt att framhålla att för att detta skall kunna ske med framgång, krävs ett gediget förankrings- och förberedelsearbete. (Månsson, 1984.)

Under våren 1985 genomförde vi således en intervjuundersökning - parallellt med den i det aktuella bostadsområdet - i vilken ingick personal från tre hem för vård eller boende. Samtliga tre tillhör Malmöhus läns landsting.

Den föreliggande arbetsrapporten syftar till att ge en detaljerad redovisning av intervjupersonernas/personalens svar på våra frågor. På några områden använder vi också material från de bandinspelade samtal vi hade med några av ungdomarna på institutionerna (vilket låter sig göras i de fall vi ställt samma frågor till personalen och ungdomarna). Vi har disponerat framställningen så att vi först ger en allmän bakgrund till institutionernas "yttre" förutsättningar att bemästra de aktuella problemen. Avsnittet handlar främst om personal-sammansättningen och dess konsekvenser för behandlingsarbetet. Därefter följer ett antal avsnitt som behandlar olika problemställningar kring könsroller, sexualitet, sexuella problem och institutionellt behandlingsarbete. Under vart och ett av dessa avsnitt diskuterar vi personalens svar på våra frågor om hur man tacklar de aktuella problemen i vårdarbetet. Mot slutet av framställningen diskuterar vi de bestämmelser och förhållningsregler som finns på respektive institution och som syftar till att reglera samvaron mellan ungdomarna. Vi diskuterar också för- och nackdelar med den samkönade institutionen (pojkar och flickor på samma institution) med utgångspunkt från de särskilda svårigheter som arbetet med könsroller och sexualitet i allmänhet och enskilda ungdomars upplevelser och erfarenheter av destruktiv sexualitet i synnerhet innebär.

Syftet med arbetsrapporten är att den skall kunna utgöra ett diskussionsmaterial för personalen på de aktuella institutionerna. Forskargruppen vill med hjälp av detta kunskapsunderlag initiera och medverka till en diskussion om ett eventuellt förändringsarbete främst i den del av vårdarbetet som berör de aktuella frågorna.

Institutionerna och lagstiftningen

Av § 22 Socialtjänstlagen (SoL) framgår att socialnämnden i kommunen ska "sörja för att den som behöver vårdas eller bo i annat hem än det egna ska tas emot i ett familjehem eller i ett hem för vård eller boende".

I lagstiftningen samlas alla institutioner under begreppet hem för vård eller boende, oavsett om institutionen avser att behandla barn eller äldre, missbrukare eller icke missbrukare, personer som söker vård på egen begäran eller de som vårdas utan samtycke.

Vår redovisning bygger på intervjuer med personal på tre institutioner, två "tonårshem" och ett "§ 12-hem". Dessa beteckningar förekommer inte i lagtexten, men används i dagligt tal eftersom tonårshemmen är inriktade på behandling av tonåringar. § 12-hemmet tar emot tonåringar enligt § 12 Lag om vård av unga (LvU). Paragrafen lyder:

"För vård av unga som på någon grund som anges i § 1 andra stycket 2 eller tredje stycket behöver stå under särskilt noggrann tillsyn skall det finnas hem som är anpassade för sådan tillsyn."

De unga man syftar på i paragrafen är ungdomar upp till 20 år, som på grund av missbruk, kriminalitet eller annat därmed jämförbart beteende utsätter sin hälsa eller utveckling för allvarlig fara och som behöver särskild tillsyn. Vård enligt LvU är inte frivillig. Vilka de ungdomar är som behandlas på respektive institutioner återkommer vi till längre fram (s 29).

Plan och ansvar

Landstinget och kommunerna ska enligt SoL gemensamt upprätta en plan över behovet av institutioner inom varje landstingskommun. Landstinget är huvudman för institutionerna. Men kommunen har det övergripande vårdansvaret för den vårdbehövande före, under och efter institutionsvistelsen.

Under institutionstiden har personalen på enheten behandlingsansvaret. De ska i samverkan med berörda parter upprätta en behandlingsplan, där målen för den intagnes institutionsvistelse nedtecknas. Socialsekreteraren ska förse institutionen med information och kunskap om den vårdbehövande i en vårdplan, som bygger på den utredning som ligger till grund för beslutet om vård på institutionen.

Personalsammansättning

Personalgrupperna på de tre enheterna skiljer sig åt i en del intressanta avseenden. Vi ska i det följande peka på några särskiljande variabler för att sedan

kommentera hur eventuella olikheter kan tänkas påverka behandlingsarbetet.
Variablerna är:

- ålder
- kön
- formell kompetens
- anställningstid och personalomsättning

De båda tonårshemmen hade vid undersökningstillfället nio respektive tio anställda. Vi intervjuade samtliga. § 12-hemmet hade ca 70 anställda, varav vi intervjuade 14.

• Ålder:

Genomsnittsåldern i hela personalgruppen är högst på § 12-hemmet med 42 år och lägst på tonårshem A med 31 år. Personalen på tonårshem B är i genomsnitt 34 år.

• Kön:

På tonårshem A är 7 av 10 anställda kvinnor och på tonårshem B är 7 av 9 kvinnor. På § 12-hemmet är omkring 25 personer, eller 1/3 av de anställda, kvinnor. 11 av dem arbetar i kansliet eller i köket. Däremot består den intervjuade gruppen på § 12-hemmet av hälften kvinnor och hälften män.

2/3 av samtliga intervjuade i vårt material är kvinnor.

• Formell yrkeskompetens:

På tonårshemmen har flertalet i behandlingspersonalen formell kompetens för uppgiften. De är utbildade till socialpedagoger, fritidspedagoger, psykologer, etc.

På § 12-hemmet har en minoritet av den behandlingspersonal, som vi intervjuat, formell kompetens. Ett undantag utgör "specialisterna" t ex kuratorerna som har s a s adekvat utbildning. Behandlingspersonalens erfarenheter av arbetslivet är här "brokigare" än för personalen på tonårshemmen. En del har erfarenhet från vårdområdet, medan andra har yrkeserfarenheter som inte alls är knutna till den sociala sektorn.

Det kan vara intressant att notera att den formella kompetensen är högre på tonårshemmen samtidigt som ungdomarnas problem där inte skall vara lika "tung" som på § 12-hemmet.

• Anställningstid och personalomsättning:

De intervjuade på § 12-hemmet hade i genomsnitt varit anställda under 6 år. Genomsnittlig anställningstid på de båda tonårshemmen var 3 (A) respektive 6 år (B). På tonårshem A hade 8 av 10 personer kortare anställningstid än 3,5 år. På tonårshem B hade hälften av de anställda arbetat kortare tid än 14 månader, medan den andra hälften varit anställda under mycket lång tid, 7 - 23 år.

Även om den genomsnittliga anställningstiden således är längre på § 12-hemmet och på tonårshem B, så finns det "undergrupper" på institutionerna som avviker starkt från genomsnittet. På § 12-hemmet finns t ex en grupp med osäkra anställningsvillkor som har mycket korta anställningstider. Denna grupp har minskat under de senaste åren på grund av att antalet vårdplatser på institutionen minskat. Gruppen har tjänstgjort som "buffert" vid nedskärning av personalen och är idag ganska liten. De tillsvidareanställda har alltså i princip fast anställning. De har också, i förhållande till sin formella kompetens, ett bra löneläge. Å andra sidan har de inte möjlighet att byta till annat arbete inom t ex institutionsvård eller socialt behandlingsarbete och samtidigt behålla sin relativt goda lön, eftersom denna är knuten till ett speciellt avtal som upprättades i samband med att landstinget 1983 tog över ansvaret för institutionen från staten. Dessa faktorer bidrar till att denna personalgrupp är stabil anställningsmässigt.

På tonårshemmen är den genomsnittliga omsättningen på personal förhållandevis hög. Som vi tidigare nämnde står en mindre grupp, främför allt de äldre, för kontinuiteten. Merparten däremot är mer rörlig. Dessa har dessutom ofta en förhållandevis god formell yrkeskompetens som gör att de står sig i konkurrensen om de vill byta anställning.

Profiler

Personalgrupperna på de båda tonårshemmen har stora likheter med avseende på anställningstid, könsfördelning och formell kompetens. Tillsammans skiljer de sig en del från personalgruppen på § 12-hemmet. En preliminär jämförelse dem emellan ger två något olika profiler.

§ 12-hemmet

"Hög" genomsnittsålder
Fler män än kvinnor
"Låg" formell kompetens
"Låg" personalomsättning

Tonårshemmen

"Låg" genomsnittsålder
Fler kvinnor än män
"Hög" formell kompetens
"Hög" personalomsättning

Konsekvenser för arbetets innehåll

Hög genomsnittsålder, långa anställningstider och låg personalomsättning kan i bästa fall medföra en arbetsmiljö som präglas av trygghet och stabilitet. Överblick och förtrogenhet med arbetets innehåll ger förutsättningar att, med förankrade kunskaper om verkligheten, vidareutveckla arbetet.

Vid låg personalomsättning stannar "kunskapen kvar" på institutionen. Om arbetet utvecklas kan eventuella förändringar permanentas och med lätthet överförs till de fåtaliga nya, som börjar på institutionen.

I sämsta fall kan samma förhållanden leda till att personalen stagnerar i sitt arbete, känner sig uppgivna och klamrar sig fast vid det gamla, invanda och trygga. Personalen blir uppbunden av vanor och rutiner, utan att reflektera över deras syfte. Man blir obenägen att diskutera frågor om vårdens innehåll. Man förkastar innan man lyssnat, med hänvisning till att man har erfarenhet och redan vet. Arbetet kännetecknas av tröghet och konservatism. Nyanställda med idéer blir snart "satta på plats" och får inordna sig i institutionsarbetet som det är.

Vi har kunnat konstatera att "kompetensprofilen" också ser olika ut på institutionerna. På en institution med "låg kompetensprofil" kan det i bästa fall finnas ett sug efter teoretiska kunskaper som ett komplement till personalens praktiska erfarenheter. Man tar till sig teoretiska kunskaper efter "moget övervägande" och diskussioner om hur de kan appliceras på personalens tidigare erfarenheter.

I sämsta fall förkastas alla teoretiska kunskaper därför att personalen anser sig behärska behandlingsarbetet utifrån praxis och "sunt förnuft"-tänkande. Personalen föraktar teoretiska kunskaper och förkastar nya idéer utan att ha reflekterat över dem.

En personalgrupp med låg genomsnittsålder, kort anställningstid och hög personalomsättning, kan tänkas medföra följande fördelar:

Yngre personal har s a s nära till den egna tonårstiden, vilken kan öka inlevelsen i elevernas värld och minska avståndet mellan personal och elever.

Rutiner och förhållningssätt har ännu inte stagnerat utan präglas av föränderlighet. Personalen för aktiva och förutsättningslösa diskussioner i olika behandlingsfrågor. Sikten skymms inte av tidigare gjorda erfarenheter. Personalen är inte uppbunden av vanor och traditionsbundna rutiner. De rutiner som finns är ändamålsenliga och genomdiskuterade.

Nyanställd personal tillför gruppen nya impulser och nya erfarenheter. Institutionen och arbetet präglas av öppenhet och föränderlighet samt anpassning till nya krav och situationer.

Nackdelen med dessa komponenter i personalprofilen kan vara att personalen har mindre erfarenheter både allmänt och inom arbetsområdet. Erfarenheter från den egna tonårstiden kan aktualiseras och bli svåra att skilja ut från tonåringarnas upplevelser. Yngre personal kan, i syfte att markera gränsen mot ungdomarna, försöka framstå som "vuxnare än de är".

Genom kortare anställningstid och hög omsättning bland personalen blir det svårt att hålla fast vid delar i behandlingsarbetet som är bra. Personal slutar och tar då med sig kunskaper och förändringsprocesser som tillhör institutionens historia. Ny personal ska introduceras och motiveras till att omfatta inriktningen i arbetet på institutionen. I konkurrens med andra arbetsuppgifter blir kanske introduktionen åsidosatt och den nyanställda blir mindre förankrad på institutionen. Man kan riskera att behandlingsarbetet "svänger och hoppar" från en inriktning till en annan, eftersom rutiner och vanor inte får riktigt fäste på enheten.

I en personalgrupp med förhållandevis "hög kompetensprofil" kan man tänka sig att personalen är positiv till att söka och finna teoretiska kunskaper för att vidareutveckla sin kompetens och behandlingsinnehållet.

Stor tilltro till teoretiska kunskaper och kort praktisk erfarenhet kan i sämsta fall leda till att personalen snabbt överger behandlingsinriktningar som inte uppfattas som helt tillfredsställande för att finna bättre metoder, och att de då anammar och t o m blir offer för nya trender och modeinriktningar i behandlingsarbetet.

Könsfördelning

Vi har konstaterat att könsfördelningen i personalgrupperna är ojämn. Kanske är det inte en tillfällighet att könsfördelningen i ungdomsgrupperna har samma sneda könsfördelning. På § 12-hemmet t ex, en före detta pojkinstitution, dominerar manlig personal samtidigt som intagna flickor är i minoritet.

Manlig dominans i personalgruppen på en av tradition "manlig institution" kan ge fördelar för vården av pojkar. Institutionen är redan anpassad till pojkars behov av sysselsättning i mekanisk verkstad och snickeri. Fritidsutbudet är främst inriktat på pojkar. Männen ser behandlingen främst ur pojkarnas synvinkel och man fortsätter att utveckla arbetet i denna riktning.

I bästa fall får pojkarna lära känna män som kan utgöra en motvikt till den egna, mer ytliga, schablonartade bilden av hur män ska vara.

Manlig dominans i personalgruppen kan leda till en lugnare atmosfär på institutioner där pojkar med våldstendenser behandlas. Männen kan genom sin säkerhet, och ofta större fysiska styrka och oräddhet för pojkars utbrott, "lugna ner" de inblandade utan att ta till våld och utan att pojken behöver placeras om.

Nackdelarna med den manligt dominerade gruppen kan bl a vara att en manlig jargong utvecklas och "råstyrkan" får gälla på bekostnad av en djupare kontakt mellan manlig personal och manlig elev.

Flickornas intressen kan i sämsta fall bli starkt åsidosatta och vården bedrivs helt på pojkars villkor. Flickornas problem blir inte tillräckligt uppmärksammade, särskilt de problem som är starkt kopplade till relationen man - kvinna.

På tonårshemmen är kvinnlig personal i klar majoritet. Detta förhållande får inte samma starka genomslagskraft i vården som på en mer sluten institution, eftersom ungdomarna där också rör sig ute i samhället.

Fördelen med många kvinnor i personalen kan ligga i att flickors speciella problem uppmärksammas och behandlas.

Nackdelen kan vara att personalen riskerar att identifiera sig alltför mycket med flickorna och "stöter bort" pojkarna. Pojkars svårigheter kan betraktas främst ur kvinnors perspektiv, i synnerhet problem som är starkt kopplade till relationen man - kvinna.

Pojkar med våldstendenser kan riskera att bli omplacerade på grund av den kvinnliga personalens rädsla för våld.

Behandlingens yttre förutsättningar

Förutom skillnader i institutionernas målgrupper och personalprofiler finns det också andra skillnader, bland annat med avseende på deras storlek, läge och organisatoriska uppbyggnad - allt detta har betydelse för behandlingsarbetet och eventuella förändringar av det.

§ 12-hemmet har idag 28 vårdplatser med ca 70 anställda. Institutionen är belägen utanför en tätort och utgör ett "mer slutet system" än tonårshemmen genom att eleverna har sin skolgång, arbetsträning, fritid, psykologkontakt och viss sjukvård till största delen förlagd inom institutionen.

På enheten finns en rad specialister anställda: sjuksköterska, lärare, arbetsledare, psykologer och behandlingspersonal. För att en sådan "vårdmässigt självförsörjande" enhet ska fungera krävs en större administration för samordning och planering. Systemet blir därigenom också mer hierarkiskt än på tonårshemmen.

Även om en del av de intervjuade på båda typerna av institutioner framhållit det "familjeliknande" i vården - på § 12-hemmet genom de enskilda avdelningarnas mindre platsantal och personalgrupp - finns ändå hinder att föra en diskussion som präglas av öppenhet, och som omfattar alla, på § 12-hemmet.

För personalen innebär den stora institutionen att det är svårt att få till stånd gemensamma samlingar med alla personalkategorier för att diskutera gemensamma problem och förändringar i arbetet. Alla kan t ex inte lämna arbetet samtidigt. Om stora samlingar vore möjliga blir den stora gruppen ett hinder för en öppen diskussion där alla är delaktiga. Diskussioner kan initieras "ovanifrån" eller från enskilda avdelningar. I båda fallen krävs en medveten uppföljning av förändringarna om de är tänkta att omfatta all personal - och om man vill ge alla elever samma vårdkvalitet.

I dagsläget är § 12-hemmet föremål för nedskärningar av antalet platser, under våren 1986 reducerades dessa från 26 till 22. Sådana förändringar innebär oro och osäkerhet för personalen och medför ofta att energi och engagemang splittras mellan egna och klienternas intressen.

Tonårshemmen är belägna i tätorter, insprängda i hyreshusområden. De tar emot 6 - 7 ungdomar och personalen på varje enhet består av 9 - 10 personer. Ungdomarna bor på tonårshemmet men får alla andra "behov" tillgodosedda utanför institutionen, såsom skolgång, sjukvård, fritid, psykologkontakter etc.

All personal, också föreståndarna, arbetar under likartade förhållanden, dvs alla deltar i behandlingsarbetet.

Ungdomar och personal fungerar tillsammans inom "samma fyra väggar" under hela behandlingstiden.

Hela personalgruppen samlas en gång per vecka för gemensam genomgång av tonåringarna och vid behov får de handledning eller har p-grupps-konsult. Dessa "specialister" har personalen själva möjlighet att välja.

Personal som arbetar med likartade uppgifter och som återkommande samlas i den "lilla" gruppen har förutsättningar att föra öppna samtal och diskussioner som omfattar alla.

En genomgång av intervjuerna ger följande grova uppdelning av de problem ungdomarna bär med sig till institutionerna.

<u>Tonårshemmen</u>	<u>§ 12-hem</u>
Begynnande missbruk	Missbruk
Enstaka kriminella handlingar	Upprepad kriminalitet
Bagatellartad kriminalitet	Grov kriminalitet
Upprepad skolkning	Havererad skolsituation
Dåligt självförtroende	"Jag-svaga"/"karaktärsstörda"
Sexuellt utnyttjande	Prostitution
Offer för sexuella övergrepp inom familjen	Offer för sexuella övergrepp inom familjen

Ungdomar som kommer till tonårshemmen har så att säga problem "under utveckling". De är småkriminella, har skolkat, rymt hemifrån, drivit omkring, hamnat i fel umgängeskrets där de gjort sina första asociala erfarenheter. Till problembilden hör ofta också "vanliga tonårsproblem": att man inte kommer överens med föräldrar om regler, kläder och utseende etc.

Med några få undantag beskriver § 12-hemmets personal ungdomarnas problem som mycket "tunga". Sammanställningen blir en lång uppräknings av problem som kan sorteras in under rubriken "uttalade sociala anpassnings- och missbruksproblem samt kriminalitet", såsom det står skrivet i landstingets institutionsplan.

Beskrivningarna har ofta den karaktären att de tar fasta på s k manifesta sociala avvikelser som missbruk, kriminalitet, prostitution m m. Men det finns också en annan typ av beskrivningar - nästan lika vanliga och ibland i kombination med den förra typen - som innehåller en eller flera termer som vi känner igen från psykologins begreppsapparat: ungdomarna är "karaktärsstörda", "jag-svaga", "dåligt verklighetsförankrade", "grovt relationsstörda", de har "svag impuls kontroll", osv.

I två fall är det § 12-hemmets psykologer som i dessa termer utvecklar sina beskrivningar av ungdomarnas problem. Detta är inte förvånande. Något som däremot är förbryllande är att behandlingspersonalen så flitigt använder dessa termer och begrepp, ofta i sammanhang eller kombinationer, där man kan undra hur mycket kun-

skap det egentligen finns om begreppens innebörder och betydelser. Begrepp och termer som tillhör en eller flera olika psykologiska teoribildningar och som får sitt användningsvärde i det teoretiska sammanhang där de hör hemma, används här på ett ofta lösryckt och schablonartat sätt; ofta som ytterligare en bit (en förstärkning eller som en antydan till orsaksförklaring) i beskrivningen av ungdomarnas sociala problem.

Vi har under undersökningens förlopp kommit att undra alltmer vad detta kan bero på, samt vilka konsekvenser det kan tänkas få för förståelsen och förklaringen av ungdomarnas problem och för utvecklingen av och innehållet i det behandlingsarbete som bedrivs på institutionerna.

Den finske sociologen Tommi Hoikkala, som studerat de olika bilder av ungdom och ungdomar som produceras i olika sammanhang av olika yrkesgrupper, har följande att säga om det fenomen vi har observerat:

Det existerar särskilda yrkesgrupper - psykiatriker, psykologer, lärare, etc - som i sin yrkesmässiga verksamhet inte bara kontrollerar unga människor utan som också definierar vad ungdom är som ett skede i livet eller som en social roll, vilka typiska problem som är förknippade med denna roll samt vilka bilder och termer man använder för att beskriva och tala om ungdomar. Denna yrkesmässiga verksamhet ingår ofta i en hierarkisk organisationsstruktur, i vilken t ex en psykolog för in en teori på fältet som berör ungdomen och som just därigenom att den emanerar ur denna källa får en vetenskaplig och auktoritativ ställning, blir "välsignad". Denna teori tillägnar sig - i talesätt och yrkesmässig praxis - andra yrkesgrupper - som t ex socialarbetare - som befinner sig "längre ner" i systemet och vilkas uppgift det är att tolka och använda dessa teorier, inte skapa nya. (Fritt sammanställt efter Hoikkala, 1985, s 8).

Hoikkala ger här en tänkbar förklaring till fenomenets uppkomst. Men vilka konsekvenser kan detta tänkas få i behandlingsarbetet på institutionerna? Här kan vi naturligtvis endast spekulera. Men en tanke är att tillägnandet av den psykologiska terminologin innebär att behandlingspersonalen i större eller mindre utsträckning "ställer in blicken" på individuella egenskapsrymder - eller ännu hellre - dysfunktioner hos ungdomarna, dvs det egentliga felet med Pelle är att han är "jag-svag" och/eller "karaktärsstörd". Att så att säga ställa in blicken på individuella dysfunktioner som dessutom har sina rötter i en livsdimension - oftast barndomen - som ligger utanför en omedelbar påverkan och som man som behandlingspersonal saknar kompetens att arbeta med, innebär sannolikt att man i många fall inte tror att man egentligen förmår uträtta särskilt mycket för de

De skisserade skillnaderna är några av de faktorer som ger personalgrupperna på de olika typerna av institution olika förutsättningar att möta en del av de problem som rör intima, personliga frågor kring kön och sexualitet.

Som vi ska se längre fram slår en del av dessa olika förutsättningar igenom i vårt material.

UNGDOMARNA - MED PERSONALENS ÖGON

Innan vi går in på personalens uppfattning om ungdomarnas problembild ska vi kortfattat beröra vilka kategorier av ungdomar de olika institutionerna är avsedda att ta emot.

Detta framgår bl a av ett utdrag ur landstingets institutionsplan 1983--1986:

"Målgrupper för de båda tonårshemmen är ungdomar som hamnat i en krissituation orsakad bl a av relationsstörningar till föräldrarna och kamrater, samt ungdomar som har ett begynnande missbruk eller en begynnande kriminalitet."

Tonårshemmen är avsedda för ungdomar mellan 12 och 18 år.

"§ 12-hemmet är avsett för ungdomar i åldern 13-20 år med klart uttalade sociala anpassnings- och missbruksproblem samt kriminalitet."

På § 12-hemmet behandlas övervägande ungdomar som inte givit sitt samtycke till vården, dvs som har kommit till institutionen efter beslut enligt LvU, medan det däremot på tonårshemmen huvudsakligen vårdas ungdomar som gått in "frivilligt", på institutionen.

§ 12-hemmet tar emot ungdomar som är upp till 20 år gamla. Inom ramen för LvU finns utrymme att ingripa mot ungdomar i åldern 18-20 år om "det med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än annan vård". Det är således enbart på § 12-hemmet som ungdomar i denna åldersgrupp återfinns.

Tonårshemmen ska alltså kunna ta emot ungdomar som hamnat i en krissituation, vilket innebär att personalen i princip bör ha beredskap att möta och arbeta med krisreaktioner. I praktiken handlar det självfallet om en del nödvändiga gränsdragningar.

Personalen själva framhåller att man t ex inte anser sig ha någon beredskap att ta hand om ungdomar med svåra psykiska störningar. Gränsdragningen är ibland klar och entydig, t ex då tonåringen reagerar med en psykos, men det händer att svåra gränsdragningsproblem uppstår, som måste lösas av personalen själv eller i samarbete med t ex psykiatrisk expertis.

Vi bad personalen kortfattat beskriva ungdomarnas problem på respektive institution. Beskrivningarna uppvisar problembilder med många beröringspunkter mellan ungdomar på tonårshem och på § 12-hemmet, men när det gäller problemens svårighetsgrad framstår skillnaderna som stora.

aktuella ungdomarna. Det finns intervjupersoner i vårt material som menar att det är psykologerna på institutionen som skall sköta/sköter behandlingen. - Medan psykologerna själva menar att det är/borde vara tvärtom. - Vem gör det i verkligheten?

Könsrelaterade symtom och problem

Tonåringarnas problem och symtom beskrivs ofta av personalen som mer eller mindre könsbundna.

En del flickor framställs som "snälla" och "dresserade", andra som "gapiga" och "manipulerande". En del flickor får ångest och blir deprimerade, andra reagerar med psyko-somatiska symtom.

Ofta framhålls flickornas dåliga självförtroende och deras osjälvständighet i förhållande till pojkarna. "De satsar mer på att vara ihop med en kille än på sig själva." De underordnar sig pojkarna och låter dem bestämma. Personalen talar relativt ofta spontant om flickornas sexuella problematik. På § 12-hemmet gäller det flickornas prostitutionserfarenheter. På tonårshemmen säger personalen att flickorna ofta har erfarenheter av sexuellt utnyttjande i tidig ålder.

Nio av 14 intervjupersoner på § 12-hemmet nämner självmant att vissa flickor har prostituerat sig eller att det "finns risk" för prostitution. Någon enstaka talar uttryckligen om erfarenheter av sexuella övergrepp i familjen. Men, som vi ska se längre fram i rapporten, dessa uttalanden bygger många gånger på ett ganska osäkert kunskapsunderlag. På tonårshemmen talar man bara i enstaka fall om "prostitutionserfarenheter". Här handlar berättelserna och beskrivningarna oftare om olika former av sexuellt utnyttjande - av kamrater, föräldrar eller andra vuxna. Man berättar om "förnedrande sexuella situationer"(våldtäkt, våldtäktsförsök etc) som flickorna varit med om. Dock mera sällan om prostitution.

Pojkarna beskrivs på motsvarande sätt som "tuffa", "krävande", "utagerande", "bråkiga", "aggressiva", etc. De har problem "med sin utveckling till män". De har fått en "skev" könsrollsuppfattning, som innebär att de tror att "männen av naturen är stark och kvinnan svag". De spelar "mullig mansgris" och strävar efter att "belägra alla flickor som kommer till institutionen". Beskrivningarna av pojkarna tar emellertid i första hand fasta på deras kriminella erfarenheter och mer eller mindre avancerade "missbruk".

Sällan eller aldrig talar personalen spontant om att pojkarna har destruktiva sexuella erfarenheter, om man undantar den "skeva" könsrollen och "mansgriseriet".

Sammanfattning

Frågorna i denna - den första delen - av intervjun syftade till att få personalens beskrivningar av de problem ungdomarna har med sig i bagaget, när de kommer till institutionen. Frågorna var allmänt ställda och således inte särskilt fokuserade på ungdomarnas sexuella problem. I svaren kan vi spåra ett antal ganska förväntade mönster. För det första att ungdomarna på § 12-hemmet beskrivs som "mer belastade" än ungdomarna på tonårshemmen. Och så ska det ju vara enligt lagens intentioner. Beskrivningarna tar ofta fasta på manifesta avvikelser som missbruk, kriminalitet, prostitution, etc. På tonårshemmen har ungdomarna inte kommit lika "långt" i den avvikande karriären. Beskrivningarna tyder på detta. För det andra - vilket tycks vara gemensamt för samtliga institutioner - så följer problembeskrivningarna ganska så bestämda könsprofiler, vilket bl a innebär att spontana beskrivningar av sexuella problem - prostitution och andra former av sexuellt utnyttjande - framför allt avser flickorna. Beskrivningarna av pojkarna handlar främst om deras erfarenheter av kriminalitet och missbruk, och i andra hand om deras "skeva" könsrollsuppfattning.

Redan här framskymtar en bild av ungdomar som tycks vara ganska vanliga bland de intervjuade och som i många stycken genomsyrar de intervjuades allmänna inställning. En bild som tar sitt avstamp i skillnaderna mellan könen, där den ena parten många gånger uppfattas som aggressiv och förtryckande och den andra som svag och undergiven. Detta blir ännu tydligare i svaren på de frågor som mer direkt behandlar ungdomarnas könsroller och sexualitet.

KÖNSROLLER OCH SEXUALITET

Som tidigare framhållits kretsade första delen av intervjun kring personalens kunskaper och uppfattningar om de problem ungdomarna bär med sig till institutionen. Syftet var att få personalen att så förutsättningslöst som möjligt formulera dessa problem. Senare i samtalet fokuserades frågorna mer direkt på umgänget mellan pojkar och flickor på institutionen samt på personalens kunskaper om sexuella problem i ungdomsgruppen.

Till att börja med kan vi konstatera att den bild av ungdomarna som växer fram i dessa beskrivningar är en bild av mycket stereotypa könsroller; en bild som vi känner igen från förra avsnittet, men som ytterligare preciseras i svaren på de mer direkta frågorna i detta avsnitt.

Det problematiska med dessa bilder är - för det första - att de är så entydiga. Visst finns det nyanser här och där, men det dominerande draget är entydigheten. För det andra är det dessutom en ganska entydigt mörk bild vi får. För det tredje är det svårt att veta huruvida vi ska uppfatta dessa ungdomars sätt att vara mot varandra som skilt från andra ungdomars umgängesmönster, dvs var går gränsen mellan normalt, åldersadekvat beteende och avvikande beteende? I personalens svar är detta ofta oklart. Vad är det då för bild vi får och hur ska vi tolka den?

Bilden av flickorna

Av intervjupersonernas svar framgår att flickornas föreställning om sig själva ofta präglas av osäkerhet, dåligt självförtroende och låg självkänsla. Detta sägs nästan aldrig om pojkarna. Här betonas i stället tuffheten och hårdheten.

Flickorna "ligger lågt" i förhållande till pojkarna. De underordnar sig och låter sig domineras. De ställer sina egna behov och intressen åt sidan. "Kvinnligheten" blir främst ett medel att snärja pojkar eller uppnå andra fördelar i förhållande till det motsatta könet. Därtill kommer den "romantiska" synen på kärlek, att hon väntar på "den rätte", osv. Flickorna skaffar sig gärna barn i "för tidig ålder". Personalen menar att detta kan vara ett sätt för flickorna att lösa sina problem, ett sätt att få stor betydelse för någon annan, oavsett hur illa de själva fungerar. Detta mönster har en del flickor övertagit från sina egna mödrar.

Många flickor som kommer till institutionen har tidigare "ställt upp" på jämnaåriga pojkars sexuella förväntningar och har därigenom blivit sexuellt utnyttjade. Andra har erfarenheter av prostitution, och återigen andra har blivit sexuellt utnyttjade av någon vuxen man inom eller utanför familjen. Några flickor har också varit utsatta för övergrepp genom våldtäkt.

Bilden av pojkarna

Intervjupersonerna menar att pojkarna skaffar/skapar sig sitt mansideal främst genom att läsa s k herrtidningar eller genom att lyssna på kamraternas skryt om sexuella erövringar. Pojkarna talar i dessa sammanhang på ett mycket nedlåtande sätt om att "dra över tjejer".

De är överhuvudtaget nedlåtande mot flickorna. De försöker - och lyckas ofta - bestämma över flickorna samt kommenderar dem att uträtta tjänster åt dem.

Pojkarna betraktar i första hand flickor som objekt eller redskap.

Personalen anser ofta pojkarna vara "utnyttjare". De kan erövra en flicka, ligga med henne och sedan kalla henne "hora". De förbrukar människor. När ett förhållande tagit slut kan de inleda ett nytt förhållande "efter två timmar".

En liten grupp av de intervjuade, företrädesvis personal på ett av tonårshemmen, har uppmärksammat att pojkarna, genom sitt föraktfulla och dominanta sätt, så att säga binder ris åt sina egna ryggar. Pojkarna "lider stor nöd" i sin förtryckarroll. De "lider brist på mänsklig värme".

Vi har här lyft fram det vi uppfattar som de typiska och dominerande dragen i de bilder av ungdomarna som framkommer i de intervjuer vi har gjort. Inte i alla, men i väldigt många.

Vi bad också intervjupersonerna att jämföra ungdomarna på institutionen med andra ungdomar de kände till, med avseende på könsrolls- och sexuella mönster. Svaren vi fick var mycket olika. En del menade att de kände igen vissa av de beskrivna mönstren hos andra ungdomar utanför institutionen. Samtidigt ansåg de att de intagna var "mer stereotypa" i sina könsrollsmönster. De var "tydligare och klarare", mer "förstärkta", osv. Andra preciserade likheten till att gälla ungdomar med samma klassbakgrund.

Återigen andra framhöll att ungdomarna på institutionen uppvisade helt andra, "närmast artskilda" beteenden i jämförelse med andra ungdomar. Många av de intervjuade ansåg sig helt enkelt inte kunna göra någon jämförelse, eftersom de inte tyckte sig ha någon kunskap om hur andra ungdomar beter sig.

En del personal känner alltså igen det de ser, andra gör det inte. För vissa handlar det om någonting främmande, närmast "artskilt". Ingen nämner spontant att de känner igen sig själva (det frågade vi inte om).

I intervjupersonernas beskrivningar av ungdomarnas könsrollsmönster finns dels inslag som tar fasta på sådana företeelser som kan sägas vara allmänt förekommande bland tonåringar (se nedan) - dvs det "normala", det åldersadekvata - dels inslag som framhäver det avvikande, det "onormala" och destruktiva. Betecknande är att dessa saker sällan skiljs från varandra i beskrivningarna. De vävs samman till en enda, ofta mörk, bild av stereotypa könsroller, där det allmängiltiga ibland får en avvikande innebörd. Man kan endast spekulera i vad denna sammanblandning bottnar i. Det kan t ex ha att göra med en tendens till "problemgeneralisering", dvs eftersom ungdomarna har problem på vissa områden utgår man i från att de också är avvikande på andra områden. I vissa fall stämmer förmodligen detta med verkligheten, dock inte alltid.

Det kan också bero på okunskap om vad som är allmängiltigt, dvs om de grundläggande dragen i den könsidentifikationsprocess som alla ungdomar i vårt samhälle genomgår. Om man saknar sådan kunskap, kan man inte heller bedöma vad som är avvikande och destruktivt. Nära sammanhängande med denna okunskap, finns kanske också en omedvetenhet om att de "stereotypa könsrollsmönster" som ungdomarna visar upp är ett uttryck för samhällsprocesser som format ens eget förhållningssätt till det motsatta könet, till kärlek och sexualitet. Och även om man skulle vara medveten om detta, vill man kanske inte se sin egen roll i dessa realiteter.

Det allmängiltiga och det avvikande

Ungdomstiden är en tid som ofta innebär en stark konformitet med de traditionella könsrollerna. Personligheten präglas av en stark polaritet mellan "manligt" och "kvinnligt". Över den inre osäkerheten byggs en gångbar könsroll utåt. De sexuella handlingarna under ungdomsåren präglas av sökandet efter en könsidentitet. Det gäller att markera sitt kön. Stereotypa könsroller är således inte bara ett uttryck för den press som olika yttre förhållanden utövar utan också en lösning på inre osäkerhet om hur man uppför sig i olika situationer. Den viktigaste sexuella upplevelsen tycks ligga i skrytet och skvallret inför kamraterna av det egna könet. Förutom markeringen av och inför det egna könet har de sexuella handlingarna också den innebörden att de bekräftar den sociala tillhörigheten. Det gäller att visa att man är "med". Gruppens tryck kan vara hårt och ställs man utanför blir skällsordet lätt det allra värsta. För pojkarnas del handlar det ofta om att inför gruppen leva upp till bilden av viril manlighet, något som kanske bara få klarar fullt ut.

För flickornas del kan det handla om en delikat balansgång på temat ärbarhet - icke-ärbarhet. En balansgång som för en del fortsätter hela livet ut.

Flickorna står ibland inför ett omöjligt val mellan att vara attraktiva och spännande och därmed lätt "madrasser" och att vara skötsamma och "värdefulla" och därmed lätt torra och tråkiga. Pojkarna visar upp sig för varandra genom att få flickorna i säng, vilket ger mest prestige om det är en flicka som "håller på sig". Detta sätt på vilket flickorna görs till objekt i den manliga könskampen tror vi skapar en del problem för flickornas egen identitet som sexuella subjekt. De kan inte spela ut sin sexualitet öppet, direkt och av eget intresse, dvs om de vill behålla sin heder. Det krävs en listig balansgång mellan tillgänglighet och otillgänglighet. De måste ge sexuella löften som de inte kan hålla oavsett om de vill eller ej, osv.

Ibland blir trycket på flickorna "att ställa upp" för svårt. Uttrycket fångar i ett nötskal innebörden i den passiva kvinnohållningen. Hon gör inte något aktivt val, bejakar inte sin egen sexualitet, utan "ställer upp" för att bli accepterad av honom.

Eftersom tjejer och killar är kompisar i gängen, kompisar som håller ihop gentemot vuxenvärlden, kan hon ställa upp sexuellt som en kompisgest ... Hon kan renodla sin pragmatik (dvs renodla det socialt gångbara elementet i sexualiteten, vår anm) och använda sin kropp som maktmedel. Något som ligger nära till hands i ett samhälle som vinner så mycket profit på ungflicks-kroppen. Där har hon en lätt vunnen stolthet inför den makt hon har i sin kropp ...

'Det ska vara så'-pragmatismen kan också föda en likgiltighet och slentrianmässig inställning till sexualiteten. 'Vi sover ju ändå i samma säng, då får han väl göra som han vill, det spelar ju ingen roll för mig.' Så säger flickan vars övergivenhet driver henne till nästan total uppgivelse och överklighetskänsla.

Slutligen finner vi de som av rädsla anpassar sig till realiteterna. Av rädslan för att inte vara till lags, av rädsla för att vara en 'moster', av rädsla för att vara en 'mesig' oskuld som inte 'hänger med'.

(Borg et al, 1981, s 196.)

Av rädsla att ställas utanför skulle man kunna tillägga. Hon blir "hora" eller "madrass" för att hon inte klara av den delikata balansgången.

Att ha kunskap om de grundläggande, allmängiltiga dragen i den könsidentifikationsprocess som alla ungdomar i vårt samhälle genomgår, och att kunna relatera till denna kunskap när man ska behandla det avvikande och destruktiva, framstår i detta perspektiv som ytterst betydelsefullt. Möjligen skulle man också kunna säga att den första förutsättningen för att utveckla metoder för att möta och bryta destruktiva sociala och sexuella mönster hos andra är att lära känna sig själv, sina egna bevekelsegrunder och fördomar, dvs sin egen roll i de "realiteter" som det talas om i citatet ovan. Vuxna som förstår vad de ser och vågar relatera till sitt eget liv, kan frigöra kraft att handla och bli till stöd för unga människor att bryta med destruktiva mönster.

Men låt oss inte föregripa diskussionen i det avslutande stycket. Låt oss istället borra djupare på några områden som i intervjupersonernas beskrivningar framstår som särskilt problematiska när det gäller ungdomarnas umgänges-mönster, och då med särskild tonvikt på könsrollsmönster och sexuella beteenden.

Mötet mellan pojkar och flickor på institutionen

I intervjupersonernas beskrivningar av umgängesmönstret mellan pojkar och flickor på institutionen kan man urskilja några teman som återkommer i flertalet intervjuer. Det är teman som ringar in företeelser som personalen ofta upplever som problematiska att bemöta och hantera. Vi har valt att i framställningen behandla dessa ämnen var för sig. I intervjuerna är det inte så klart uppdelat; snarare är det så att dessa teman griper in i varandra i intervjupersonernas berättelser.

A Sporadiska och ytliga kontakter mellan könen

B Parförhållanden

C Sexuella utnyttjanderelationer

D Pojkar som förtryckare

A Sporadiska och ytliga kontakter

Under denna rubrik har vi samlat de av personalens uttalanden som betonar den snabba omsättningen av kontakter mellan och bland jämnåriga. De intervjupersoner som anser att ungdomarna ofta har sporadiska och ytliga kontakter med jämnåriga uppehåller sig huvudsakligen vid ungdomarnas kontakter med det motsatta könet, men inbegriper också kontakter med kamrater överhuvudtaget.

Tonåringarna som kommer till oss har snabba och många förhållanden. Jag har aldrig sett en sådan omsättning på förhållanden på andra ställen där det finns ungdomar. De kallar nya bekantskaper för kompisar efter 30 minuter.

Det är ett flöde av människor, människor som ofta kommer igen. Våra nyinflyttade ungdomar kommer hit med samma ungdomar från orten gång på gång. Om det t ex kommer en ny kille hit, så är det samma flickor som besöker oss. (Tonårshem A)

Citatet härrör ur en intervju med en personal på ett av tonårshemmen. Ungdomarna på tonårshemmen rör sig relativt fritt i samhället till vardags, de går i skola eller arbetar ute i samhället. De går på diskotek eller roar sig på orten under fritiden. De har stora möjligheter att knyta kontakter med nya bekantskaper, deras kontaktytor är alltså inte begränsade till institutionen. Deras möjligheter att inleda nya kontakter är de facto större än på § 12-hemmet, men också där framhåller personalen att ungdomarnas kontakter ofta är ytliga eller flyktiga.

Att de kortvariga kontakterna inte bara är ett fenomen bland de intagna ungdomarna framgår av citatet, eftersom det där nämns att det ofta är samma ungdomar från

orten som återkommer som nya bekantskaper till nyinskrivna. Vad denna flyktighet i relationerna beror på kan man bara spekulera i.

I psykologilitteraturen kan man finna att det i de tidiga tonåren är en vanlig företeelse att ungdomar byter kamrater ofta, även om det kanske inte är fråga om samma höga omsättning som intervjupersonerna ovan framhåller.

Objektrelationerna har i denna fas gärna en experimenterande prägel. Man söker sig från en kamrat till en annan. Man trevar efter uppskattning, men letar efter sin roll i gemenskapen och man erövrar och erövrar. (Mangs Martell, 1977, s 189).

En del intervjupersoner framhåller att många av tonåringarna på institutionerna har flyttat mycket och känner sig rotlösa. Det innebär, menar man, att ungdomar upprepade gånger har knutit nya kontakter som sedan avbrutits på grund av en ny flyttning osv. Om detta mönster upprepas tillräckligt många gånger är risken stor att man ger upp försöken att knyta nya, djupa kontakter.

En annan bidragande orsak, menar man, är att ungdomarna på tonårshemmen knyter nya kontakter med en grupp ungdomar på orten som har samma problem - dvs som också är rotlösa och sökande.

Sporadiska och ytliga kontakter förekommer enligt citatet också bland så vanliga ungdomar utanför institutionen. Men de intervjuade har framhållit att de ungdomar som kommer till institutionen har ännu högre omsättning på kamrater än andra ungdomar som intervjupersonerna känner till. Man kan således fråga sig om detta är ett mönster som tonåringarna bär med sig till institutionen eller om själva placeringen medverkar till att öka omsättningen?

Samma mönster, snabba relationer, som är utbytbara, förekommer också mellan tonåringar inne på institutionerna.

Ungdomarna byter partners ofta. Kanske oftare än ute. Jag tror det är ungdomarnas allmänna otrygghet som medverkar till detta. (§ 12-hemmet)

Varje gång det kommer en ny kille eller tjej, ska någon, eller flera efter varandra, ha ett förhållande med den nye. Dom har svårt att vara kompisar från början. Det kanske har någonting att göra med att bli accepterade. (Tonårshem A)

Många av ungdomarna tycks ta sig in i kamratgruppen via ett förhållande med någon av de redan inskrivna ungdomarna. Att på detta sätt markera sin sociala

tillhörighet är tydligen vanligt. Personalen på samtliga tre institutioner beskriver detta, även om personalen på ett av tonårshemmen (B) inte lika starkt betonar det kortvariga och ytliga i kontakten.

Att vilja vara med i gruppen, att få höra till, är inte något behov som enbart dessa tonåringar bär på. Det har vi sagt tidigare. Men man kan ju spekulera i om den kontinuerliga intagningen på institutionen i sig breddar vägen för ovanligt snabba och tillfälliga kontakter. Tonåringen står vid inskrivningen helt ensam med sin osäkerhet och vanda inför det nya livet på institutionen, inför en växlande personalgrupp och en, i elevens ögon - åtminstone till en början - stabil ungdomsgrupp. En grupp i vilken hon ännu inte har fått någon plats. Hon möter nya, kanske lite misstänksamma och avogt inställda jämnåriga som hon ska bo och fungera tillsammans med under en ofta lång och oöverskådlig tid. Hon befinner sig i en ny situation på grund av mer eller mindre krisartade orsaker och upplevelser och kan i denna situation uppleva sig som mycket ensam och utlämnad; upplevelser som hon just då inte kan se att hon delar med andra. Att vara ensam och utlämnad kan vara svårt att uthärda för alla människor och i synnerhet för unga människor, som ännu är osäkra och dåligt förankrade i sin identitet. Man kan kanske säga att tonåringen befinner sig i ett vakuum, där det gamla och kända är lämnat och det nya ännu inte utforskat.

För de andra ungdomarna kan den nykomne väcka olika känslor, farhågor, likgiltighet, förhoppningar, avundsjuka etc. En nykomling påverkar alltid sammansättningen och kanske också hierarkin i gruppen. Flickorna i ungdomsgruppen kanske undrar om den nya pojken "är den rätte". Pojkarna kanske ser ytterligare ett objekt att erövra i den nya flickan. Alla inblandade ungdomar är sannolikt osäkra på sin identitet, särskilt sin könsidentitet, och behöver därför testa sin attraktionsförmåga.

I denna situation är det, enligt intervjupersonerna, vanligt att ett förhållande inleds mellan den nyinskrivne och en som är äldre i gården. Personalen kallar detta för "någon slags ingångsritual".

B Parförhållanden

Långt ifrån alla relationer är av kortvarig karaktär. En del ungdomar inne på institutionen håller samman länge, bildar par, vilket personalen ofta är negativ till. I intervjuerna framför man flera skäl till sin kritiska hållning.

Man ser parförhållanden som ett hinder i behandlingsarbetet. Ungdomar som blir förälskade och bildar par blir s a s allt för upptagna av varandra. De drar sig undan, isolerar sig, vilket innebär att personalens kontakt med den unge får

stå tillbaka, något som får till följd att de problem personalen behöver arbeta med kommer i skymundan.

Kärleksrelationer alstrar också nya problem som ses som "onödiga", eftersom behandlingsarbetet då blir inriktat på "fel" områden.

En större eller mindre grupp av personalen på varje enhet är emot parbildningar och försöker, med olika grad av engagemang, bryta de förhållanden som inleds. Vi återkommer i ett senare avsnitt (s 96) till personalens syn på parförhållanden som ett hinder i behandlingsarbetet.

Dessutom ser merparten av de intervjuade parbildningar mellan "just dessa ungdomar" som något negativt, eftersom det medför att, som man säger, dåliga mönster permanentas.

Det är framför allt de stereotypa könsrollsmönstren personalen kommenterar i de längre parförhållandena.

Tjejerna planerar för en framtid underordnad mannen. Det är som om dom planerade för sitt eget förtryck. I parförhållandena är det så att tjejerna väntar på killen istället för att söka sig utåt. Flickorna är beredda att avstå annat bara för att få chansen att träffa sin kille. Flickorna glömmer sina intressen och tar inte heller reda på vilka intressen dom egentligen har.
(Tonårshem B)

Personalen kommenterar huvudsakligen könsrollsmönstren som något negativt för flickan, som går in i de begränsande förväntningar hon har på sig själv och sitt kärleksförhållande.

Man menar också att urvalet blir begränsat för tonåringarna, samtidigt som flera framhåller att "ungdomarna behöver någon" och "det är viktigt för ungdomarna att ha en pojk- eller flickvän". En intervjuperson sa "dom väljer varandra därför att dom finns här och behöver någon". Flera av de intervjuade är dock positiva till att tonåringarna har en pojk- eller flickvän som inte bor på institution.

C Sexuella utnyttjanderelationer

Sexuellt utnyttjande är inte någon fristående företeelse. De sporadiska och ytliga kontakterna och även parförhållanden innehåller, menar personalen i mer eller mindre explicita termer, också ett inslag av utnyttjande.

När personalen talar om sexuellt utnyttjande utgår de i de allra flesta fall ifrån att flickor blir utnyttjade av pojkar.

Killarna behandlar tjejerna som objekt, handelsvaror utan känslor och tjejerna låter sig utnyttjas. Pojkarna är tuffa i sin inställning till flickor och menar att 'tjejer kan man ju byta ut'. En del pojkar visar förakt för flickor som dom legat med och kallar flickorna för 'luder' efteråt. (§ 12-hemmet)

Men det finns också beskrivningar som tar fasta på mer komplicerade mekanismer i samspelet mellan könen och som tillskriver flickorna en mer aktiv roll i relationen.

Enligt det traditionella könsrollsmönstret skall flickor förhålla sig passiva och vänta på att bli utvalda av pojkarna. Men flickorna vill också ha inflytande över vad som händer och blir således "aktiva i det fördolda". De använder de medel som står till förfogande för den som befinner sig i underläge. En del personal beskriver med andra ord flickorna som manipulerande. Genom "deras speciella intuition och känslspröt" prickar de in pojkarnas svagaste sidor för att få dem dit de vill.

I syfte att fånga pojkens uppmärksamhet och få hans gillande spelar flickan ut sin kvinnlighet, intrigerar och skaffar sig hållhakar på honom. I det ömsesidiga utnyttjandet beskrivs både pojken och flickan som aktiva deltagare, till skillnad från den bild som i övrigt är dominerande i intervjuerna, där flickan beskrivs som passiv och som ett offer för pojkens framfart och utnyttjande.

D Pojkar som förtryckare

Med några få undantag tecknar personalen en bild av pojkarna som utnyttjare, förtryckare, kvinnoföraktare och flickorna som offer; offer som personalen ska skydda från pojkarna.

Denna inställning återspeglar den rådande synen i samhället idag på mannens och kvinnans roller i samband med sådana fenomen som våldtäkt, prostitution, incest och misshandel. Tidigare har en stor del av uppmärksamheten koncentrerats på kvinnans delaktighet i och ansvar för det förlopp som utlöst mannens handlingar. Genom de kunskaper som producerats i samband med utrednings- och forskningsarbete och ideologiska diskussioner under 70-talet, har man blivit medveten om kvinnans alldeles särskilda utsatthet och hennes ringa valmöjligheter i dessa situationer. Eftersom hon oftast de facto befinner sig i underläge i förhållande till mannen, gärningsmannen, könsköparen etc, har detta medfört att man sett henne som "offer" och honom som "bödel". Handlingarna har ofta inte satts in i ett större samhälleligt sammanhang utan betraktats som en affär mellan två inblandade parter där den ene har makt och den andre är "maktlös".

Att män, som orsakar kvinnors svåra belägenhet, också är utsatta, förtryckta eller "offer", för t ex egna tidigare sexuella övergrepp och med krav på sig att fylla ut den föreskrivna schablonartade mansrollen, har visserligen uppmärksammats i viss mån men har ännu inte slagit igenom i en självklar medvetenhet, t ex i samband med olika samhällsingripanden. Männen/förgriparna erbjuds ännu så länge klart mindre hjälp med sina problem än kvinnorna.

Det är endast ett fåtal intervjupersoner, företrädesvis personal på ett av tonårshemmen (A) som har uppmärksammat pojkars problematiska belägenhet i denna roll.

Vi glömmer ofta att utnyttjaren eller härskaren, skulle kunna lida av samma problem som offret. Killarna lider stor nöd och stor brist på märsklig värme. (Tonårshem A)

Däremot har man på flera olika ställen i intervjun kommenterat omständigheter som är av betydelse för pojkars utveckling till män. Omständigheter som förs fram för att belysa orsakerna till att pojkar utvecklar ett kvinnoförakt.

Det är vanligt att pojkarna man möter på institutionen vuxit upp utan någon djupare kontakt med en vuxen man. De män som till äventyrs har funnits i pojkarnas bakgrund har i allmänhet utgjort svaga eller rentav dåliga förebilder. Pojkarna har antingen fått gissa sig till eller fantisera om hur en man kan tänka, känna och reagera. Ofta har de på ett oreflekterat sätt tagit över den vuxne mannens kvinnoförakt och objektsyn på kvinnor.

De intervjuade nämner också att pojkarna fått en snedvriden kvinnosyn genom att läsa herr- och porrtidningar. Majoriteten tar avstånd från denna kvinnosyn, men, som vi ska få se längre fram, försöker man inte skapa något alternativ, utan tar enbart avstånd från eller förbjuder läsning av dessa tidningar.

En del av personalen har också kommenterat att pojkarna egentligen är rädda och osäkra och att deras råa jargong och tuffhet enbart tjänar till att dölja detta faktum. Men i en del situationer, där en pojke och flicka är involverade, betraktas pojken primärt som utnyttjare, förtryckare och behandlas som sådana.

Det förbud som gäller mot att sova tillsammans på institutionerna motiveras t ex med att man vill skydda flickor som har svårt att stå emot pojkarnas påtryckningar. Samtidigt förs inga planerade eller regelbundna diskussioner med tonåringarna om hur de ser på varandra och på sexualitet och könsroller.

Personalens agerande är ofta enbart fördömande mot pojkarna. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att de lämnas i ett vakuum med sina drömmar om manlighet; en manlighet som hyllas av vissa och fördöms av andra.

SEXUELLA UTSPEL, SEXUELL MOBBNING, SEXUELLT UTNYTTJANDE, PROSTITUTION OCH SEXUELLA ÖVERGREPP

Inledning

I det följande avsnittet behandlar vi olika problemställningar kring sexualitet, sexuella problem och institutionellt behandlingsarbete. Vi har valt att ge en förhållandevis detaljerad redogörelse för intervjupersonernas svar på våra frågor. Tyngdpunkten i framställningen ligger dels på personalens kännedom om ungdomarnas erfarenheter av olika destruktiva sexuella mönster, dels på de sätt på vilka man tacklar problemen. Av praktiska skäl behandlar vi de olika problemområdena var för sig. Detta innebär inte att vi är omedvetna om de beröringspunkter som finns mellan fenomenen. Beröringspunkter finns t ex ofta i det individuella fallet. Både vår egen och andras forskning på området har framhållit sambanden mellan tidigare erfarenheter av sexuella övergrepp/sexuellt utnyttjande och senare erfarenheter av t ex prostitution (Månsson, 1981; Larsson, 1983; Steele/Alexander, 1981 m fl). I denna rapport kommer vi emellertid inte att närmare belysa dynamiken i det individuella fallet, inte heller hur dessa fenomen hänger ihop på ett mer allmänt, samhälleligt plan.

Beröringspunkter finns självfallet också i institutionspersonalens sätt att bemöta det ena eller det andra sexuella problemet. Detta behandlar vi i rapporten, särskilt i slutkapitlet.

På samma sätt som det finns beröringspunkter eller likheter i personalens sätt att möta problemen, finns det också skillnader. Detta avspeglar sig bl a i vilken mån de olika företeelserna blir föremål för personalens uppmärksamhet. Både prostitution och - kanske framför allt - incest/sexuella övergrepp är idag välkända problem, såväl för allmänheten som för behandlare. Frågorna har belysts i samhällsdebatten.

Vissa fakta och hypoteser om företeelsernas samhälleliga och individuella innebörder och bakgrunder ingår i "det allmänna vetandet" och i personalens kunskapsarsenal. Problemen har helt enkelt blivit synliggjorda. Man har åtminstone någon gång tidigare diskuterat dem i gemensamma samlingar, någon har varit på kurs, etc. Detta har naturligtvis påverkat personalens uppmärksamhet. Man har "antennerna ute" på ett helt annat sätt än i fallet med de andra fenomenen - utspel, mobbning och utnyttjande - som vi har frågat om. Detta märks bl a i intervjupersonernas svar. Även om man ibland har begränsad kunskap om enstaka individers erfarenheter av prostitution och sexuella övergrepp, så har man, i en del fall, förhållandevis god allmän kunskap om företeelserna.

När det gäller de andra fenomenen - sexuella utspel, sexuell mobbning och sexuellt utnyttjande - är förhållandet som sagt annorlunda. Dessa frågor har man inte varit lika uppmärksam på tidigare. Och här kan man inte utesluta att själva intervjun, åtminstone i en del fall, varit början på vad man skulle kunna kalla en medvetandegörandeprocess. De intervjuade har ställts inför frågor och perspektiv som de har uppfattat som nya och tankeväckande. I vissa fall skulle man kunna säga att intervjun rentav utgjort första steget i en begynnande kunskapsprocess.

Sexuella utspel

Vi ställde följande fråga - med åtföljande förtydligande - till personalen på de tre institutionerna:

"Förekommer det sexuella utspel från ungdomarna gentemot personalen?"

Förtydligandet lästes upp i direkt anslutning till frågan och hade följande lydelse:

"Med sexuella utspel menar vi mer eller mindre tydliga och medvetna utspel med en sexuell innebörd".

De svar vi fick fördelar sig på följande sätt:

Förekomst av sexuella utspel	Institutioner		
	§ 12-hemmet	tonårshem A	tonårshem B
Förekommer	8	7	5
Förekommer inte	6	3	4
	14	10	9

Majoriteten av personalen vid samtliga institutioner ansåg att sexuella utspel förekommer.

Hur ska vi tolka detta? Vår "definition" av sexuella utspel är ju inte invändningsfri. Den kan t ex betraktas som alldeles för vid eller alldeles för snäv, beroende på vilken utgångspunkt man har. Det viktiga för oss i det här sammanhanget är inte vad som faktiskt är sexuella utspel (om det nu finns någon som vet det), utan vad de intervjuade lägger in i vår fråga och i förtydligandet. Vad menar de egentligen, vad tänker de på, när de säger att sexuella utspel förekommer på institutionen. Vi försökte få grepp om detta genom uppföljningsfrågor av typen: Om Du anser att sexuella utspel förekommer, beskriv en sådan situation så utförligt som möjligt. Vad tror Du att det beror på att sådant förekommer? Vad väcker det för känslor hos Dig? Var Du själv inblandad?

Osv.

Spännvidden är stor i intervjupersonernas beskrivningar och exempel. Ändå kan man urskilja ett par olika typer av beteenden (och situationer) som uppfattas som sexuella utspel och som återkommer oftare än andra i svaren.

I det ena fallet handlar det primärt om sexuella anspelningar; det kan vara

kommentarer, gester eller en viss typ av språklig jargong med sexuella innebörder som riktas mot personalen. Ibland uppfattas dessa anspelningar som "oförargliga", ibland som "mycket provocerande", beroende på vem som säger det, till vem det riktar sig (man eller kvinna), i vilken situation eller i vilken ton det sker (rått och aggressivt eller "om det bara liksom ramlar ut ur munnen"), osv.

I det andra fallet handlar det om olika typer av sexuella handlingar. I denna kategori är spännvidden också stor. Det kan gälla handlingar med en sexuell innebörd som t ex att en flicka går omkring på avdelningen endast iförd ett badlakan. Återigen bör det framhållas att det viktiga i det här sammanhanget är inte huruvida det som sker kan betraktas som en medveten provocerande handling från flickans sida, utan hur personalen uppfattar situationen. Det är det vi har frågat om.

Det kan också handla om kroppsligt kontaktsökande som uppfattas ha en sexuell innebörd. Vissa ungdomar "klänger på personalen", "vill ständigt sitta i knäet", osv.

Till sist kan det gälla handlingar, som uppfattas "som rena sexuella inviter", "förförelseförsök", etc.

De intervjuades beskrivningar av dessa typer av sexuella anspelningar och handlingar avser främst situationer där tonåringarna spelar ut mot personalen. Signalerna går så att säga enbart åt ett håll. Och det var framför allt den typen av situationer som vi förväntade oss att få veta någonting om i intervjun.

I några enstaka fall berättade emellertid personalen öppenhjärtigt om en annan typ av situationer som man egentligen upplevde som ännu mer problematiska; situationer där det förekommer - som man själv uttryckte det - "en ömsesidig sexuell attraktion" mellan personal och ungdomar. En del talade av egen erfarenhet, andra redogjorde för händelser man kände till, där "kollegor var inblandade".

Personalens exempel och beskrivningar handlar både om pojkars och flickors utspel. Det finns emellertid en del intressanta skillnader i intervjupersonernas beskrivningar av pojkars respektive flickors utspel, varför vi har valt att behandla dem var för sig.

Pojkar versus kvinnlig personal

Man kan urskilja åtminstone två motsatta typer av förhållningssätt till pojkars utspel. I det ena fallet bagatelliserar man det som sker. Man ser det hela som "tramsigt", inget att bry sig om. I det andra fallet framhåller man den potentiella och/eller reella aggressiviteten i utspelen. Man ser "mönstret i det hela", "förtryckartendenserna".

Exempel på den första typen är följande citat ur en intervju med en kvinnlig vårdare på § 12-hemmet:

Mest tycker jag det handlar om småpojkar här på institutionen.
Domsom är 13-14 år, och som ska göra sig lustiga inför varandra.
Domkan göra en eller annan sexuell åtbörd bakom ryggen på en
kvinnlig vårdare. (§ 12-hemmet)

Citatet är av någon anledning ganska typiskt för de beskrivningar vi fått från den kvinnliga personalen på § 12-hemmet. När man talar om sexuella utspel nämner man enbart de yngre pojkarna på detta sätt. De äldre pojkarna förekommer inte i beskrivningarna. De beskrivningar vi har fått från tonårshemmen ser annorlunda ut. Här framhåller man ofta de aggressiva inslagen i utspelen.

När det gäller killarna kan man se en annan sorts sexuella utspel i förhållande till den kvinnliga personalen, utspel som har mer aggressiva inslag ... Ofta är det killar med väldigt lite sexuell erfarenhet och med väldigt heta önskningar och fantasier. (Tonårshem B)

På det andra tonårshemmet har man också erfarenhet av sexuella utspel med aggressiva inslag. En kvinnlig behandlingspersonal blev inlåst på en toalett med en lite äldre pojke som var starkare än hon. Pojken uppträdde aggressivt och vred om armen på henne. Hon kände sig hotad. Hon upplevde också att det fanns en sexuell innebörd i pojkens beteende.

På den här enheten anser sig personalen överhuvudtaget ha problem med ungdomar, särskilt pojkar, som uppvisar aggressiva beteenden. Detta gäller framför allt den kvinnliga personalen som känner sig rädda och osäkra och inte vet hur de ska hantera situationer där de känner sig hotade. Detta problem är i dagsläget föremål för diskussion i hela personalgruppen. Man har börjat diskutera sin egen inställning till våld, hur man påverkas av situationer där man upplever hot om våld etc. Man har varit inne på tanken att inte ta emot eller behandla pojkar som visar våldstendenser, eftersom man anser sig klara dem så dåligt.

Vad är det som gör att denna diskussion är aktuell på denna enheten? Vi har uppfattat det så att det här finns en stark negativ hållning till "mänliga förtryckartendenser" i allmänhet och likaså en stark medvetenhet om de risker kvinnor kan löpa i utsatta situationer t ex i samband med misshandel, våldtäkt och prostitution. Denna inställning finns i viss utsträckning bland den kvinnliga personalen på alla institutionerna och avspeglar sig bl a i de motiveringar man ger till varför ungdomar inne på institutionen inte får sova tillsammans: flickorna ska skyddas mot förtryck och utnyttjande av pojkarna.

En mer eller mindre påtagligt exponerad "anti-mänshållning" kan naturligtvis medföra att pojkarna känner sig provocerade. De känner avståndstagandet, rädslan och kanske avskyn i luften, vilket självfallet kan innebära att risken för våld eller provokation gentemot personalen eller gentemot vissa personer i personalgruppen ökar.

Det andra förhållningssättet - att bagatellisera eller helt enkelt ignorera sexuella anspelningar och utspel - har kanske den fördelen att man undviker att provocera fram aggressiva gensvar från ungdomarna. Å andra sidan avsäger man sig kanske också möjligheten att förstå innebördena i de sexuella utspelen; innebörder som kan vara av både sexuell och icke-sexuell natur.

En del intervjupersoner berättade t ex om situationer av kroppsligt kontakt-sökande ("En kille kom ofta och tryckte sig mot mig. Ibland märkte jag att han hade stånd ...") där man inte i första hand uppfattade handlingen som en sexuell provokation, utan mer som ett uttryck för ett påtagligt behov av kroppskontakt.

Denna förhållandevis avdramatiserade tolkning av innebörden i sådana handlingar är, intressant nog, vanligare när det är kvinnliga vårdare som talar om pojkar än när det är manliga vårdare som talar om flickor. "Utspel" av det här slaget tycks inte vara förknippade med lika stor osäkerhet och hotfullhet för kvinnor som flickornas utspel är för männen. Kan det bero på att kvinnor generellt sett har större vana och säkerhet vid kroppskontakter, att de har större vana att ta hand om och vårda barn, och att kvinnor i vår kultur har lättare för att ta i vuxna än vad män har?

Bland svaren fanns som sagt också exempel som handlade om ömsesidig attraktion mellan kvinnlig personal och manliga elever.

En kille som bodde här var rätt stor, rätt gammal. Jag kände mig rent fysiskt attraherad, eftersom han var sensuell, men jag var inte intresserad egentligen. Det är ju svårt för så får man ju inte känna. Vi pratades vid och han berättade mycket, mycket i samtal. Killen var mogen, välutvecklad, hade en mans kropp och var vacker. Så jag märkte att han skickade signaler.

Några av de intervjuade hade upplevt sådana situationer. Dessa upplevelser var förknippade med skuld känslor, därför att man var medveten om att man brutit mot en oskriven regel som säger att man inte får känna sig attraherad av en elev. Att bli attraherad innebär naturligtvis att man inte kan förklara situationen som ett ensidigt utspel från tonåringens sida. Därför talar personalen inte öppet med sina arbetskamrater om sådana erfarenheter. En av de intervjuade vände sig

istället till en väninna utanför institutionen för att ha någon att prata med om vad som hänt. En annan vände sig i förtroende till en arbetskamrat på institutionen.

Man kan spekulera i hur ofta det förekommer att kvinnlig personal känner sig attraherade av pojkar på institutionen. Våra intervjuer ger vid handen att det förekommer. Det är ett tabubelagt område som man inte pratar öppet om och som det är svårt att handskas med. Längre fram kommer vi in på att också en del män i personalgruppen känner motsvarande attraktion.

Flickor versus manlig personal

Också bland de beskrivningar som avser flickors sexuella utspel emot manlig personal kan man urskilja några olika mönster som återkommer. En typ av beskrivningar handlar om "knuffkontakter" och/eller "lätta förälskelser".

Det är inte ovanligt att man så att säga blir utsatt för en slags lätta förälskelser. Förälskelser med ett starkt inslag av beundran. Ungefär som det lärare kan råka ut för.

Dessutom är tjejerna här mycket för knuffkontakt. Alltså dom vill ha fysisk kontakt, men där det också finns klara anspelningar på deras kvinnlighet. (Tonårshem B)

Intervjupersonen tar fasta på det "lätta", det oskyldiga i dessa "kontaktförsök". Det finns en antydning om att det rör sig om ett beteende som är ganska vanligt i tonåren. Det som sker, sker framför allt på avstånd. Det handlar om beundran, svärmeri, dyrkan, idolisering etc. Det förekommer t ex att manlig personal får kärleksbrev från någon flicka på avdelningen/institutionen. Personalens reaktion präglas således främst av att man tar lätt på det hela. "Det är inget att bry sig om." Ibland känner man sig kanske till och med lite stolt, det märks av tonfallet. Men det finns också beskrivningar, där tonfallet är mer bekymrat och innehållet mer problematiskt.

Tjejer som tidigare blivit utnyttjade går i trosor och gör sig ärende till det rum där den manliga personalen finns.

Deras sätt att gå utmanar den manliga personalen, man lägger an hos manlig personal, vill bli väckta av viss personal, klär sig utmanande.

Vi hade en jobbig situation då 4 - 5 tjejer hängde och klängde på oss manlig personal. Dom ville brottas .. Det finns tillfällen då dom kramas på ett sådant sätt att dom vill få gensvar.

En annan ville bli krämad godnatt av en särskild manlig personal. När han kom fram till sängen reste hon sig upp, lakanet föll ner och hon var helt naken under lakanet. (§ 12-hemmet)

Beskrivningarna innehåller tydliga exempel på sexuella utspel, som upplevs som provocativa och svårbemästrade. En del utspel är tydliga och riktar sig inte sällan mot vissa vårdare som tonåringen vill ha särskild kontakt med. Andra utspel är mer svårbedömda. Personalens medvetenhet och tolkning av tonåringens intentioner blir då avgörande för hur han kommer att hantera situationen. Exempel på detta är då flickorna söker kroppskontakt och vill "sitta i knäet". Kontakten kan förändras under tiden som flickan sitter i hans knä. Hon kan först vilja sitta i knäet som ett barn hos en vuxen man och "det är viktigt att hon får det". Men situationen kan snabbt förändras, antingen genom att flickan plötsligt kan börja spela på sin sexualitet eller därför att personalens upplevelse av henne förändras. Han kanske inte bara ser barnet utan också den unga kvinnan i henne och kan riskera att reagera på henne som kvinna.

Den kvinnliga personalen som vi intervjuat nämner ofta att de tror att den manliga personalen tycker att utspelen är jobbiga. Ingen berör emellertid skälen till varför de är jobbiga. Det kan ju bero på männens allmänna osäkerhet inför flickor/kvinnor, men också på en kluvenhet i inställningen till det motsatta könet som slår igenom i behandlingsarbetet. Å ena sidan uppskattar och attraheras männen av en bild av kvinnan som framhåller henne som sexuellt tillgänglig och sexuellt aggressiv. En del flickor på institutionen har dessutom prostitutionserfarenhet, vilket ger näring åt denna bild. Å andra sidan är intervjupersonerna anställda som professionella behandlare. De ska se flickorna som hjälpbehövande individer och de ska bli att tackla effekterna av flickornas tidigare sexuellt negativa erfarenheter, som ju bli att kan visa sig i utspel.

Huruvida männen upplever en sådan konflikt vet vi inte. Men vi vet t ex att männen är mycket osäkra på hur de ska tackla flickor med prostitutionserfarenheter, något som vi kommer att behandla mer i detalj längre fram. Och många är också handfallna då de ska tackla de sexuella utspelen.

På § 12-hemmet återfinns de mest provocativa utspelen. Men det är inte bara flickornas utmanande beteende och särskilda problem, och männens eventuella kluvenhet, som gör utspelen så laddade för den manliga personalen. Det som gör att utspelen upplevs som så hotfulla, är också att den manliga personalen helt på egen hand ska komma fram till hur han ska bete sig. Han ska tillåta "testningar" och kunna kräma om flickorna och samtidigt klart markera var gränsen går. Den vårdare som lärt sig denna balansgång är en "bra" vårdare och framhålls som ett gott exempel, t ex i de intervjuer vi gjort.

Men de män som är osäkra, som inte riktigt är på det klara med var gränserna går, kan falla igenom. De riskerar då att bli anmälda av flickan de tagit i eller krämat om. En anmälan leder till utredning. Misstänkarna om övergrepp faller tillbaka på den enskilde vårdaren, som blir en "dålig" behandlare. Han riskerar sin karriär i vårdsektorn och därmed också sitt levebröd. Man berättade om ett par sådana fall i intervjuerna.

Flickornas vapen att kunna anmäla för övergrepp är inte bara ett hot för den enskilde vårdaren och hans existens. Det är också ett hot som påverkar hela behandlingssituationen.

En anmälan förstärker den osäkerhet som finns i personalgruppen. Personalen ser att vissa män låter sig påverkas av flickornas utspel, men man vet inte hur långt spelen drivs. Man pratar inte med den osäkre vårdaren. Man pratar inte i personalgruppen. Alltså får man fortsätta att gissa och prata sinsemellan eller titta. Som en intervjuad sade: "i och för sig kan ju anklagelserna vara sanna ... ibland vet man inte vad man ska tro".

Kanske bidrar detta till att männen inte vågar nämna sina svårigheter och upplevelser för andra? Att bara nämna dem kan verka misstänkt. Man kanske då riskerar att bli betraktad som en vårdare som håller på att åka dit. Detta kan vara en av förklaringarna till varför så många tacklar utspelen med att hålla sig undan, inte bry sig om dem eller helt enkelt betrakta dem som "ett djävla larv".

Elever och personal av samma kön

Några personer på § 12-hemmet berättade om den manliga personalens rädsla för att bli anklagade för att vara "bögar" om de kramar om killar.

Hur påverkar denna rädsla, utbredd eller inte, männens kontakt med pojkarna. Kan de krama om dem? Hålla i dem på ett avspänt och mjukt sätt? Eller finns det tendenser att vara överdrivet hejsan och hurtig för att inte riskera att bli anklagad? Finns det fördomar mot de homosexuella pojkar som kommer till institutionen? Klarar den manliga personalen av att stå emot andra pojkars fördomar och trakasserier mot de homosexuella pojkarna? Klarar de att ge pojkarna stöd utan att vara rädda för att själva bli anklagade för att vara bögar i personalgruppen?

På § 12-hemmet finns ett par exempel på homosexuella pojkar som varit utsatta för trakasserier av de andra eleverna. Vi återkommer till "bög-rädslan" i avsnittet om sexuell mobbning.

Varför förekommer sexuella utspel?

De intervjuade har fört fram olika funderingar och hypoteser, som vi sammanfört i tre kategorier.

Den första är att sexualitet över huvud taget är ett laddat område för tonåringar. Under tonåren är könsidentiteten viktig och ungdomarna har därför behov av att testa sitt kön och sin attraktionsförmåga både gentemot jämnåriga och vuxna.

Den andra hypotesen är att just dessa ungdomar har och har haft bristfälliga kontakter med vuxna. De har saknat bra förebilder, ibland har de saknat fadersfigur. De är besvikna på vuxna och behöver testa om dessa nya, personalen, är att lita på och om de "klarar" av att hantera utspelen; något som andra vuxna i deras omgivning kanske inte klarat.

Den tredje hypotesen är att en del ungdomar använder sin sexualitet som ett kontaktspråk. Syftet med deras utspel är inte i första hand sexuellt utan de söker efter trygghet genom kroppskontakt. En del ungdomar har tidigt blivit utnyttjade sexuellt och har lärt sig att "spela ut sexuellt" för att få uppleva fysisk närhet, ett mönster som de bär med sig till institutionen.

De tre hypoteserna är mer eller mindre företrädna bland intervjupersoner från alla tre enheterna. Uppställningen ovan skulle kunna ge intryck av att det finns en utbredd medvetenhet om kopplingen mellan sexuella utspel och djupt liggande behov hos tonåringarna. Men flera av de intervjuade har t ex helt kort och utan något större djup förklarat sexuella utspel med att "det är tjejernas sätt att visa sina problem på, ibland visar det sig så här". Förklaringarna och djupet i dem varierar ganska kraftigt både inom personalgrupperna och mellan institutionerna.

Några av de intervjuade visar emellertid att de är ganska medvetna om att de olika beteenden som samlats under rubriken sexuella utspel, är kopplade till centrala problem och viktiga behov i ungdomarnas liv och historia; deras osäkerhet omkring könsidentiteten, deras bristfälliga kontakter med och bristande tilltro till vuxna, otrygghet och behov av nära kontakt med vuxna, destruktiva sexuella erfarenheter etc.

Att dessa kunskaper och denna medvetenhet är ojämnt fördelad i den intervjuade gruppen framkommer tydligt när vi går vidare och ser på hur man tacklar de situationer vi kallat sexuella utspel.

Hur tacklas utspelen?

De intervjuades inställning till tonåringarnas sexuella utspel präglas av att utspelen utgör ett hot för dem. De flesta är därför på sin vakt när de möter dessa utspel och därför har de en defensiv, ofta försvarsinställd, hållning.

Vid ett studiebesök på ett § 12-hem för flickor, Brättegården, där man kommit långt i sin medvetenhet om problemen och också på olika sätt byggt upp ett skyddsnät för personalen i syfte att klara dessa återkommande utspel på ett medvetet sätt, fällde en i behandlingsgruppen följande kommentar: "Det är lika viktigt att gå igenom de här problemen med ny personal som att visa hur brandalarmet fungerar".

Den strategi de intervjuade oftast beskriver utgår från att sexuella utspel är en slags privat affär mellan vårdaren och eleven. Tillvägagångssätten är improviserade, tillfälliga eller fragmentariska. Med det menar vi att personalen väljer att agera utifrån den uppkomna situationen, "en bedömning från fall till fall".

Lösningen blir tillfällig eftersom man inte agerar som om de sexuella utspelen utgör ett återkommande inslag i behandlingsarbetet. Personalen saknar tillräcklig beredskap att utan improvisationer tackla dem.

Vad gör man då mera konkret för att möta problemen med de sexuella utspelen. Vi börjar med att gå igenom de icke-individuella angreppssätten.

Några få menar att man pratar om de sexuella utspelen i personalgruppen. Men de flesta säger emellertid att man borde göra det. Ingen nämner på något mer konkret sätt vad man pratar om eller vad man borde prata om. På andra ställen i intervjun framkommer emellertid att flera efterlyser en större öppenhet i personalgruppen, en öppenhet som skulle göra det möjligt att mera fritt tala om sina egna reaktioner. Av vår genomgång av sexuella utspel hittills och också av texten på nästa sida, framgår tydligt att denna öppenhet saknas idag och att majoriteten av behandlingspersonalen på egen hand och efter bästa förmåga får reda ut denna behandlingsuppgift.

På tonårshem A är man medveten om att sexuella utspel är ett återkommande problem, men man beskriver det som ett beteende som enbart återfinns hos flickor. Man har försökt att på ett mer generellt sätt förebygga sexuella utspel genom att i anställningsintervjun med manlig personal göra den nyanställda uppmärksam på att det är vanligt att just flickor spelar ut sexuellt mot män.

Personalgruppen på det andra tonårshemmet begärde vid ett tillfälle handledning från barnpsykiatrisk expertis eftersom de inte på egen hand klarade av att manövrera det sexuella utspel som var aktuellt just då. Att begära hjälp av någon utanför institutionen tyder på att frågan ventilerats på enheten, antingen av en del eller av hela personalgruppen. Om handledningen koncentrerats på tonåringens beteende eller om den också berörde personalens reaktioner, känner vi inte till. Men vi vet att bara en liten grupp av personalen på just den institutionen ansåg att utspel förekommer överhuvud taget. Det är då sannolikt dels att den aktuella diskussionen som följdes av handledning endast fördes av en liten grupp, dels att diskussioner omkring sexuella utspel inte förekommer regelbundet.

På § 12-hemmet använder man ibland utredning som ett sätt att tackla utspelen. Eftersom en del av de sexuella utspelen är av ytterst hotfull karaktär för personalen där och eftersom anklagelser ibland leder till polisanmälan, har man bedömt det som viktigt att få klarlagt vad som egentligen försiggått i det enskilda fallet. Man försöker utreda om det ligger någon sanning eller inte i en flickas anklagelser om att en vårdare gjort näranden till henne. Utredningen syftar inte främst till att bedöma flickans behov av vård eller behandling, utan är främst ett sätt att få skuldfrågan belyst.

Lite tillspetsat kan man säga att man vill få klarhet i om det är flickan eller vårdaren som ska utses till "syndabock" eller vem av dem som ska betraktas som oförvitlig och få upprättelse. De intervjuade, som nämnt utredning som ett medel att handskas med sexuella utspel, har inte nämnt på vilket sätt man senare använder de uppgifter som kommer fram i utredningen. Påverkar t ex innehållet i utredningen hur man ser på flickans behandlingsbehov framöver?

En omständighet som är av betydelse för hur personalen ska tackla sexuella utspel på § 12-hemmet, är att behandlingspersonal förväntar sig att psykologen ska ingripa och arbeta med tonåringen, medan psykologen å sin sida förväntar sig att behandlingspersonalen, som står tonåringen nära, ska agera. Den bristande kommunikationen mellan grupperna leder till oklara förväntningar och slutligen faller ansvaret på den som står tonåringen närmast till vardags.

Den strategi som majoriteten av de intervjuade beskriver handlar om hur den enskilda vårdaren ska handskas med de sexuella utspelen i den konkreta situationen. Man koncentrerar sig på att tackla "hotfulla" signaler ungdomarna skickar till personalen. Det är hotfullheten som står i centrum och det är utifrån den som många väljer en defensiv och undanflyktig strategi. De flesta är medvetna om hur man bör göra och idealet är att inte medvetet eller omedvetet uppmuntra ungdomarna till sexuella utspel. Man bör kunna ge närhet och mänsklig kontakt utan att uppmuntra till sexualitet i relationen. En del har på egen hand funnit ett förhållningssätt som håller i dessa situationer, men flera kommenterar hur svårt det ka

vara att klara denna balansgång och att handskas med utspelen utan att visa föräkt eller stöta bort tonåringen. I behandlingsarbetet väljer många därför att ignorera, skoja bort eller tåga ihjäl utspelen, en strategi som ligger nära bortstötning. En annan variant är att inte "binda upp sig". Om det i behandlingsgruppen finns en tonåring som vill vara ihop särskilt mycket med en personal av motsatt kön, kan han/hon se till att någon annan vuxen "tar över" kontakten så snart som tonåringen visar minsta antydning till sexuella signaler.

De intervjuades hållning till tonåringar som spelar ut präglas av att personalen "värjer" sig och att det är "något fel" med tonåringen. Personalen står oftast helt ensam med sin uppgift och kan inte på ett självklart sätt påräkna något stöd från de övriga i personalgruppen. Om personalen får stöd, sker det mer undantagsvis.

När vid tidigare redovisade de intervjuades uppfattningar om orsaker till tonåringars sexuella utspel, framfördes huvudsakligen tre hypoteser:

- a) sexualitet är ett laddat område över huvud taget för tonåringar
- b) tonåringarna har ofta haft bristfälliga kontakter med vuxna
- c) sexualitet är för en del ungdomar ett kontaktspråk.

De tre framförda hypoteserna gäller sannolikt merparten av de berörda ungdomarna. Man kan då förmoda att utspelen är ett generellt och återkommande problem. Detta förhållande återspeglas inte i de strategier man använder sig av för att tackla utspelen. Frågan är om det är möjligt för personalen att inta ett annat förhållningssätt och vad som i så fall krävs för att understödja en sådan förändring.

Sexuell mobbning

Vi frågade personalen om de kände till förekomsten av något fall av sexuell mobbning under den tid som de hade varit verksamma på institutionen.

Vi gav samtidigt en förklaring till vad vi menade med sexuell mobbning:

"Med sexuell mobbning menar vi att en tjej eller kille anklagas eller trakasseras av omgivningen för sexuellt lössläppt beteende. Anklagelsen kan, men behöver inte, ha någon grund i verkligheten. Problematikens tonvikt ligger i ryktesspridningen och dess konsekvenser."

Svaren fördelade sig på följande sätt:

Förekomst av sexuell mobbning	§ 12-hemmet	Tonårshem A	Tonårshem B
Förekommer	11	7	4
Förekommer ej	3	3	5
	14	10	9

Fördelningen visar tydligt att en stor del av personalen uppfattar det så att sexuell mobbning förekommer. Detta gäller framför allt personalen på § 12-hemmet, men även på tonårshemmen, särskilt på det ena.

Det är värt att notera att exemplen på sexuell mobbning, som intervjupersonerna ger, varierar till innehållet. På § 12-hemmet handlar det till stor del om "handfasta" mobbningssituationer med klart urskiljbara aktörer där ryktesspridning eller trakasserier syftar på konkreta händelser eller beteendemönster.

På tonårshemmen avser exemplen oftare tonåringarnas språkbruk, dvs deras allmänna tendens att använda könsord.

Både pojkar och flickor använder könsord som "malla", "hora", "springfitta" och "madrass" vid konflikter och gräl. Personalen ger dock enbart exempel på könsord som syftar på det kvinnliga könet. Pojkarna använder dessa ord mot flickorna, men flickorna använder dem också mot varandra. Att använda ord som syftar på det manliga könet har inte samma effekt. De uppfattas ofta som något positivt, "stake" t ex.

Dessa exempel syftar egentligen inte på mobbning i den betydelse vi avsett i vår "definition", dvs det handlar inte om trakasserier riktade mot en enskild individ. I stället skulle man kunna säga - lite tillspetsat - att udden är riktad mot ett helt kön, det kvinnliga könet.

Låt oss börja med att redovisa några av personalens exempel på mobbning där flickor trakasseras av jämnåriga pojkar:

Det är ofta killar som säger 'du är en djävla madrass'. Ibland stämmer det, ibland inte. Men ofta finns det ett korn av sanning i sådana rykten.

(Tonårshem B)

För länge sedan. Vi behandlade henne fullkomligt galet. Alla förutsatte att hon låg med alla, men i verkligheten hade hon inte legat med någon ... hon var livrädd för att ligga med killar men ville ha någon som höll om henne. (§ 12-hemmet)

Det är huvudsakligen flickor som blir utsatta för sexuell mobbning. I princip kan sexuell mobbning rikta sig både mot flickor som är tillgängliga sexuellt för pojkarna och mot dem som inte är det. Det drabbar ofta flickor som i omgivningens ögon lever promiskuöst, dvs byter sexpartners ofta.

Paradoxalt nog drabbar det också flickor som är sexuellt återhållsamma, vilket det andra exemplet ovan visar.

Det är alltså inte på något sätt avgörande om flickan ligger med många, få eller ingen för att ryktesspridningen ska sätta igång.

Hur kan det komma sig att en flicka, som aldrig legat med någon, får rykte om sig att vara lättillgänglig?

En anledning kan vara att en pojke känner sig förolämpad om en flicka, som han är förtjust i, avvisar honom.

Han kanske blir kränkt i sin manlighet och skryter om vad han gjort med henne - som en slags kompensation. Hierarkin, dvs han överst och hon underst, återställs genom att han förtalar henne.

Av de ungdomsintervjuer vi gjorde framgår, som vi var inne på tidigare, att ungdomar kan bli föremål för trakasserier oavsett om de är helt utan sexuell erfarenhet eller om de ofta haft samlag med jämnåriga.

En flicka berättade att hon umgicks i en grupp bestående av ett tjugotal ungdomar, mest pojkar. Hon var populär bland pojkarna, flera av dem ville ha sällskap med henne. Själv var hon inte kär i någon av dem ("man måste vara kär för att vara ihop länge"), men det föll sig ändå så att hon hade sällskap med några av dem vid olika tidpunkter ("det bara blev så"). Under den tidsperiod då hon umgicks i

gruppen hade hon inte samlag med någon pojke. Hon hade överhuvudtaget inte debuterat sexuellt (haft samlag) vid den tidpunkten. Ändå fick hon - som hon själv uttryckte det - dåligt rykte. "Jag bytte pojkvänner för ofta".

En annan flicka som också hade blivit kallad hora berättade att hon hade många kamrater av det manliga könet. Hon brukade ha sällskap med dem på stan och syntes därför ute med än den ene, än den andre pojken. Det var flickor som började sprida rykten om henne. Själv är hon övertygad om att ryktet uppstod därför att dessa flickor inte kunde fatta att man kan vara kompis med pojkar och att de också förutsatte att hon låg med de pojkar hon syntes tillsammans med. Hon trodde att de kanske också var avundsjuka eftersom hon hade lätt för att "få tag i killar". En tredje flicka har beskrivit hur det kom sig att hon låg med en rad olika pojkar och därigenom fick dåligt rykte bland sina jämnåriga.

Då hade jag inga kompisar (13-14 år). Jag visste att killarna på fritidsgården bara hade sex och sånt i skallen och då såg jag min lilla chans. Aha, jag kanske kan få killar! Det var mest för att få beundran, eftersom jag blev mobbad ... och alla sa: 'man vågar inte gå ut med Dig'. Så blev det mitt sätt att hävda mig genom att ligga med killar. Och ofta med killar som hade tjejer, bara för att glänsa över dem.

Alla de ungdomar vi intervjuade kände till att sexuell mobbning förekom. De berättade om sexuell mobbning, som ägt rum före institutionsvistelsen och som hade drabbat antingen dem själv eller någon nära vän. De menade att främst flickor blir föremål för den här typen av mobbning. De flesta hade aldrig funderat över varför mobbningen drabbade just flickor.

De förklarade mobbningen med att andra ungdomar feltolkar situationen eller är avundsjuka. Någon nämnde att pojkar som blivit avvisade av en flicka skryter inför andra och ljuger om att de varit ihop med just henne.

Tonåringarna menade att man måste ha "riktiga" kamrater för att få slut på ryktena. Kamraterna måste både inse att ryktesspridningen är osann och tro på den mobbade. De måste också bearbeta de andra ungdomarna genom att ställa sina egna påståenden mot ryktet och därigenom övertyga dem om det osanna i det som sägs.

Flera berättade om att ryktet upphört genom kamraternas engagemang.

Ett par ungdomar, som inte hade haft några "riktiga" vänner, hade fortfarande dåligt rykte på sin hemort.

Ingen av ungdomarna nämnde något om att vuxna hade varit till hjälp eller fungerat som stöd för dem i den svåra situationen.

Några hade berättat för sina föräldrar om mobbningen. Föräldrarna hade i sin tur vänt sig till läraren på skolan. Ungdomarna konstaterade att lärarna inte på något sätt hade ingripit för att motverka mobbningen.

Den intervjuade personalen gav också andra exempel på sexuell mobbning, bl a ett fall där den mobbade - omedveten om de krafter hon satte i rörelse - skröt om sina erfarenheter.

En flicka skröt och berättade om sina sexuella upplevelser. Dom andra ungdomarna kände sig provocerade. Dom började mobba henne och kalla henne vandringspokal.

(Tonårshem B)

Flickor som försöker hävda sig i ungdomsgruppen genom att skryta om sina sexuella erfarenheter - sanna eller påhittade - löper avgjort stor risk att bli mobbade. Deras skryt kan jämföras med pojkarnas sätt att hävda sig. Skillnaden är den att pojkarna får status genom sina historier medan däremot flickorna får dåligt rykte.

Flickan i exemplet tar således pojkarnas framgångsstrategier som måttstock för sitt eget beteende. Hon skryter med, ja kanske t o m ljuger ihop till sin egen promiskuitet i tron att hon ska accepteras på lika villkor som pojkarna.

Hon tar till sig ett 'manligt förhållningssätt' till sexualiteten, något som lätt kan förväxlas med frigjordhet. Det innebär at hon ger upp sin egen sexualitet och istället använder den som ett maktmedel, en trofé ... (Heijbel och Nilsson, 1985, s 41).

Men hon gör en grov felbedömning. Hon tror att pojkar som själva är sexuellt aktiva gillar flickor som också är det.

Vi har främst fåttta del av exempel på sexuell mobbning som utgår från misstankar om sexuellt lössläppt beteende eller faktiskt promiskuitet mellan jämnåriga.

Men de intervjuade berättar också om exempel på mobbning som utgår från tonåringens erfarenheter eller personalens misstankar om ungdomars sexuella kontakter med vuxna.

På § 12-hemmet finns ungdomar med en tyngre problematik än på tonårshemmen. Ungdomarna där känner till en del om varandras erfarenheter och problem. Flera i personalen på § 12-hemmet berättade t ex om några flickor och en pojke med prostitutionserfarenhet som hade blivit trakasserade av de andra tonåringarna på grund av detta.

Ibland är flickor stämplade som "horor" redan innan de kommer till institutionen, ryktet anländer före dem så att säga. I samband med permissioner kan någon i tonårsgruppen fälla kommentarer av typen: "Du ska väl ut och hora nu va!".

Även på tonårshemmen händer det att misstanken om erfarenheter av prostitution finns med i mobbningsbilden, men det förekommer bara sporadiskt.

Pojkarna

Sexuell mobbning drabbar som sagt flickor. Pojkar, som är ihop med många olika flickor, betraktas ofta som karla-karlar. Det är en fjäder i hatten att ha varit ihop med många. På tonårshem B exemplifierades detta med en pojke som hade varit ihop med många flickor. De andra tonåringarna retade honom, men tonen var skämtsam. De såg honom egentligen som en särskilt attraktiv pojke, men samtidigt fanns det också en underton av misstro i skämten, särskilt från flickornas sida. Kunde de verkligen lita på honom?

De pojkar som riskerar att utsättas för mobbning är framför allt de som avviker från det "normala" heterosexuella mönstret, alltså homosexuella pojkar. Personalen berättade om sådana exempel, även om de var få:

En 17-årig kille var här för 3-4 år sedan.. Han var homosexuell. Det kom ut bland killarna som slog och trakasserade honom.

De övriga pojkarnas starka rädsla för och fördomar mot homosexuella välldes upp och fick sitt utlopp i aggressiva angrepp och trakasserier mot pojken.

"Bögrädsla" är ett ganska vanligt fenomen bland tonåringar. Johan Cullberg beskriver detta på följande sätt:

Många pojkar kan i dessa år och upp i 20-åren, befara att de är homosexuella eller att de attraherar homosexuella män. ... Deras grundinriktning är alltså heterosexuell, men de vågar inte lita på detta.

Det visar sig i psykoterapier att dessa föreställningar sammanhänger med djupliggande känsla av att vara för litet manlig, framåt, aggressiv och hård. Sådana pojkar känner sig lite hämmade och veka och upplever sig i enlighet med kulturmönstret som omanliga. De följer då den omedvetna logiken att om man inte är manlig så är man kvinnlig och attraherar andra män genom detta. Denna inre känsla är ofta kopplad till behovet att få starka manliga vänner att efterlikna och vara nära. (Cullberg 1980, s 67)

Mot denna bakgrund kan man förstå den sexuella mobbningen som ett uttryck för pojkarnas osäkerhet med hänsyn till sin egen sexuella identitet. Pojken som hade haft homosexuella kontakter blev provocerande och hotfull för de övriga inom sin blotta närvaro. När de slog honom slog de så att säga bort sin egen bögrädsla. De bevisade sin manlighet inför sig själva och omgivningen.

Rädslan för homosexualitet finns emellertid inte bara hos ungomarna, utan också bland de vuxna. En av de intervjuade på § 12-hemmet berättade att personalen inte kände till pojkens homosexualitet när han skrevs in på institutionen. Det fanns bara en liten notering, på ett undanskymt ställe i utredningen. Intervjupersonen kommenterade detta så här:

Detta visar bara hur laddade dom här frågorna är. Och hur mycket okunskap och fördomar som finns, inte bara på institutionen, utan inom hela socialvården. (§ 12-hemmet)

Det finns en hel del som talar för att ungdomar och vuxna delar osäkerheten och rädslan inför homosexualiteten. Behovet av ständig bekräftelse på den egna könsidentiteten upphör förmodligen aldrig. Det är en ständigt pågående process i människors liv. I fallet med de aktuella ungdomarna har denna identifikationsprocess ytterligare en dimension, som ställer stora krav på personalens förmåga att hantera sin egen ambivalens.

Cullberg formulerar denna dimension av problemet på följande sätt:

Dessa ungdomar har vanligen haft svårigheter att få en lämplig fadersidentifikation under de tidigare barnåren och uppvisar nu ett senkommet faderssökande. Denna dragning till andra män liksom tanken på att kunna attrahera dessa är skrämmande och förstärker misstanken att kunna ha en homosexuell läggning. (Cullberg 1980, s 67).

Många pojkar kan alltså ha en kluven inställning till personalen. Å ena sidan t

höver de lära känna en vuxen man, en fadersfigur. Å andra sidan kan ett sådant sökande vara hotfullt, eftersom de inte är säkra på sin sexuella identitet och inte heller på var den manliga personalen står.

Tonåringens ambivalens till män ställer krav på att den manliga personalen är helt säker på sin sexuella identitet, att de accepterar både de "manliga" och "kvinnliga" drag de har, för att på ett naturligt sätt kunna fungera som den efterlängtnade fadersfigur pojkarna söker.

Vad beror sexuell mobbning på?

Vi ställde denna fråga direkt i anslutning till de frågor som behandlade olika aspekter av förekomsten av fenomenet. Svaren vi fick tyder på att det bland personalen finns en hel del kunskaper om de allmängiltiga samhälleliga mekanismer som kan tänkas ligga bakom och genomsyra problemet sexuell mobbning. I huvudsak rör det sig om två olika "hypoteser". Den ena talar om:

Sexuell ojämlikhet mellan könen

Både vuxna och tonåringar är fostrade till att kvinnor ska hålla sig till en man medan det däremot är tillåtet för män att vara ihop med flera kvinnor. Kvinnor som är tillsammans med flera män betraktas som horor. Män som har förhållanden med flera kvinnor får rykte om sig att vara erfarna och lockande.

Den andra talar om:

Osäker könsidentitet under tonåren

Någon menar att detta är ett vanligt mönster i alla ungdomsgrupper, medan andra trycker på att det här är fråga om särskilt otrygga och osäkra ungdomar. Det senare gäller både mobbaren, som vill rikta uppmärksamheten från sig själv och undgå mobbning genom att själv trakassera någon annan, och den mobbade, som ofta är svagare, genom att tillhöra det kvinnliga könet eller vara tafatt och vek i största allmänhet. De starka tjejerna och killarna blir inte mobbade.

Denna relativa medvetenhet om orsaker och konsekvenser avspeglas däremot inte på ett självklart sätt i personalens sätt att tackla problemen. Kunskaperna är ojämnt fördelade mellan institution och inom personalgrupperna och personalen på samma institution företräder olika hypoteser.

Hur tacklar man sexuell mobbning

Den vanligaste strategin är uppenbarligen det individuella samtalet med den mobbade, mobbaren eller båda. Oftast behandlas ämnet som ett individuellt problem.

De flesta har ingen strategi för samtalen. "Dom går på gehör." Innehållet i samtalen har därför olika inriktningar. En del ansätter pojkarna och får dem att skämmas, andra går in för att stödja flickorna. Andra återigen känner större behov av att allmänt markera att pennalism och mobbning inte för förekomma.

På § 12-hemmet menade några att man tacklar sexuell mobbning genom att utreda, kontrollera vad den mobbade har för sig eller omplacera de inblandade. Några vet inte vad de ska göra. De gör ingenting.

På ett av tonårshemmen utgår några från sina kunskaper om orsakerna till mobbningen, ojämlikheten mellan könen, och diskuterar ämnet i hela ungdomsgruppen. De inriktar sig då dels på orsakerna till varför flickor blir mer utsatta än pojkar, dels på mer allmänna frågor av typen "vad en vän betyder".

Trots att det hos enskild personal finns mer eller mindre omfattande kunskaper om orsakerna till sexuell mobbning är det uppenbart att det inte finns några genomarbetade modeller att arbeta efter på institutionen. Flera faktorer pekar på detta.

En omständighet är att inte all personal menar att mobbning förekommer, vilket bl a kan bero på svårigheten att se ett fenomen om man inte har "redskap" att tackla detsamma. "Bristen på åtgärder, parad med övertygelsen om att man bör göra något, skapar en inre konflikt. Andra ska göra det. Man är rädd för det okända. Man tror att det behövs speciell utbildning. Man blir upprörd och pratar skit till engagemanget har lagt sig." (Pikas 1980)

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det är stora variationer på hur man angriper mobbning, mycket beroende på att kunskaper om mobbningens orsaker skiljer sig åt och är ojämnt fördelade i personalgruppen. Sexuell mobbning tycks inte heller vara ett diskussionsämne som prioriterats på personalkonferenser. Om så hade varit fallet hade svaren troligen varit mer enhetliga, mer överensstämmande på de olika institutionerna.

Sexuellt utnyttjande*

Frågan vi ställde till intervjupersonerna löd som följer:

"Känner Du till om det har förekommit/förekommer något fall där en tjej eller kille utnyttjas/låter sig utnyttjas sexuellt av andra - ungdomar eller vuxna - i sin omgivning?"

I direkt anslutning till frågan läste vi upp följande förtydligande, som också syftade till att avgränsa fenomenet från prostitution och incest:

"Beteendet kan vara prostitutionsliknande, dvs det kan ske i utbyte mot cigaretter, droger, presenter, kanske lite pengar, men det bör skiljas från "regelrätt" prostitution, det bör också skiljas från incest."

Svaren fördelade sig på följande sätt:

Förekomst av sexuellt utnyttjande	§ 12-hemmet	Tonårshem A	Tonårshem B
Förekommer	9	8	7
Förekommer ej	5	2	2
	14	10	9

De flesta ansåg sig känna till förekomsten av sexuellt utnyttjande. På samma sätt som i fallet med sexuella utspel (och mobbning) bad vi intervjupersonerna att vidareutveckla sina kunskaper genom exempel och konkreta beskrivningar av fenomenet. Majoriteten av beskrivningarna handlade om sådant som hade inträffat när ungdomarna befann sig på institutionen. I några få fall berättade personalen om sådant som hade inträffat i ungdomarnas liv före institutionsvistelsen. Överhuvudtaget var det slående hur lite kunskaper personalen på samtliga institutioner ansåg sig ha om ungdomarna före deras intagning; bristande kunskaper inte bara om ungdomarnas eventuella erfarenheter av destruktiva sexuella mönster utan också om deras levnadsvillkor i allmänhet. Detta var något som personalen själv framhöll som ett besvärligt problem på olika ställen i intervjuerna. I de fall man förde fram några uppgifter om sexuellt utnyttjande från tiden före institutionsvistelsen, byggde dessa i stor utsträckning på misstankar, hörsägen eller rykten.

* Vår användning av begreppet sexuellt utnyttjande skall inte förväxlas med dess straffrättsliga användning, som avser sexuellt umgänge genom utnyttjande av någons beroendeställning eller vanmaktstillstånd.

Personalen var som sagt själva starkt kritiska mot den kunskap om ungdomarnas tidigare liv som de hade att bygga sitt behandlingsarbete på. Det kan kanske vara på sin plats att här något kortfattat beskriva detta kunskapsunderlag och dess brister. Ju mindre man vet, desto större utrymme för dåligt underbyggda tolkningar och - varför inte - rena gissningar.

Det formella kunskapsunderlaget, utredningen som ligger till grund för tonåringens intagning på institutionen och den vårdplan som upprättas i anslutning till intagningen, innehåller ibland, enligt de intervjuade, både felaktiga och irrelevanta uppgifter. Uppgifterna kan vara "förskönade", så att tonåringens problem ger intryck av att vara lättare än de är, de kan också vara snedvridna åt det negativa hållet, så att tonåringens resurser och starka sidor inte kommer fram.

Det händer också att underlaget är helt ointressant ur behandlingspersonalens synvinkel: "Utredningarna ser ibland ut som en gammal historiebok med en massa årtal men utan uppgifter som verkligen är av intresse".

Uppgifter om eventuella negativa sexuella mönster mellan tonåringen och andra ungdomar eller hans/hennes negativa sexuella erfarenheter saknas nästan alltid i utredningarna.

Eftersom intagningsunderlaget inte innehåller tillräcklig information för behandlingspersonalen, kräver de att socialsekreteraren besöker tonårshemmet och ger personalen tillfälle att ställa kompletterande frågor, innan beslut om inskrivning fattas. Trots denna möjlighet anser inte personalen att de får tillräcklig information om tonåringen.

På tonårshemmen och ibland på § 12-hemmet har personalen ett samtal med tonåringen i samband med inskrivningen. Man utgår från ett formulär med frågor som rör tonåringens uppfattning, inställning och erfarenheter kring frågor om skolan, missbruk, kriminalitet, relationer till föräldrar och kamrater, till intagningen etc. Man går inte in på områden som berör tonåringarnas erfarenhet av pojk- respektive flickvänner eller sexualitet. Man berör inte heller frågan om erfarenhet av prostitution, sexuellt utnyttjande eller dylikt. Huruvida dessa samtal alltid genomförs är vi oklara över. Vi fick en del motstridiga uppgifter på den punkten.

Vi frågade om personalen ansåg att föräldrarna kunde fungera som en möjlig informationskälla. Personalen var av den uppfattningen att föräldrarna ofta hade så stora, egna problem och var så upprivna just då tonåringen placerades att de inte orkade engagera sig i att ge en rättvisande bild av tonåringen. Deras uppgifter kunde också vara alltför negativa, därför att de på grund av egna skuldskänslor försökte framställa problemen som enbart tonåringens och därigenom minska sin

"egen delaktighet och skuld" i dem. Föräldrarna utgör alltså i det här avseendet inte någon resurs enligt personalen.

Sammantaget har vi således ofta att göra med en bräcklig kunskapsbas på vilken personalen ska utforma sina insatser för ungdomarna. - Man kan naturligtvis diskutera hur viktigt det är att ha en utförlig kunskap om ungdomarnas erfarenheter och levnadsvillkor. Om kvaliteten på kunskapen är dålig - om den t ex är alltför selektiv och endast framhåller individens brister - kan den ha en direkt negativ betydelse ur behandlingssynpunkt. En del intervjupersoner menade att de helt enkelt föredrar att "lära känna ungdomarna utan förutfattade meningar", varvid man främst syftade på de "undermåliga utredningarna". Det skulle leda för långt att föra denna diskussion vidare. Sammanfattningsvis tycks det emellertid förhålla sig så att "kunskapsproblemet" i vissa situationer framstår som en allvarlig begränsning i arbetet.

De beskrivningar och exempel vi fick om förekomsten av sexuellt utnyttjande avsåg alltså främst sådant som inträffat under vistelsen på institutionen; dock inte bara sådant som hänt mellan ungdomarna inne på institutionen, utan kanske framför allt sådant som förekommit i samband med permissioner, rymningar eller på fritiden (det senare gäller enbart ungdomarna på tonårshemmen).

Substansen och utförligheten i beskrivningarna av dessa företeelser varierar starkt mellan intervjupersonerna och i viss mån mellan institutionerna. Det allmänna intrycket är att kunskapen är mer eller mindre fragmentarisk. Man har sett och hört en del, resten pusslar man själv ihop. "Där perceptionen upphör, vidtar tolkningen", har någon sagt. På ett av tonårshemmen bedriver man ibland ett mer "aktivt kunskapssökande arbete". Om man t ex misstänker att en tonåring uppsöker någon vuxen person i syfte att skaffa sig vissa materiella fördelar i utbyte mot sexuella tjänster, söker sig personalen ut från institutionen för att leta i de miljöer där tonåringen kan tänkas befinna sig. På detta sätt anser man sig få en mer "konkret bild av situationen". I de flesta fall bygger man sitt vetande på "sånt som kommer fram" inne på institutionen, dvs det handlar i stor utsträckning om - som någon uttryckte - "pusselläggande", där bitarna utgör sådant man hör från kollegor eller besökande socialsekreterare, utredningsmaterial och - ibland - direktkunskap från ungdomarna själva. Det är mot en sådan bakgrund man måste ställa den kunskap vi fått i intervjuerna om förekomsten av olika destruktiva sexuella upplevelser och mönster.

Utnyttjandemönster

Beskrivningarna handlar - liksom i fallet med sexuell mobbning - mest om flickor, mindre om pojkar. Men det står helt klart att fenomenet också förekommer bland pojkar och några av exemplen handlar om dem.

Det är här frågan om ungdomar, som använder sin sexualitet, sitt kön, som instrument för att byta till sig olika "fördelar": pengar, sprit, cigaretter, narkotika, tak över huvudet, etc.

Utifrån personalens beskrivningar kan man utskilja åtminstone två olika typer av utnyttjanderelationer:

- ungdomar och vuxna män
- flickor och jämnåriga eller lite äldre pojkar

Ungdomar och vuxna män

Flickorna i dessa exempel bor antingen hemma eller på institutionen. De söker upp eller lockas till vuxna män, från vilka de erhåller cigaretter, sprit, mat eller lite pengar i utbyte mot att de utför vissa sexuella haandlingar. I en del fall har kontakten påbörjats medan flickan bodde hemma och har sedan fortsatt under vistelsen på institutionen, i samband med permissioner och/eller rymningar. I andra fall har kontakten påbörjats under institutionsvistelsen.

Utdrag ur utervjuerna:

Vi hade en tjej som vistades i miljöer där det förekom vuxna, äldre män. Socialförvaltningen på orten hade starka misstankar om att tjejen utnyttjades sexuellt av dessa män. Det har aldrig bevisats. (Tonårshem B)

Vi hade två flickor här tidigare som blev utnyttjade av två män här på orten. De fick titta på när männen tillfredsställde sig själva eller någon kamrat. Flickorna fick sprit och cigaretter. (Tonårshem A)

Två flickor sägs ha erbjudit en vuxen man sex i utbyte mot pengar. Det fanns tydligen också hot med i bilden från tjejerna gentemot mannen. Men detta är som sagt bara saker jag har hört. (§ 12-hemmet)

Den här typen av exempel anförs oftast av personalen på tonårshemmen. Situationerna tycks vara lätta att upptäcka för den personal som väl känner tonåringens vanor och beteende till vardags. När vanorna ändras eller när tonåringen plötsligt har mycket pengar att röra sig med så reagerar personalen. Man blir misstänksam. Man hör ungdomarna prata sinsemellan och snappar upp ett namn eller en detalj. Man lägger märke till att tonåringen inte håller tider, att hon kanske är irriterad och provocerande då hon kommer hem. En flicka började plötsligt duscha ovanligt länge då hon kom hem. Personalen kunde senare koppla samman duschandet med hennes besök hos en äldre man.

I ungdomsintervjuerna berättade två flickor, oberoende av varandra, om sina erfarenheter. Gemensamt för bådas berättelser är att flickorna i förväg visste att männen de sökte upp skulle ge dem cigaretter eller pengar i utbyte mot att de "ställde upp". Båda berättade att de kände starkt äckel inför situationen. En spelade att hon tyckte det var skönt samtidigt som hon hela tiden, tyst för sig själv, sade "djävla gubbjävel, djävla gubbjävel".

Två andra flickor berättade att de hade följt med en kamrat hem till en man. Ingen av dem förstod vad besöket gick ut på. Den ena flickan insåg ganska snart, på grund av mannens uppträdande, att det var något konstigt med situationen. Hon satt och åt mellanmål tillsammans med sin kamrat hos mannen, som hon trodde var den andras morfar. Mannen frågade kamraten, halvt viskande, "varför har du henne med"? och "du hade en med dig igår också". När den intervjuade flickan insåg varför hennes kamrat sökte upp mannen greps hon av stark avsky, gick sin väg och pratade aldrig mer med kamraten.

I det andra fallet fortsatte flickan att uppsöka mannen. Hon fick cigaretter och pengar utan att göra någon motprestation. Hon tyckte det var lite konstigt, men på samma gång bra eftersom hon på det sättet fick mer pengar att röra sig med. Hennes besök hos mannen kulminerade så småningom i en våldtäkt.

Av både personalens och ungdomarnas berättelser framgår att det är vanligt att två eller flera flickor tillsammans gör dessa besök. En av flickorna har redan "en kontakt" och vill ha sällskap för att känna sig tryggare eller vill visa den/de andra på ett lätt sätt att skaffa sig fickpengar.

Man kan här dra paralleller till den "regelrätta" prostitutionsdebuten, där det ofta är så att en vkinna med prostitutionserfarenhet introducerar novisen i verksamheten.

Det framgår också att flickor på rymmen söker sig till, eller "låter sig raggas upp" av, män som erbjuder tak över huvudet. Sexuella motprestationer ingår i spelets regler. Dessa flickor är mer utlämnade än de flickor vi tidigare beskrev, som hade sin fasta punkt i tillvaron på tonårshemmet. De behöver tak över huvudet och mat och de kan riskera att mannen ringer till institutionen eller polisen och anmäler flickan om hon inte gör honom till viljes. Å andra sidan kan flickan, om hon är minderårig och känner till lagstiftningen, hota att anmäla mannen för otukt och därigenom få en hållhake på honom.

Några exempel ur intervjuerna:

En tjej bodde under en rymning hos en man. Hon berättade att hennes kompisar blev utnyttjade och låg med mannen alternativt att han fick ta på dem. Tonåringarna fick i gengäld bo där och fick ibland sprit. (Tonårshem B)

Hon var på rymmen i tre månader. Under tiden hade hon fått mat och husrum av olika ... Hon kom med kaffe och mackor till dom på deras raster. Hon var liksom lite fru till dom. (§ 12-hemmet)

Vad vet man om de män som flickorna utnyttjas/låter sig utnyttjas av? Och hur inleds kontakterna?

Av uppgifterna i vårt material framträder bilden av medelålders eller något äldre män, förtids- eller ålderspensionärer. De bor ensamma och framstår som starkt socialt isolerade. En del har missbruksproblem, en del är homosexuella. De hänger eller driver omkring i bostadsområdet eller på andra ställen - i centrum eller cafeteria-miljöer - där de får kontakt med flickor eller pojkar som också driver omkring och som de bjuder hem. I en del fall fungerar männens lägenheter som tillhåll eller tillflyktsort för ungdomar, både pojkar. Det är känt bland ungdomarna att dit kan man gå.

Kontakterna mellan dessa män och ungdomarna handlar inte bara om sexuell utnyttjande. En del flickor berättade att de fick mat och en plats att sova, när de t ex hade bråkat med sina föräldrar och var på rymmen hemifrån. En flicka sade: "Vi har det mysigt. Kokar kaffe och städar. Han är lite som en far för oss". Ungdomarna upplever ibland "en slags familjekänsla" i denna miljö, som de saknar hemifrån. Männens lägenheter utgör, för en del, en replipunkt i en otrygg tillvaro. Men tryggheten har sitt pris.

Som vi sade inledningsvis handlar de flesta exemplen och beskrivningarna om flickor. En handfull exempel avser emellertid pojkar som utnyttjas eller låter sig utnyttjas av homosexuella män. förutom att mönstret i stort sett är det-samma som i fallet med flickorna, rör det sig mest om heterosexuella pojkar som umgås med homosexuella män. Det tycks emellertid vara så att personalens "kunskapsbild" i dessa fall är mycket mer diffus än när det gäller flickorna. Det förefaller inte ligga lika nära till hands att man tolkar pojkarnas beteende i dessa termer. Här kan man väl inte utesluta att personalen ibland så att säga väljer att inte se vissa saker av skäl som vi tidigare varit inne på och som har att göra med den speciella "laddning" som ligger i homosexualiteten.

Flickor och jämnåriga eller litet äldre pojkar

Under denna rubrik finns förhållandevis många beskrivningar som handlar om fall där flickor "ställer upp" sexuellt för att få vara med "i gänget". Vägen till den efterlängttade tillhörigheten går - menar man - via samlag med de lite äldre killarna i umgängeskretsen.

I ett fall finns här en ganska intressant skillnad mellan personalens och den inblandade flickans sätt att tolka och beskriva en uppkommen situation; en skillnad som stämmer till eftertanke och som på nytt aktualiserar det s k kunskapsproblemet som vi tidigare varit inne på.

Flera av intervjupersonerna på ett av tonårshemmen berättade således - oberoende av varandra - om en flicka "som blev utnyttjad av sin brors kompisar i utbyte mot ... att få vara med i gänget". Flickan, som var en av dem vi intervjuade, berättade själv, i positiva termer, om tiden i "gänget". Hennes stora bekymmer var att hon blev kallad "hora" av andra för att hon umgicks med dessa pojkar. Hon syntes ofta på stan med dem och hon menade att detta förmodligen var orsaken till "det obehagliga ryktet".

Personalen har så att säga inte tillträde till dessa ungdomsmiljöer och har således ingen säker kunskap om vad som försiggår där. Deras kunskapshorisont bestäms av det sätt på vilket arbetet är organiserat, vilket i det här fallet betyder att horisonten går vid institutionsdörren. Utanför ligger skymningslandet. En del av den intervjuade personalen - främst på tonårshemmen - framhöll att "vi borde söka oss ut mer ... men tiden tillåter inte".

Vad gäller det ovan refererade fallet får man emellertid den känslan att åtminstone en del av kunskapsklyftan skulle kunna överbryggas inne på institutionen, genom samtal. Flera av ungdomarna vi intervjuade berättade "viktiga

saker" om sig själva för oss, som de menade att personalen inte kände till. I en del fall var ungdomarna nöjda med detta förhållande; de ville inte avslöja mer än vad socialsekreterare, psykologer och vårdpersonal redan visste. Andra kunde gott tänka sig att prata med personalen om "svåra saker", men av olika skäl hade detta inte blivit av.

På § 12-hemmet berättade personalen också om utnyttjanderelationer mellan jämnåriga, inne på institutionen. Här var kunskapen till synes inte lika spekulativ:

Vi hade en tjej här som hade varit med om incest. Om hon bara fick en pipa hasch, så fick killarna ligga med hene.

För ett år sedan fanns här en tjej som tog betalt av dom andra eleverna. Det var nästan som prostitution. Det var hon som utnyttjade pojkarna, ganska medvetet också.

En flicka var mörkrädd. Hon fick på nåder släpa in sin madrass till en kille. Han fick ligga med henne mot att hon fick sova på hans golv.

Vad beror det på att sexuellt utnyttjande förekommer?

De intervjuades "hypoteser" hade olika inriktning och djup. Några hade inte reflekterat över frågan och hade inga hypoteser alls. Andra menade att det berodde på "fysiska behov", men utan någon mer ingående förklaring över varför någon väljer att tillfredsställa sitt fysiska behov på detta sätt. Flera förklarade utnyttjandet med att "det är ett lätt sätt att få tag på pengar".

En del förde endast fram en hypotes, andra såg fenomenet som sammansatt och angav flera orsaksfaktorer som samverkar.

På tonårshemmen framhöll en stor grupp att det var fråga om otrygga flickor med dåligt självförtroende.

Tjejerna tycker inte dom är värda så mycket heller. En del går med på vad som helst.

Flickorna har en negativ bild av sig själva. Dom tycker inte dom är värda mer än fem burkar öl.

Flera ansåg att det berodde på att ungdomarna hade saknat goda kontakter med vuxna i barnaåren och att de därför i de utnyttjande männen sökte trygghet eller någon slags faders-kontakt.

Slutligen betraktade några av de intervjuade det sexuella utnyttjandet som en fortsättning på annat sexuellt utnyttjande flickan hade varit med om under uppväxten. En del nämnde t ex att flickan varit med om incest.

Hur tacklar man sexuellt utnyttjande?

Personalens kunskap om de olika utnyttjandemönstren var som sagt begränsad och fragmentarisk. Utsiktspunkten är tillvaron på institutionen. Man har liten eller ingen kunskap om de miljöer där ungdomar rör sig. Ett undantag utgör kanske personalen på tonårshem A, som ibland själv ger sig ut och letar efter ungdomarna.

Den begränsade och selektiva kunskapen får naturligtvis bestämda konsekvenser för de "behandlingsstrategier" man utvecklar. I första hand handlar det om att förmå den unge att berätta om det som hänt, vilket som sagt kan vara svårt, eftersom förtroendet för vårdpersonalen som en del av myndighetsapparaten står lågt i kurs. Detta leder paradoxalt nog ofta till att personalen i sin ambition att uppnå kunskap medverkar till en upptrappning av myndighetsutövandet. Samtalen blir av "utredningskaraktär" med mer eller mindre starkt moraliserande inslag. En del av intervju svaren exemplifierar detta:

Vi pressade henne på hur hennes kontakt med den äldre mannen såg ut. Vi försökte få fram om hon måste visa sig naken. Vi frågade vad kontakten gav henne.

Hon berättade ganska direkt efter besöken hos alkisen. Hon sa vilka som var där, att hon druckit, att hon visat sig naken och vem hon hade legat med.

Jag brukar säga att det inte är någon bedrift det dom gör ... att dom blir lurade; jag försöker förmå dom att känna efter, att få dom att inse att dom säljer sig själva.

En annan och kanske ännu vanligare "strategi" är att man undviker ämnet, att man överlåter det på någon annan i personalgruppen (kanske psykologen), att man säger till sig själv att det gäller att avvakta ett lämpligt tillfälle att föra saken på tal, eller att man väntar på att den unge själv skall ta upp ämnet, något som sällan inträffar.

Prostitution

"Känner Du till om det har förekommit/förekommer något fall av prostitution under den tid som Du har varit verksam på institutionen?" var den fråga vi ställde till personalen. I direkt anslutning till frågan läste vi upp följande förtydligande: "Med prostitution menar vi att en tjej eller en kille säljer tillträde till sin kropp mot betalning."

Svaren fördelade sig på följande sätt:

Förekomst av prostitution	§ 12-hemmet	Tonårshem A	Tonårshem B
Ja det förekommer	14	5	2
Förekommer inte	-	5	7
	14	10	9

På § 12-hemmet redovisar all personal kunskap om ett eller flera fall av prostitution. De tar emot ungdomar med en tyngre problematik än tonårshemmen. De tar t ex emot missbrukare, och missbruk och prostitution är ofta sammanlänkande företeelser.

Av svaren på våra frågor framgår tydligt att personalen grundar en del av sina uttalanden om ungdomarnas prostitutionserfarenheter på misstankar och hörsägen; ett mönster vi känner igen. Men eftersom de aktuella ungdomarna, främst flickor, har påträffats direkt i könshandelsmiljö, ofta i samband med rymningar och permissioner, stöder personalen sig också på information de har fått av socialjour och polis i samband med att de senare återfört ungdomarna till institutionen.

På tonårshemmen har personalen mycket lite erfarenhet av ungdomar som prostituerat sig. De intervjuade på tonårshem A, som menar att prostitution förekommit bland tonåringarna, har samtliga berättat om en och samma flicka.

På tonårshem B ligger erfarenheterna så långt tillbaka i tiden att de flesta uppgifterna fallit i glömska.

Att prostitution är vanligt vid rymningar och permissioner vet vi från arbetet med prostitutionsprojektet i Malmö under åren 1977--1981 (Larsson, 1983). 41 % av de prostituerade kvinnorna hade varit omhändertagna för samhällsvård och flera av dem hade prostituerat sig under den tid de varit på rymmen eller haft permission från en ungdomsvårdsskola. 7,5 % av kvinnorna hade debuterat som prostituerade i samband med intagning på barn- och ungdomsvårdande institutioner.

Gustav Jonsson har i sin uppföljningsstudie av f d Skå-flickor beskrivit flickornas situation vid rymningar, då de också fått den första erfarenheten av prostitution:

Det yttre skeendet innebar också ett vanligt mönster: slå följe med någon flicka som de lärt känna på ungdomshemmet eller på ungdomsvårdsskolan och som redan var gammal i gamet, praktiskt taget undantagslöst under någon rymning då de var utan pengar och inte hade någonstans att ta vägen. Hotet om återtagning genom polis hade de också hängande över sig. Gömma sig, hålla sig undan blev första konsekvensen därav och den andra att söka sig till skumma kretsar av likasinnade i liknande situation. En i och för sig logisk utveckling. Det är vad man brukar kalla prostitutionens självrekrytering. Självrekrytering! Till samma mönster hör också spriten och knarket som bedövningsmedel mot skräcken och skamkänslan de första gångerna.
(Jonsson, 1980, s 89)

Några av personalens exempel i vår undersökning skulle kunna tyda på att en del flickor debuterar som prostituerade under behandlingstiden. Men, som vi tidigare framhållit (i avsnittet om sexuellt utnyttjande), är exemplen delvis grundade på bristfälliga kunskaper om ungdomarna.

Ett annat problem är att det sällan finns uppgifter om prostitution (eller andra sexuella problem) i socialsekreterarnas utredningar. På denna punkt kan det vara intressant att göra en historisk jämförelse. Vi tänker då på Gustav Jonssons undersökning om de flickor som hade varit intagna på Skå 1947--1962 (Jonsson, 1980). Jämförelsen är intressant bl a därför att den väcker en del frågor om innebörderna i och betydelsen av den kunskap som finns i akt- och utredningsmaterial.

Jonsson fann att i 70 % av fallen fanns anmärkningar i flickornas barnavårdsakter mot deras sexuella beteende. I pojkarnas fall var motsvarande siffra endast 10 %. (Denna skillnad mellan könen är bara den tillräckligt intressant.)

I de många utredningarna och intygen, bl a från läkare och andra professionella personer, återkommer ofta uttryck av typen sexuell hållningslöshet, utespring, bortvaro över natten, sen hemkomst på kvällen osv. I intygen från den psykiska barnavården och de barnpsykiatriska klinikerna står mer lärda termer som promiskuitet och dylikt vilket ju betyder ungefär samma sak fast i mer kamouflerad form. (Jonsson, 1980, s 28)

Över hälften (52 %) av flickorna var på Skå i första hand på grund av sitt sexuella beteende (men inte en enda pojke). Hur det ser ut i dag vet vi som sagt inte mycket om. De sociala akterna ger inte heller samma vägledning som på Jonssons tid.

Gustav Jonssons undersökning visar vidare att 15 % av de s k Skå-flickorna hamnade i prostitution. Bara ett fåtal hade prostitutionserfarenheter före Skå-tiden. De flesta hade prostituerat sig efter utskrivningen från institutionen.

Gustav Jonsson är kritisk mot sina egna data på flera punkter. Han menar att det inte går att stirra sig blind på uppgiften att 70 % av Skå-flickorna blivit omhändertagna på grund av s k sexuellt utespring. Han menar kort och gott att anmärkningar av typen sexuellt utespring handlar mer om samhällets sätt att etikettera en normöverträdelse i fråga om sexuellt beteende än om t ex flickornas syn på sig själva. De hade med andra ord brutit mot reglerna för hur en anständig flicka bör uppföra sig.

Fixeringen vid flickornas sexuella beteende tenderar att dra blicken bort från deras allmänna utsatthet i livet: familjebakgrunden, de tidiga barndomsupplevelsorna, misslyckandet i skolan, ex.

Trots denna kritik mot etikettens och ordvalets fördomsfulla och stigmatiserande innebörd kan man dock inte, menar Jonsson, bortse från det starka inslaget av sexuell utsatthet i flera av flickornas bakgrundshistoria. Jonsson ger flera exempel på detta; exempel som handlar om onormalt låg ålder vid sexualdebuten, starka inslag av sexuellt tvång och våld, gängets (läs: pojkarnas) tryck på sexuell "uppställning" osv. Samtalen med flickorna visade också en stark motvilja och olust inför den egna kroppen och inför det sexuella. Ett resultat av flickornas destruktiva sexuella förhistoria, menar Jonsson. (a a s 47 f f.)

På denna punkt finns det väl knappast någon anledning att tro att Jonssons allmänna iakttagelser och slutsatser är föråldrade eller inaktuella.

Går vi några år framåt i tiden finner vi att anmärkningar mot ungdomars - främst flickors - sexuella beteende tenderar att avta i frekvens i akter och utredningar. Av fosterbarnsutredningens kartläggning (SOU 1974:7) framgår t ex att "prostitution" som skäl för intagning på ungdomsvårdsskola under åren 1972--1973 angavs i ca 10 % av samtliga fall.

I våra dagar förekommer det knappast alls*. Under hösten 1986 avser vi att utföra en mindre studie om frekvensen av anmärkningar mot ungdomars sexuella beteende

* Man kan naturligtvis endast spekulera i orsakerna till denna utveckling. Men frågan är om inte en mer allmänt liberal inställning till sexualitet och sexuella relationer i samverkan med en förändrad lagstiftning på området kan förklara en del. Jämför t ex lydelsen av gamla BvL 25 § b med LvU 1 § andra stycket. I den gamla talades uttryckligen om "sedeslöst leverne". I Sol har denna och andra formuleringar som anspelar på sexuellt leverne slopats.

i LvU-utredningar i en större kommun i Sydsverige. Vi avser också att studera samtliga utredningar - utförda under 1984--1985 - som ligger till grund för intagning av ungdomar till de tre institutioner som ingår i vår studie.) Denna utveckling medför en hel del frågor. Helt klart är väl att moralistiska märkningar av den typ som Jonsson anför i sin undersökning utgör destruktiva inslag i ett försök till konstruktivt behandlingsarbete. Men frågan är om det som inträffat ändå inte innebär att man så att säga kastat ut barnet med badvattnet.

Exempel på prostitution

Personalen på § 12-hemmet anser sig alltså veta att prostitution förekommer bland flickorna. De har fått veta att flickorna prostituerat sig, via polis eller socialjour och ibland - men ytterst sporadiskt - via LvU-utredningar, eller genom att flickor berättat om sina erfarenheter. En del av exemplen grundar sig på den intervjuades iakttagelser av tonåringen, iakttagelser som lett till misstänkar om prostitution.

Trots att förekomsten av prostitution är väl känd bland de intervjuade berättar de mycket knapphändigt om flickorna och deras prostitution.

De intervjuade uppehåller sig huvudsakligen vid hur flickornas prostitution har upptäckts av polis, socialförvaltning eller socialjour, och var de befann sig - i könshandelsmiljön, på rymmen eller på permission. De berättar också om anledningen till varför de börjat misstänka att flickan prostituerat sig: missbruk, tillgång till mycket pengar eller oväntat dyra kläder. De flesta berättelser koncentrerar sig alltså på själva upptäckten, på att konstatera eller fastslå huruvida flickan prostituerat sig eller inte. Få berättar om förloppet, varför flickorna hade prostituerat sig, hur man tacklade problemet efteråt, etc.

Personalen på tonårshem A berättar alla om samma 14-åriga flicka. Flickan rymde ofta från institutionen och personalen visste till en början inte var hon hade tagit vägen. Så småningom visade det sig att hon uppehöll sig i hamnen. Polisen hittade henne på en båt. Personalen gissar att prostitutionen då hade pågått en längre tid.

Några av de intervjuade nämner i det här sammanhanget att flickan låtit sig utnyttjas sexuellt av män tidigare och man misstänkte också att hon varit utsatt för incest.

Personalens uppfattningar skiljer sig åt med hänsyn till hur prostitutionen upptäcktes. Några menar att det var känt innan flickan blev inskriven, andra säger

att de har fått reda på det genom hennes egen berättelse och återigen andra menar att kunskapen om hennes prostitution föddes i och med upptäckten av hennes båtvistelse.

Varför förekommer prostitution?

På tonårshemmen, där personalgruppen har mycket lite erfarenhet av fenomenet, beskriver man det hela som "en sammansatt företeelse". Flickornas bakgrund, bristfälliga relationer till föräldrarna, dåliga vuxenförebilder samt en känslomässigt fattig uppväxt, anges som orsaker.

Flickorna har också dåligt självförtroende och mycket låga krav på vänligt bemötande, omtanke och ömhet. En del av flickorna har tidigare blivit utnyttjade sexuellt, vilket betyder att de är "villiga" att bli utnyttjade på nytt.

Man har också en del funderingar om mer allmängiltiga mönster i samhället, som kan tänkas ligga bakom och/eller "stimulera" till prostitution. Synen på kvinnan är objektifierad. Hennes kropp exponeras och "säljs" i tidningar och tidskrifter. Män betraktar kvinnor som ägodelar.

De män som uppsöker prostituerade har problem med sin relation till kvinnor. De är sannolikt ensamma och blyga och för dem kan prostitution vara en kortsiktig lösning som inte ställer några krav på ansvarstagande.

En del flickor har fastnat i droger och underhåller sitt missbruk med pengar från prostitution, etc.

De intervjuade på § 12-hemmet har samtliga erfarenhet av prostituerade flickor i behandlingsarbetet. Här förklarar man huvudsakligen prostitutionen genom att ange olika skäl till varför enskilda flickor prostituerar sig. Majoriteten menar att flickorna prostituerar sig för att skaffa "lättförtjänta" pengar som kan användas till knark, lyxartiklar eller andra materiella ting. Man förklarar också fenomenet i termer av tillgång och efterfrågan: män är villiga att köpa och kvinnor är villiga att sälja.

Ett par av de intervjuade har svarat "vet inte" på frågan. Andra intar en defensiv hållning och svarar att prostitution är världens äldsta yrke.

En person ser prostitution i ett mer samhällsanknutet perspektiv och kopplar samman arbetslöshet och ungdomars krav på ett vara köpstarka till prostitutionen. Hon är för övrigt den enda på § 12-hemmet som kommenterar att prostitution kan leda till missbruk och att missbruk kan leda till prostitution.

De intervjuade har en del kunskaper om prostitutionens verklighet, om än i något "osorterad" och osammanhängande tappning. Dessutom är den påtagligt ojämnt fördelad i gruppen. En del vet mycket, andra nästan ingenting alls. Hur använder man då kunskapen i arbetet?

Hur tacklar man prostitution?

I samband med att man konstaterat att den underåriga flickan i exemplet på tonårshem A hade prostituerat sig, kopplades både socialförvaltning och polis in. En hallick blev åtalad och flickan uppmanades att vittna mot honom i en rättegång. Hon bodde på tonårshemmet i avvaktan på rättegången.

Under väntetiden rymde flickan upprepade gånger. Personalen letade upp och hämtade hem henne gång på gång. De försökte prata med henne och förmå henne att stanna kvar på institutionen. Det primära syftet var att ge henne stöd under polisförhören och vid den kommande rättegången. När detta var över flyttades hon till en BPU-klinik för bedömning. Hennes problem ansågs där vara alltför svåra för att personalen på tonårshemmet skulle klara av dem. Hon hade tidigare under institutionsvistelsen varit med om sexuellt utnyttjande och hade också erfarenhet av missbruk. Problemen hade accelererat under behandlingstiden. Efter utredning på BPU kom hon sedermera till ett familjehem.

Vad gör personalen på § 12-hemmet när en flicka blir återförd till institutionen med polis efter att ha prostituerat sig? Knappt hälften av personalen vet inte vad de ska göra. De gör helt enkelt ingenting. Några av de intervjuade framhöll att de förväntar sig att psykologerna på institutionen ska ta sig an problemet. Psykologerna å sin sida menade emellertid att detta var en uppgift för behandlingspersonalen. Ett mönster vi känner igen från tidigare.

Den andra hälften av personalen på § 12-hemmet menade att "vi pratar med flickorna". En del av dessa betraktade dock inte prostitutionen "som ett problem att arbeta med", utan "vi inriktar oss främst på missbruket".

Dom flesta som prostituerar sig, missbrukar också. Åtminstone av dom vi har här ... Och vi går då på missbruket. Kanske är det så därför att vi är flest män som jobbar här. Och vi ser nog annorlunda på prostitution än kvinnor gör.

Att missbruk och prostitution hör samman, främst när det gäller kvinnor, är väl känt. På institutionen är man också van att arbeta med missbruksproblem. På detta område har man fått en del utbildning. Frågorna är förhållandevis ordentligt genomdiskuterade. I viss mån har man också en gemensam syn på problemet. På detta område känner man sig alltså förhållandevis trygg. Till detta kommer som sagt att personalen

på denna institution främst består av män (ca 45 av 70 anställda). Och kanske är det just i denna och angränsande frågor som den sneda könsfördelningen slår igenom med kraft. Männen upplever sig inte ha någon egentlig kunskap om prostitutionens verklighet, innebörder och konsekvenser. De kan inte heller på ett självklart sätt identifiera sig med prostitutionens effekter för den enskildes självkänsla och sexualitet. Dessa förhållanden anförs av männen själva, men också av kvinnorna. Av intervjuerna framgår också att det de facto är den kvinnliga personalen som främst tar sig an flickornas prostitution. De framhåller själva köns-tillhörigheten som en viktig utgångspunkt. "Samtalen blir kvinnor emellan." De använder sig av sin intuition och anser sig ha kunskaper om de processer som sammanlänkar prostitution och missbruk.

Raka frågor! Den här tjejen hade förtroende för mig. Hon behövde få snacka med en tjej. Vi är ju få tjejer i personalen. Hon berättade om prostitutionen. Vi såg till att hon inte kom till Malmö. Att det alltid var personal med henne. Hon trivdes och fick trygghet här. Vi snackade mycket om droger och moral.

Man pratar med flickan och ber henne berätta. Det gäller att återkomma och markera att det är viktigt. Jag går in i mammarollen och talar om vad jag tycker. Det gäller att prata om farorna med det.

Det finns en liten grupp män som säger sig inse att prostitutionen är ett problem och som tycker att det är angeläget att man arbetar med det. Men de känner sig osäkra och rädda. De har försökt att prata med flickorna om deras prostitution, men är missnöjda med resultatet. De menar att den kvinnliga personalen handskas bättre med problemet.

Vi pratade med henne. Hon skämdes och slog sönder spegeln och rummet. Hon var i abstinens då. Det görs alldeles för lite och jag är för osäker. Den kvinnliga personalen, som kom senare, var säkrare.

Under senare år har det publicerats några böcker som behandlar missbruk och sexualitet bland vuxna. De visar tydligt hur skam- och skuldbelagd prostitution är för de involverade kvinnorna själva och för omgivningen.

I Sexualitet och Missbruk (Heijbel och Nilsson, 1985) citeras en kvinna som missbrukat och prostituerat sig i tio år. Hon säger:

Jag berättar hellre att jag långat än att jag varit prostituerad. Knarket säger jag att jag antingen fått av killen jag var ihop med eller att jag långat själv. Det är mindre hemskt att säga att man sålt kanske till nybörjare, än att ha sålt sig själv. (Heijbel och Nilsson, 1985, s 50.)

Ermandis och Torsdotter, författare till Torsdagsåret (1983) en bok som bygger på vad som kommit fram vid träffar med en grupp vuxna kvinnor med långvarig erfarenhet av narkotikamissbruk, säger:

Inom narkomanvården saknade vi i stor utsträckning medvetenhet, erfarenhet och kunskaper att möta och arbeta med sexuell problematik hos knarkare under rehabiliteringen, hela detta gigantiska skuld- och skamkomplex, vars konturer vi började ana. (Ermandis och Torsdotter, 1983, s 85.)

Det problem som författarna här belyser - bristen på medvetenhet och kunskap - har sannolikt en bredare giltighet, utöver narkomanvården. Våra data tycks åtminstone tyda på detta. Att det inte heller enbart handlar om ett kunskaps- och medvetenhetsproblem står nog också klart. Vi har tidigare berört frågan om de starka personliga känslor av bl a skuld och skam som arbetet med ungdomars sexuella problematik kan väcka hos de flesta vuxna behandlare, både kvinnor och män. Vår diskussion om prostitutionsfrågan visar på ett tydligt sätt hur viktigt det är att personalen får möjlighet att lära känna sina egna bevekelsegrunder, känslor och fördomar som en förutsättning för att överhuvudtaget kunna utveckla metoder att möta och handskas med ungdomars erfarenheter av destruktiva sexuella mönster.

Sexuella övergrepp inom familjen

Frågan vi ställde löd: "Känner Du till om det har förekommit/förekommer något fall av incest under den tid som Du har varit verksam på institutionen?" med följande förtydligande: "Med incest menar vi vuxnas sexuella övergrepp mot barn i hem-miljön".

Svaren fördelade sig på följande sätt:

Förekomst av incest	§ 12-hemmet	Tonårshem A	Tonårshem B
Förekommer	10	10	5
Förekommer ej	4	-	4
	14	10	9

Majoriteten av de intervjuade uppger att de har erfarenheter av flickor med "incestproblem" på institutionen.

På tonårshem B har flertalet uppgivit att det rör sig om två flickor, vidare att man misstänker att ytterligare någon flicka varit utsatt för sexuellt övergrepp. De flesta på tonårshem A är eniga om att man har erfarenhet av en flicka med denna problematik, andra på samma institution menar att man känner till fem "säkra fall" och ytterligare några andra menar att fem flickor "troligen" varit med om sexuella övergrepp.

På § 12-hemmet anser man att det rör sig om en till tre flickor, men man är inte överens om det är frågan om konstaterade övergrepp eller om det rör sig om misstankar. Uppfattningarna är alltså överlag delade när det gäller omfattningen av konstaterade sexuella övergrepp respektive misstänkta fall.

I de konstaterade eller upplärade fallen har flickan i allmänhet kommit till institutionen just på grund av övergreppet. I de fall man har misstankar grundar sig dessa på flickornas egna berättelser eller - som man säger - på observationer av tonåringarna eller av samspelet mellan tonåringarna och deras föräldrar.

De intervjuades exempel handlar uteslutande om flickor.

Exempel

De intervjuades berättelser kan vara både knapphändiga och mer detaljerade. På tonårshem A är beskrivningarna över lag mer ingående än på övriga enheter. På tonårshem B är beskrivningarna mest överensstämmande. På § 12-hemmet finns stora variationer. Vi har valt att referera två exempel som vi själva "pusslat" ihop utifrån de intervjuades utsagor.

De intervjuade på § 12-hemmet uppehåller sig framför allt vid exempel där man inte kunnat fastslå att incest de facto ägt rum.

Det rör sig om en 16-17-årig flicka där man misstänker incest på grund av flickans relationer till föräldrarna, familjens ekonomiska tillgångar, som inte motsvarar inkomsterna, föräldrarnas påfallande ovilja att samarbeta med institutionen och flickans beteende i övrigt.

Fadern är en dominerande person, modern passiv och undergiven. Dottern har ett starkt inflytande över fadern och därigenom också över modern. Flickan har fått dyrbara kläder av modern trots att familjens inkomster inte borde ge utrymme för detta.

Assistenten på institutionen begärde av socialnämnden på orten att man skulle göra en bedömning av familjens ekonomi, om denna s a s överensstämde med familjens levnadsvanor. En schism uppstod därvid mellan institutionen och socialförvaltningen.

Föräldrarna var mycket negativa till samarbetet med personalen. De kidnappade sin dotter från institutionen och samhällsvården upphörde därefter. Flickan omhändertogs något senare på grund av konstaterat missbruk, men placerades då på en annan institution.

Personalen misstänkte alltså att fadern och dottern hade ett sexuell förhållande. Man spekulerade också i om flickan var prostituerad och fadern fungerade som hennes hallick. Vidare misstänkte man att föräldrarna hade utnyttjat flickan som "modell" i barnpornografiska sammanhang.

Flera av de intervjuade på tonårshem A berättade om en flicka i 14-15 års åldern. Incestrelationen uppdagades i samband med ett självmordsförsök, varefter flickan omhändertogs omedelbart enligt LvU och placerades på institution, där hon skulle vistas under utrednings- och rättegångsperioden för att sedan flytta till ett familjehem. Flickan hade före självmordsförsöket haft kontakt med en terapeut på BPU i flera år. Kontakten upprätthölls under institutionstiden.

Föräldrarna bodde tillsammans men modern hade andra partners, som besökte hemmet. Den biologiske fadern hade utnyttjat flickan i flera år. Någon av de intervjuade misstänkte att fadern också hade haft en incestuöst förhållande med en yngre dotter.

Föräldrarna visste inte var någonstans flickan var placerad efter omhändertagandet. Hon var deprimerad och ville begå självmord. Hon uppvisade psyko-

somatiska symtom under tiden på tonårshemmet. Bl a sade hon sig vara rädd, särskilt på kvällarna. Hon var orolig för sina småsyskon och hade skuld-känslor inför pappan. Hon var också rädd för mammans manliga bekanta. Hon spelade ut mycket och berättade hemska historier.

Varför förekommer incest?

Över hälften av de intervjuade på § 12-hemmet som anser att incest förekommer, reagerar mycket kraftigt på själva frågan.

Jag tycker det är sinnessjukt. Jag blir svettig bara jag tänker på det, jag vet inte vad det beror på. Det ligger långt ifrån mig, men är ju ganska vanligt. Jag kan tänka mig att det är killar, som inte klarar av relationerna till tjejer.

De som har försökt beskriva fenomenets orsaker har "teorier" som är mycket allmänna eller håller sig på ytan.

Därför att det finns störda personer, som är oförmögna att förstå och reda upp sina familjerelationer. Det innebär också att dom är oförmögna att hantera gränsen till det sexuella.

Flertalet av personalen på tonårshem A har ganska samstämmiga hypoteser om orsakerna till sexuella övergrepp, vilket ger anledning att tro att ämnet diskuterats på institutionen. Hypoteserna tar huvudsakligen sin utgångspunkt i den vuxne mannens situation och i relationen mellan föräldrarna.

Man anser att männen under sin egen uppväxt ofta själva varit utsatta för förtryck och/eller sexuella övergrepp. De har därigenom hindrats i sin egen utveckling; de har blivit känsomässigt störda och är känslomässigt omogna.

De vill kontrollera och ha makt över sina barn, som de anser att de äger.

Männen är ofta rädda för djupare relationer med andra vuxna och detta bidrar till att de har problem i samlevnaden med den egna kvinnan.

En del av de intervjuade misstänker att modern känner till far-dotter förhållandet. Då hon inte går emellan och skyddar dottern blir hon delaktig i ansvaret för incesten.

Personalen på det andra tonårshemmet förklarar incest dels med att familjen har en komplicerad bakgrund, dels med att hustrun inte vill ha samlag med mannen; att mannen börjar bli medelålders eller gubbsjuk och att flickan kan vara sexuellt utmanande.

Hur tacklar man problemet?

Rent allmänt utgör bristfälliga kunskaper i kombination med kraftiga känslomässiga reaktioner en svag utgångspunkt för ett konstruktivt behandlingsarbete. Detta blir mycket tydligt i just dessa fall. Personalens arbete med "incestfrågan" tycks i första hand handla om hur man skall hantera sina misstankar om att problemet föreligger. När man tar del av intervju svaren går det inte att komma ifrån känslan av att den kunskapsmässiga substansen har fått ge vika för intuitiva slutledningar och rentav vidlyftiga spekulationer. Problemen med det pusselläggande som personalen ofta sysslar med blir särskilt tydliga just i fallet med sexuella övergrepp i hemmet. Och detta är fullt begripligt med tanke på att själva händelsen - om den har inträffat - har utspelats i det fördolda, en längre eller kortare tid före institutionsvistelsen.

Vi ska inte här gå närmare in på de komplicerade psykologiska mekanismer som styr en människas val att berätta om eller förtränga den traumatiska upplevelsen av ett sexuellt övergrepp. Men det står klart att en del erfarenheter från området visar att sådana beslut ofta växer fram - gradvis - i en miljö som genomsyras av trygghet, stabilitet och förtroendefullhet. Å andra sidan är det vår hypotes att ett sådant beslut motverkas i en miljö där de vuxna klart signalerar att "de vill veta sådana saker". Det finns en misstänksamhet - ofta välgrundad - hos ungdomarna, som blir föremål för omhändertaganden, att den information de ger ifrån sig kan användas mot dem, förr eller senare. Här utgör sannolikt eventuella "incesterfarenheter" inte några undantag. - Det kan naturligtvis också förhålla sig på det sättet att en del ungdomar är så att säga känsliga för vad de vuxna vill veta, dvs de upplever att det kan finnas belöningar att vänta om de samarbetar. Berättelsen om att man har varit med om ett sexuellt övergrepp - även om det är en fantasiprodukt - kan således erbjuda ett ganska gott förhandlingsläge gentemot personalen.

Som vi ser det kan det således vara problematiskt med den trendkänslighet som tenderar att prägla socialt arbete på olika nivåer och i olika sammanhang. "Incestproblematiken" har under en tid stått överst på listan över viktiga - och så att säga gångbara - problem. I vissa sammanhang kan man skönja en tendens att till-

skriva dessa trendproblem ett överdrivet förklaringsvärde i socialt behandlingsarbete. "Incestproblemet" har - som ett exempel på detta - ibland kommit att skymma sikten för en mer dynamisk och sammansatt problemanalys.

Dessutom finns här ett annat problem. I de fall där destruktiva upplevelser av sexuella övergrepp förekommer har man de facto att göra med en mycket komplicerad problematik, där man nog måste diskutera vilken typ av insatser man kan förvänta sig att institutionspersonalen skall kunna ta ansvar för i sitt arbete. Vårt intryck är att institutionspersonalen på denna punkt inte så sällan lämnas i sticket av socialsekreterare, placeringsassistenter, psykologer och andra tjänstemän i mer eller mindre ansvarig ställning. Eller som någon av våra intervjupersoner uttryckte det: "Man står där med en unge, en diffus utredning, några halvkvädna visor om misstankar om det ena eller det andra ... och så en klapp på axeln: lycka till ... Det känns faktiskt så ibland".

Sammanfattning

Genom intervjuerna har vi alltså försökt få grepp om hur personalen på de olika institutionerna arbetar med frågor som rör sexualitet och sexuella problem. Bilden vi har fått är splittrad. Kunskapen om de företeelser vi frågat om är ojämnt fördelad i de olika personalgrupperna. Vissa vet en hel del; har läst och har synpunkter och idéer. Andra anser sig vara mycket okunniga. En del framhåller under intervjuens gång att många av frågorna känns nya och tankeväckande. Några av kvinnorna har funderat mest. De är väl bevandrade i den offentliga diskussionen om könsroller och sexualitet. De flesta - oavsett kunskapsbakgrund - anser emellertid att frågorna är viktiga.

Det framgår också att man i förhållandevis liten utsträckning "pratade igenom" dessa frågor. Här finns självfallet variationer mellan institutionerna. Men om man jämför med andra sk problemområden som till exempel missbruk, våld och kriminalitet intar frågorna om samlevnad, sexualitet och sexuella problem, generellt sett, en förhållandevis undanskymd plats i gemensamma överläggningar och samtal. Man saknar således i stort sett en gemensam hållning i dessa frågor.

Till detta kommer en rad andra svårigheter, varav en del inte bara gäller vårt problemområde utan kan sägas ha allmän giltighet för hela arbetssituationen på institutionerna. En punkt är här det uppenbart bristfälliga kunskapsunderlag på vilket personalen utformar sina insatser för ungdomarna. Överhuvudtaget var det slående hur lite kunskaper personalen på samtliga institutioner ansåg sig ha om ungdomarna före deras intagning; bristande kunskaper inte bara om ungdomarnas eventuella erfarenheter av destruktiva sexuella mönster utan också om deras lev-

nadsvillkor i allmänhet. Detta faller bl a tillbaka på den dåliga kvaliteten på de vårdplaner som utgör en viktig del av detta underlag.

En annan punkt - som vi endast ytligt har behandlat i rapporten - rör osäkerheten om vem som egentligen ansvarar för behandlingsarbetet. Detta gäller kanske framför allt på § 12-hemmet, där t ex behandlingspersonal och psykologer har dåligt överensstämmande förväntningar på varandra.

Andra svårigheter har mer att göra med vårt speciella område, sexualiteten. Till att börja med kan vi konstatera att sexualiteten i vårt samhälle är av intim och privat karaktär. Detta innebär bl a en svår balansgång i behandlingsarbetet; att kunna stödja och hjälpa utan att kränka den enskildes integritet. Att i förhållande till enskilda ungdomar beröra det känsliga livsområde som sexualiteten utgör kräver god kunskap om ungdomarnas livsvillkor i allmänhet, kunskap om ämnet i synnerhet samt en trygg och förtroendefull relation. Men även om god kunskap föreligger och förtroendefulla relationer har etablerats vet vi, att allt arbete med sexuell problematik kan väcka starka känslor av skuld och skam hos aldrig så erfarna behandlare. Sexualiteten kan också vara direkt hotfull. Detta blir särskilt tydligt i vårt material när det gäller frågan om hur man tacklar sexuella utspel från ungdomarnas sida. De flesta i personalgruppen är på sin vakt när de möter dessa utspel. Man har en defensiv, ofta försvarsinställd hållning. När det blir problem, håller man dem oftast för sig själv. En annan strategi kan vara att man går in för att ignorera det som sker, att man skojar bort eller tiger ihjäl utspelen. Man håller det hotfulla på avstånd, vilket bl a kan tyda på att man saknar tron på att man skall kunna få stöd från kollegorna i personalgruppen. Man vill heller inte framstå som löjlig eller svag.

Vad har då personalen att ta stöd i för att kunna arbeta med dessa svåra frågor? Inte mycket. Dessa frågor har inte uppmärksammats i förarbetena till lagstiftningen, i anvisningar, i Allmänna Råd, etc. Det är i praktiken upp till personalen - och inte så sällan upp till varje enskilda person - på varje enskild institution att utforma innehållet i detta arbete.

Det går alltså inte att avläsa institutionernas hållning i dessa frågor utifrån en offensivt och medvetet formulerad behandlingsideologi med stöd i råd och anvisningar "från högre ort". Någon sådan existerar inte. En del har vi emellertid kunnat avläsa genom intervjupersonernas berättelser om hur de i konkreta situationer tacklar uppkomna problem på området. Och den bild vi fått är som sagt splittrad. Men det finns också en annan möjlighet att avläsa den hållning som finns. Vi tänker då närmast på de "budskap" som kan ligga förborgade i de bestämmelser man upprättat på respektive enhet för att s a s reglera samvaron mellan ungdomarna, dvs regler om vad de får respektive inte får göra. Därför

ställde vi några frågor i intervjun som syftade till att kartlägga vilka eventuella bestämmelser det fanns på de olika institutionerna i syfte att reglera umgänget mellan könen. Vi var särskilt intresserade av eventuella regler som kunde ha betydelse för ungdomarnas sexuella rörelsefrihet.

REGLER OCH SEXUALITET

Vi ställde frågor om regler på tre områden: regler om att sova tillsammans, regler om ingående av parrelationer samt regler om läsning av pornografi. Vårt urval av frågor gör inte anspråk på att vara heltäckande. De bör emellertid kunna ge ytterligare en infallsvinkel till hur man ser på och hanterar en eller flera aspekter av ungdomarnas sexualitet. Vi börjar med eventuella regler om "att sova tillsammans", en företeelse som uppstod som ett problem i samband med introduktionen av den samkönade institutionen i mitten av 70-talet. Vi kommer för övrigt att ägna sista delen av detta avsnitt till en diskussion om för- och nackdelar med den samkönade institutionen, med särskild utgångspunkt från vårt problemområde.

Regler om att sova tillsammans	§ 12-hemmet	Tonårshem A	Tonårshem B
Får inte sova tillsammans	13	10	9
Får sova tillsammans	1	-	-
	14	10	9

På alla tre institutionerna finns förbud mot att två ungdomar av olika kön sover tillsammans inne på institutionen. Förbudet gäller både för två samtidigt inskrivna ungdomar och för eventuella pojk- eller flickvänner, som kommer på besök till institutionen.

På tonårshemmen finns förbudet nedtecknat som en punkt av flera i ett informationsmaterial tonåringen får då han eller hon skrivs in. Regeln är inte förklarad i informationsmaterialet, dvs motiven bakom det tillkomst framgår inte. På § 12-hemmet finns förbudet inte i skrift.

Flera av de intervjuade redovisade spontant sin inställning till parförhållanden i samband med att vi frågade om det var tillåtet för ungdomarna att sova tillsammans. Den allmänna uppfattningen tycktes vara att parförhållanden mellan ungdomar utgör ett hinder i behandlingsarbetet, något som vi återkommer till längre fram.

Motiven till förbudet

Det tycks finnas en enighet om att det är förbjudet för pojkar och flickor att sova tillsammans inne på institutionerna. Däremot är samstämmigheten inte lika stor när det gäller redovisningen av de motiv som kan tänkas ligga bakom regeln. Här finns olikheter både inom en och samma institution och mellan institutionerna.

De motiv som nämns är följande:

- undvika att utsätta flickor för risken att bli sexuellt utnyttjade
- undvika graviditeter
- undvika att institutionen får dåligt rykte
- det är normalt att ungdomar i den åldern inte får sova tillsammans
- personalens arbete underlättas genom generella regler
- opraktiskt om alla ungdomar skulle få ta in en partner på institutionen
- rätten av sova tillsammans skulle utgöra hinder i behandlingsarbetet
- ungdomarna ska vara som syskon

Motiveringarna visar att personalen med regeln vill skydda eller värna om vitt skilda intressen: tonåringarnas, främst flickornas, institutionens, den egna arbetssituationen och normalitetsprincipen.

Vi ämnar i fortsättningen främst diskutera de två förstnämnda motiven, som också är de oftast nämnda.

Regeln är således till för att skydda mot sexuellt utnyttjande av flickorna. Genom bestämmelsen vill man markera att man står på flickornas sida i detta avseende. Flickor med destruktiva sexuella erfarenheter skall inte behöva utsättas för liknande upplevelser så länge de finns på institutionen. Många av flickorna har svårt att säga nej till samlag, som de egentligen inte känner lust till. Personalen menar att man genom förbudet ger de svaga flickorna ett argument, som de kan luta sig emot om de vill säga nej till samlag.

Ingen nämner att förbudet är bra för pojkarna. Att det t ex skulle vara skönt för dem att slippa leva upp till vissa manliga ideal. Indirekt kan man också tolka det så att förbudet är riktat mot pojkarna.

Men förbudet har begränsad räckvidd. Det gäller bara på institutionen och är framför allt ett medel att hindra sexuella kontakter mellan två ungdomar som samtidigt vistas på institutionen. Vad ungdomarna gör utanför institutionen har personalen ingen möjlighet att påverka med just den regeln. Detta reser frågan om vad man gör för att stärka flickorna så att de också kan säga nej om de inte har lust att vara tillsammans med en pojke utanför institutionen.

Det andra motivet till förbud mot samlag är att flickorna kan bli gravida (och därigenom utsättas för ytterligare påfrestningar, då de måste välja mellan att föda barnet och göra abort). Några av de intervjuade nämner i detta sammanhang att man försöker övertyga flickorna om vikten av att använda p-medel. En del av de intervjuade är medvetna om att man därigenom ger ungdomarna dubbla budskap - å ena sidan får ni inte ligga med varandra här på institutionen, å andra sidan är det bra att ha p-medel om det skulle hända.

Varför används risk för graviditet som ett argument för förbudet att sova tillsammans? Förbudet gäller ju bara inne på institutionen och flickorna kan bli gravida under besök på hemorten, hos kamrater, på fritiden, etc. Är det särskilt viktigt att befruktningen inte sker inne på institutionen? För flickans del kan

det knappast spela någon roll var hon blir gravid. Hennes situation kommer att bli problematisk oavsett var graviditeten började. Problemet är väl kanske snarare att kontrollen på institutionen har visat sig vara otillfredsställande. Personalen har ett ansvar inför sina uppdragsgivare och inför ungdomarnas föräldrar. En graviditet kan vara beviset på att man inte kan leva upp till detta ansvar.

En del säger direkt att de är rädda om institutionens rykte, framför allt personalen på ett f d flickhem (numera tonårshem), som menar att folk på orten tidigare ansett flickorna på institutionen vara sexuellt lättillgängliga.

Trots personalens ansträngningar att förmå flickorna att använda p-medel och trots förbudet mot att sova tillsammans har ett par flickor ändå blivit gravida under den tid vi utfört vår undersökning. Varken förbud eller anskaffande av preventivmedel kan hindra flickorna från graviditeter, när det föreligger andra, djupare liggande orsaker, som så att säga driver flickorna till oplanerade och upprepade graviditeter.

Flickor kan uppleva starka tvivel på att de är "riktiga" kvinnor, som kan bli gravida och få barn. I sin osäkerhet testar de sina farhågor, blir gravida, och får bekräftelse på att deras osäkerhet på sin kvinnlighet saknar grund. Men samtidigt skapas ett nytt komplicerat problem, ska de föda barnet eller göra abort? Oftast väljer flickan abort, som sedan kan leda till att hon får skuld känslor och blir rädd för att hon som "sträff" skall bli steril på riktigt. Hon måste då få svar på om hon är fertil och testar ånyo sin "kvinnlighet", ofta med en ny graviditet som resultat. Många "slarvgraviditeter" hos ungdomar förklaras på detta sätt.

Ingen av de intervjuade kommenterar hur pojkarna kan tänkas reagera inför insikten att vara möjlig pappa eller hur de reagerar inför en eventuell abort.

De vanligast förekommande motiveringarna till förbudet mot samlag på institutionen är alltså risken för sexuellt utnyttjande och risken för graviditeter. Risken är sannolikt större att ungdomarna utsätts för dessa företeelser utanför institutionen än inne på enheten. Vad kan personalen göra för att motverka att detta sker?

Av intervjuerna med personalen framgår att de uppfattar sin egen påverkande och kunskapsförmedlande roll som mycket blygsam när det gäller frågor som berör sex- och samlevnad samtidigt som man är starkt kritisk till t ex föräldrars negativa påverkan i dessa frågor.

Eller är det så att personalen de facto pratar med flickorna och pojkarna om t ex varför man, trots en kaotisk situation kan längta efter att få barn? Vad ungdomarna vill ge barnet och vad de själva skulle få för utbyte? Eller vill man inte beröra ämnet för att inte väcka den björn som sover?

Finns det några likheter mellan personalen och de föräldrar Kajsa Sundström beskriver i följande citat? (Sylvander, 1983, s 57)

Tystnaden och bristen på kontakt mellan generationerna omkring sexualitet, särskilt mellan föräldrar och barn. Föräldrarna förbjuder inte, men säger inte heller ja och tonåringen upplever accepterandet som en mur, det går inte att prata med varandra. Kanske mamma och pappa säger "kom inte hem och var med barn bara" eller "jag vet ju inte om jag kan lita på dej" men utan att detta förankras i något sammanhang eller samtal. Tystnaden förstärks av ungdomarnas skygghet för ämnet och för att anförtro sig till föräldrarna.

Vad tycker den enskilde personalen om förbudet?

De allra flesta ställer sig bakom förbudet och stöder det. De tar i sina personliga motiveringar ofta fasta på risken för det sexuella utnyttjandet och att de inte vill medverka till att uppmuntra fortsatta destruktiva mönster. En del menar att ungdomarna är för unga för att ligga med varandra, andra anser sig ha upplevt att flickorna förefallit vara alltför ångestfyllda inför sexualiteten över huvud taget. De intervjuade talar om ungdomsgruppen i klump eller enbart om flickor. Ingen diskuterar regeln utifrån att den är bra eller dålig för pojkarna.

En grupp av de intervjuade är osäkra på vad de tycker och för ett resonemang med sig själva om för- och nackdelar med förbudet. De tycker å ena sidan att par, som har ett bra förhållande tillsammans och som varit ihop en längre tid också ska få bekräftat att de får ligga med varandra på institutionen. Å andra sidan är det svårt att bedöma vad som är ett bra förhållande; vem ska göra den bedömningen? Personalgruppen måste vara enig vid bedömningen och det tycks vara svårt. Undantag måste också kunna motiveras inför de andra ungdomarna.

Detta resonemang förekommer främst på tonårshemmen. Personalens kluvna inställning beror på att de vet att de har att göra med ungdomar i tonåren för vilka förälskelse och sexualitet är högaktuella och viktiga ting i utvecklingen. Att smussla med sina känslor och sin lust till en annan person av motsatt kön kan innebära att fullkomligt naturliga upplevelser skuldbeläggs och får ett negativt innehåll.

Trots denna medvetenhet menar personalen ofta ändå att argumenten för att skydda flickorna mot utnyttjande väger tyngst, vilket betyder att man ställer sig bakom regeln.

Ungdomarnas uppfattning om förbudet

I ungdomsintervjuerna, som genomfördes på tonårshemmen, frågade vi hur ungdomarna uppfattade motiven till förbudet, om de tyckte det var bra med ett sådant förbud eller ej, hur de blev informerade och om förbudet diskuterades mellan ungdomar och personal om konsekvenserna av en överträdelse, osv. Vi använde i princip samma frågor i intervjuerna med ungdomarna som i intervjuerna med personalen.

Samtliga tonåringar kände till att två av olika kön inte fick sova tillsammans. Motivet till förbudet hade de, liksom personalen, uppfattat på olika sätt. Några hade uppfattat att regeln hängde ihop med behandlingen, att flickor kan bli utnyttjade, att parförhållanden kan leda till intriger och bråk och att den som inte har någon partner kan känna sig ensam. Men de flesta angav skäl som inte direkt berörde deras egna intressen utan snarare hade att göra med personalens arbetsmiljö och institutionens ansvar. De sade bl a att "landstinget har bestämt det", "det är en institution", "personalen har ansvar om någon blir med barn", "det skulle bli för mycket folk här om alla tog in en till", osv.

Men trots att många uppfattar regeln som i första hand en angelägenhet för personalen och institutionen, tyckte de flesta ungdomarna ändå att förbudet var bra. Huruvida de också kände sig "lojala" mot och följde regeln, återkommer vi till längre fram.

Personalen å sin sida ansåg att de flesta ungdomarna oftast accepterade förbudet; en del hade invändningar, protesterade eller ansåg sig inte förstå det. Flera av personalen framhöll att särskilt flickorna tyckte att förbudet var bra.

När blev tonåringen informerad?

Nästan alla ungdomar sade att de fick reda på förbudet i samband med inflyttningen på institutionen. En del fick reda på regeln genom att läsa en informationsfolder, andra genom att andra inskrivna berättade och återigen andra genom samtal med personalen. Efter denna första, enligt tonåringarna mycket kortfattade, information menade de flesta att det inte förekom några diskussioner, såvida inte någon hade brutit mot eller eventuellt kunde antas stå i begrepp att bryta mot regeln. Följande citat kan belysa dessa situationer: "Jag fick reda på det igår när dom kom på oss". "När min pojkvän skulle komma på besök första gången så dom 'inget sex här'".

På tonårshemmen finns regeln nedtecknad i en informationsfolder. På § 12-hemmet saknas detta. Här avgör avdelningarna själva om och hur informationen ska förmedlas. Vi har erfärut att man på någon avdelning inte alls nämner denna regel. Man vill inte väcka den björn som sover.

Behandlingspersonalen kan på en och samma institution ha mycket olika uppfattning om hur ofta diskussioner kring förbudet förekommer. En kan säga "ständigt och jämt" och en annan "jag har inte hört något".

De flesta menar att diskussionen kommer och går, att den går i vågor. De menar att ämnet tas upp när tillfälle ges, ofta i anslutning till att man märker att två ungdomar är så att säga intresserade av varandra. Omständigheterna kring diskussionerna har beröringspunkter med det sätt på vilket man diskuterar regeln om förbud mot läsning av pornografi (se längre fram).

Överträds förbudet?

Endast en personal svarade nej på den frågan. De flesta ansåg det troligt, visste eller hade ryktesvägen fått höra att ungdomarna någon gång brutit mot regeln.

En del av svaren tydde på att man bagetelliserade eller inte låtsades om att regeln hade överträtts. Man sade att "det vi inte har sett har vi inte ont av" och att ryktet kan man "ta med en nypa salt". Är denna kluvna hållning, att å ena sidan ställa sig bakom regeln, och att å andra sidan blunda för överträdelser, ett uttryck för att personalen upplever en uppföljning av förbudet som alltför krävande? Eller beror det på att de inte känner sig helt lojala med förbudet och tycker det är okey om vissa ligger med varandra - men inte andra.

Att förbudet återkommande överträds framgick också av tonårsintervjuerna; samtliga intervjuade kände till exempel på överträdelser. Att ungdomarna bryter mot förbudet är inte överraskande, eftersom många inte uppfattar motivet till regeln som något som egentligen berör dem. Det kan vara svårt att vara lojal med sådana regler.

Hur kontrolleras att förbudet inte överträds?

På tonårshem A är man uppmärksamma på om tonåringarna drar sig undan på rummen på såväl dag- som kvällstid. Om en pojke och en flicka går in tillsammans på ett rum för att vara för sig själva försöker personalen på olika sätt att locka ut dem till dagrummen. Man uppmanar dem att komma ut och titta på teve, fika eller göra de övriga sällskap.

På alla tre institutionerna kontrollerar man att alla befinner sig på sina egna rum vid läggdags.

Därefter gör man ingen ytterligare kontroll på tonårshemmen. Nattpersonalen där förlitar sig på sin "lätta sömn" och att de skulle vakna om någon öppnade en dörr, etc. En uppegående nattvakt på § 12-hemmet kontrollerar att tonåringarna finns på sina respektive rum. De flesta känner sig säkra på att kontrollerna fungerar.

Vad händer vid överträdelse?

Den vanligaste reaktionen på överträdelser är samtal, eller diskussion, som i allmänhet förs enbart med de inblandade. Undantagsvis leder överträdelsen till ett möte med hela ungdomsgruppen. På tonårshem A ledde en sådan samling en gång till en "dunder-diskussion".

Det är inte alltid att den personal som "upptäcker" ungdomarna är med vid samtalet. Ibland låter man tonåringens kontaktperson sköta det hela, ibland överlåter man samtalet till personal som kommer senare på dagen.

Personalen försöker att i de här situationerna förklara varför regeln finns, de tjuatar och upprepar skälen till regeln och argumenterar för den.

Det tycks vara just i dessa situationer som regeln över huvud taget diskuteras. Man kan kanske vara kritisk mot att personalen väljer dessa tillfällen för meningsutbyte med ungdomarna som ju befinner sig i en situation där de blir kritiserade för vad de gjort. Personalens kritik blir en slags bestraffning och det finns då risk att situationen präglas av försvar och attack snarare än förståelse och förklaring. För en del kanske samtalet leder till skuldkänslor, som då också kan överföras till ett skuldbeläggande av sexualiteten.

På § 12-hemmet använder man sig efter samtalet också av mer konkreta påföljder som överflyttning till annan avdelning eller hot om indragen permission.

Parförhållanden

Att bilda par med en annan tonåring, som bor på institutionen, är inte förbjudet. Flertalet behandlingspersonal ser dock negativt på sådana förhållanden och försöker motarbeta eller förhindra dem. Däremot är man inte negativ till att tonåringen håller ihop med någon som bor utanför institutionen.

Även om många är negativa till parförhållanden kan man urskilja en viss kluvenhet i inställningen hos en del. De skäl man anför mot parförhållanden tycks vara mer teoretiska än praktiskt förankrade hos individerna själva. Andra är övertygade om nackdelarna med parförhållanden, men menar att de inte går att förbjuda. Återigen andra betraktar helt enkelt parförhållandet som en privat angelägenhet och inget för personalen att lägga sig i.

Motståndarna anger två huvudskäl till varför de är mot parförhållanden, båda motiven rör behandlingsarbetet.

För det första menar man att förhållanden är ett hinder i behandlingen av den enskilde tonåringen.

Tonåringen går upp i sitt förhållande, tankar och problem kring relationen tar överhanden och han/hon har varken tid eller lust att så att säga låta sig behandlas. Paret drar sig ofta undan, isolerar sig, vilket medför att personalen och den övriga ungdomsgruppen ställs utanför. Det händer också att tonåringen bryr sig mer om partners problem än om sina egna.

För det andra alstrar parförhållanden nya problem som påverkar hela ungdomsgruppen. När parterna blir osams sprider sig konflikten, eftersom de övriga tenderar att ta parti för eller emot. Följden blir intriger och bråk. Stämningen på institutionen försämras och påverkar hela behandlingsklimatet.

Vad är tillåtet och inte tillåtet i kontakten mellan ungdomarna?

Av den tidigare genomgången framgår att en del av personalen har en kluven inställning till ett totalt förbud mot sexuella kontakter på institutionen.

Av svaren på frågan om vad som är tillåtet respektive inte tillåtet i kontakterna mellan tonåringarna är dock alla överens om vissa gränser; gränsen går vid samlag, tonåringarna ska ha kläderna på när de är tillsammans, de får inte sova på samma rum på natten, etc.

Det kan dock vara stora skillnader mellan vad som är tillåtet och inte tillåtet beroende på vilken personal som är i tjänst. När A arbetar ska dörrarna till rummen vara öppna, när B arbetar får de vara stängda. När C är i tjänst får inga kramar förekomma, när D arbetar får paren kramas och kyssas, etc.

Det stora problemet är alltså att varje personal gör en personlig bedömning var gränsen går. Uppfattningarna om vad som är rätt och rimligt kan skilja sig åt ganska avsevärt på en och samma avdelning. Flera av de intervjuade är medvetna om problemet och menar att gränserna diskuteras, men man kan inte komma överens.

Gränsdragningsproblemet blir än mer komplicerat om man ser det mot bakgrund av att de flesta motarbetar eller försöker förhindra parbildningar. Nästan alla, med några få undantag, som argumenterar mot parförhållanden, ger samtidigt exempel på vad som är tillåtet i intimitet mellan två som håller ihop. Personal som är emot parförhållanden kan samtidigt säga: "självklart behöver man en stund tillsammans med den man tycker om" eller "det är okay om de kramar och kysser varandra, men blir de för intima går gränsen där".

Sammanfattande synpunkter

Förbudet att två ungdomar av olika kön inte får sova tillsammans på institutionen motiveras främst med att flickor inte ska riskera sexuellt utnyttjande och med

att graviditeter ska förhindras. Av vår genomgång framgår att personalen emellertid förhåller sig ganska passiv när det gäller att förmedla innebörden i regeln och följa upp den. Man tycks inte försäkra sig om att tonåringen uppfattat de centrala tankarna i regeln; initiativet till diskussioner överlämnas till tonåringarna. När tonåringarna överträder eller står i begrepp att överträda regeln tvingas personalen ställa upp bakom regeln och samtalen tycks få en tjatande - förmanande prägel snarare än en förklarande - diskuterande. Genom att samtalen förs främst i dessa situationer kommer regelbrott - påföljd att sammankopplas med tonåringens syn på sexualitet, vilket torde försvåra otvungna samtal mellan personal - tonåring i denna fråga i andra situationer.

Man finner också i redovisningen en kluvenhet hos en del av de intervjuade, som inte helhjärtat kan ställa sig bakom regeln. En mycket stor grupp uttalar sig motsägelsefullt om parbildning som de anser sig vara motståndare till, samtidigt som de ger exempel på vad de tillåter i intimitet.

Slutligen framstår pojkarna, här som på andra ställen i redovisningen, som potentiella utnyttjare som flickorna ska skyddas för. Det är flickorna som ska skyddas och ingen kommenterar hur pojkarna ser på regeln eller hur de reagerar på motiveringarna.

Regler kring pornografi

På alla tre institutionerna finns restriktioner mot innehav och läsning av herr- och porrtidningar.

På § 12-hemmet har man valt att helt förbjuda tidningarna. En del av de anställda anför emellertid att de inte är personliga motståndare till dessa tidningar, men att de tycker att regeln fyller sin funktion för ungdomarna.

Samtliga intervjuade på tonårshemmen ansåg sig emellertid vara personliga motståndare till herrtidningar och det budskap de sprider. Personalen på tonårshem B är dock motståndare till att införa ett förbud mot tidningarna på institutionen. På det andra tonårshemmet är meningarna delade huruvida det existerar något förbud eller ej mot pornografi.

På § 12-hemmet förbjöds herr- och porrtidningar för ett par år sedan. Personalen har skilda uppfattningar om när förbudet infördes. Beslutet föregicks av en intensiv diskussion som representanter för den kvinnliga personalen startade. De började med att ta ner personalens almanackor med utmanande kvinnobilder från väggarna och de avlägsnade porrtidningar från personalens jourrum. Diskussionen om herr- och porrtidningarnas vara eller icke-vara på institutionen fördes av en

grupp kvinnlig personal med både ungdomar och övrig personal som motståndare. Argumentet för ett förbud var att ungdomarna skulle få "ett alternativ till den förnedrande kvinnobild och den råa synen på sexualitet som de hade med sig till institutionen". Förbudet kom senare att omfatta också tidningar som "förhärliigar" brott. En handfull av de intervjuade framhöll att förbudet främst är riktat mot ungdomarna, men att personalen också omfattas av förbudet under arbetstid. I dagsläget ställer de flesta sig bakom förbudet. Institutionen har genomgått "en upprepningsprocess på porr-sidan" och idag syns så gott som inga "oönskade" tidningar. Flera menar - främst männen - att beslutet kom till av hänsyn till den kvinnliga personalen och ganska få kommenterar huruvida detta beslut var bra för tonåringarna eller inte. Av vissa intervjuer får man således ett intryck av att förbudet i första hand medförde en förbättring av arbetsmiljön för den kvinnliga personalen.

En grupp intervjuade är tveksamma till regelns innehåll. De ifrågasätter om herr- och porrtidningar egentligen är så skadliga jämfört med annat, som t ex förhärliigandet av hasch och satans-dyrkan i musik. Några är tveksamma till om förbud är en bra strategi i kampen mot herrtidningarna och deras kvinnobilder. De menar att tonåringarna kan läsa dessa tidningar ändå, då de inte är på institutionen.

Vad tycker eleverna om förbudet? Personalen anser att ungdomarna accepterar förbudet eftersom ingen protesterar. Den senaste kontroversen ägde rum för 1-1 1/2 år sedan och därefter har det varit tyst.

Tidningar och bilder på väggarna dyker upp sporadiskt. Personalen plockar ner dem utan några större protester från tonåringen och utan någon diskussion.

På tonårshemmen är alla i personalen eniga i sitt motstånd mot herr- och porrtidningar. Några anser att också flicktidningar som Starlet och Mitt livs novell och hårdrockstidningar är dålig läsning för ungdomarna.

Däremot skiljer sig hemmen åt genom att personalen på tonårshem A inte är överens om det finns ett förbud eller ej och om det är bra eller dåligt medan personalen på tonårshem B är eniga i sin negativa hållning till både tidningarna och förbud.

Personalgruppernas olika inställning till förbud eller icke-förbud har inte någon betydelse för hur man i praktiken använder förbudet och hur man för diskussioner omkring det. Angreppssätten är likartade.

Förespråkarna för icke-förbud menar att förbud kan leda till läsning av porr på ren trots. Förbud försvårar diskussioner eftersom ungdomarna då kan smygläsa och

och smussla med tidningarna. Man framhåller att det är viktigt att få tillfälle att diskutera tidningarna med tonåringarna och förklara för dem varför personalen tycker att dessa tidningar inte bör finnas på institutionen. Sådana diskussioner och förklaringar kräver i och för sig mer av personalen, men på sikt är det ett bra sätt om man vill påverka de ungas läsvanor.

Strategierna

Nästan alla intervjuade tar avstånd från herr- och porrtidningarnas bild av kvinnor och sexualitet. Man vill förändra den syn på kvinnor och sexualitet som tonåringen fått via de nämnda tidningarna. Man vill förmedla ett alternativ, en annan bild. Institutionerna har valt olika strategier för att uppnå detta mål. På § 12-hemmet har man valt förbud. Ungdomarna rättar sig efter regeln eller smusslar med sina tidningar. Det förekommer inga diskussioner kring innehållet i tidningarna och på sikt har personalen inte kunnat påverka deras inställning.

På tonårshemmen använder man sig av likartade strategier trots att man har olika inställning till förbud respektive icke-förbud. Diskussionen aktualiseras när någon tonåring gjort ett övertramp. Det ställs då stora krav på personalen så att de inte skuldbelägger överträmpet och ungdomens sexualitet. Ibland kastas tidningar utan kommentar, vilket innebär att man frånhänder sig tillfälle att prata om innehållet i tidningen.

Avsikten med förbudet, att förmedla ett alternativ till den kvinno- och herrsyn som förs fram i den sk herrpressen, avspeglas inte i de strategier som används i det dagliga behandlingsarbetet.

Inledning

I intervjun var frågorna som behandlade den samkönade institutionen förlagda till första delen av formuläret. Här presenterar vi de intervjuades uppfattningar som en avslutning på en rad frågeställningar som fört fram problem i umgänget mellan pojkar och flickor på institution och personalens aktuella möjligheter att möta ungdomar, som tidigare och fortfarande använder sin sexualitet på ett destruktivt sätt i mötet med det andra könet.

Sannolikt hade en del av de intervjuade svarat annorlunda på frågorna kring den samkönade institutionen om dessa frågor fått avsluta intervjun. Vi har tidigare nämnt att en del av personalen under intervjun konfronterades med frågeställningar, som de sade att de inte tidigare reflekterat över, men som de förstått betydelsen av efter intervjun.

Majoriteten av våra intervjupersoner är övervägande positiva till behandling av pojkar och flickor i samma grupp. Det gäller personalen på alla tre enheterna. De flesta nämner både för- och nackdelar med den blandade gruppen, men framhåller att fördelarna överväger. Några är odelat positiva och har inte upplevt några nackdelar över huvud taget med samvården. Men i varje personalgrupp finns någon eller några som är starkt kritiska och ifrågasättande, framför allt med hänsyn till flickorna.

Men innan vi går in närmare på personalens uppfattning om för- och nackdelar med den samkönade institutionen ska vi göra en kort återblick med avseende på den debatt som varit i ämnet.

Under det tidiga 70-talet ifrågasattes institutionsvården som behandlingsform överhuvudtaget. Kritiken tog fasta på olika inslag. En del menade t ex att det var felaktigt med särvård på enkönade institutioner.

Socialstyrelsen, som på den tiden anvisade platser till ungdomsvårdsskolor (numera § 12-hem) började på försök placera enstaka pojkar på ungdomsvårdsskolor för flickor och enstaka flickor på ungdomsvårdsskolor för pojkar. Detta steg, att placera enstaka flickor t ex på det § 12-hem som ingår i vår undersökning, föregicks inte av några som helst förberedelser. Varken socialstyrelsen, i egenskap av huvudman, eller personalen på institutionen, initierade diskussioner om vad detta steg krävde för förändringar i vården. Man inhämtade inga speciella kunskaper och vårdinnehållet, däribland yrkesträningen, anpassades inte heller till ungdomarnas behov.

På tonårshemmen kom "den blandade gruppen" till något senare, i slutet av 70-talet. I mitten av 70-talet hade beläggningen på institutionerna "glesats ut" och en rad institutioner inom landstingsområdet lades ner. Personalen på tonårshemmen var i detta läge öppna för att ompröva vården och var bl a positiva till att ta emot både pojkar och flickor för behandling.

Inte heller på tonårshemmen föregicks nyordningen av några medvetna diskussioner om hur behandlingsarbetet kunde påverkas av den nya ordningen. Följande exempel kan belysa hur den "blandade gruppen" introducerades. Det ena av "våra" tonårshem (ändrades från upptagningshem till tonårshem 1979) tog enbart emot pojkar. Vid en tidpunkt i slutet av 70-talet bestod gruppen intagna av ett flertal pojkar som betraktades som "svåra". En yngre pojke i 13-årsåldern behövde en plats på institution. Han ansågs inte vara lika belastad som de som redan fanns där, varför man helt spontant riktade blickarna mot en närliggande institution för flickor, där man bedömde att han skulle få det bättre än bland en grupp äldre, tuffa pojkar. Så uppstod den samkönade institutionen.

Vilka fördelar anser våra intervjupersoner att den samkönade institutionen medför? Man uppehåller sig i svaren huvudsakligen vid följande fyra områden:

Normalitet

Klimatet/miljön

Kontakten och umgänget mellan tonåringarna

Dynamiken i arbetet

Normalitet

Den blandade gruppen motiveras i intervjusvaren med argument som att "det finns två kön ute i samhället", "institutionen ska ju spegla samhället" och "med blandad personalgrupp och både pojkar och flickor blir det mer likt en familj".

Man kan undra om intervjupersonerna tänkt på den samkönade institutionen kontra den enkönade institutionen då de svarat. Har de tänkt att den samkönade institutionen är mer lik familj och samhälle än den enkönade? Är det därför som ingen av de intervjuade har kommenterat hur könsblandningen i personal- och ungdomsgrupp faktiskt ser ut? Av vårt inledande avsnitt framgår ju t ex att könsbalansen i personalgruppen är mycket ojämn och alltså inte alls motsvarar förhållandena ute i samhället. Det är också ytterst få som betonar betydelsen av en någorlunda jämn könsfördelning i personal- och ungdomsgrupp.

Klimatet/miljön

Det är framför allt på § 12-hemmet och på tonårshem B som man framhåller den blandade gruppens gynnsamma inflytande över miljön och klimatet på institutionen.

Klimatet blir "riktigare", "enhetligare", "lugnare och mer öppet" och "kungaspelen dämpas" om ungdomsgruppen består av både pojkar och flickor. På tonårshem B anser personalen att detta är till gagn för både pojkarna och flickorna, medan man på § 12-hemmet upplevt att detta är till fördel för framför allt pojkarna.

Vissa av intervjupersonerna har framhållit att flickorna är en garanti för ett bättre klimat:

Kvinnor ger trevligare stämning, har mjukare, mer välartat uppträdande och männen upplever kvinnorna som stimulerande på institutionen och blir mer måna om hygien, allmänt uppträdande m m - de fungerar som trivselskapande faktorer.

Kontakten mellan ungdomarna

Den blandade gruppen ger tonåringar möjlighet att knyta "naturliga" kamratkontakter med det motsatta könet. En del menar, att för vissa ungdomar är det första gången de får tillfälle att uppleva riktig vänskap. Ungdomarna lyssnar på varandra och lär av varandra. Genom umgänget och de diskussioner som uppstår lär de sig att acceptera att man kan ha olika åsikter. Deras förståelse för andra ökar. Diskussioner om sex- och samlevnad blir ofta aktuella, vilket framhålls som väsentligt, eftersom dessa frågor är särskilt viktiga för just tonåringar.

På tonårshemmen betonas ungdomarnas möjligheter att få utbyte av varandra, att "lära sig samlevnad på lika villkor". Däremot beskrivs den blandade gruppen som positiv och fördelaktig uteslutande för pojkarna på § 12-hemmet. Man beskriver flickornas gynnsamma inflytande över pojkarna, som håller sig snyggare, blir mer medvetna om klädsel och hygien och "får ökat självförtroende om det bor en snygg flicka på samma avdelning". Pojkarna får större vana att umgås med flickor och de får chansen att lära känna flickor som "systrar". Inte en enda intervjuperson på § 12-hemmet nämner att flickorna har glädje eller utbyte av kontakten med pojkarna.

Dynamiken i arbetet

Arbetet blir intressantare, roligare och får fler dimensioner med pojkar och flickor i samma grupp. Samtidigt ställer det större krav på personalen, vilket en del upplever som positivt, "man tvingas arbeta med sig själv och sin egen könsroll". I viss mån framhåller man också fördelen med att ha arbetskamrater av båda könen.

Det vardagliga samspelet mellan pojkar och flickor innebär att personalen snabbt kan skapa sig en bild av tonåringens uppfattning om t ex sin egen och det motsatta könets roller. Personalen på de tre enheterna tenderar enligt beskrivningarna att använda sig av dessa iakttagelser på lite olika sätt. På § 12-hemmet lägger man t ex tyngdpunkten vid att man får information om eleverna i dessa situationer, information som ofta betraktas som underlag för "behandlingsbedömningar". En del av iakttagelserna vidarebefordras till institutionens psykolog.

I den blandade gruppen aktualiseras viktiga diskussioner, som personalen "på ett naturligt sätt" kan gå in i. Det är utifrån dessa situationer som personalen många gånger ser sin chans att påverka och "behandla" tonåringens hållning i frågor kring sexualitet, könsroller och regelproblematik.

Nackdelar med den samkönade institutionen

Flertalet är klart positiva till den blandade gruppen. Men medaljen har också en baksida. "Samspelet" mellan pojkar och flickor utgör en tillgång både för tonåringarna och för behandlingsarbetet så länge relationen håller sig på det vänskapliga och kamratliga planet. Men kontakten mellan ungdomarna kan också ha en annan karaktär och kan då övergå till att bli ett negativt inslag i vården:

flickor riskerar att bli utnyttjade

könsspel/parbildningar uppstår mellan pojkar och flickor

parbildningen mellan ungdomarna blir krävande för personalen

Medaljens baksida utgörs alltså av, vid det här laget, välkända problemområden som löpt som en röd tråd genom hela rapporten och som vi tidigare behandlat under olika avsnitt.

Samma teman återkommer alltså här: flickornas "villighet" att underordna sig pojkar, risken att bli sexuellt utnyttjade, etc. Men i svaren på denna fråga finner vi också en annan typ av "utnyttjande" som vi återkommer till senare. Vi har kallat det "institutionens utnyttjande av flickor på § 12-hemmet".

Könsspelen och parbildningar mellan ungdomar är också välkända och tidigare behandlade "problemområden".

För personalens del utgör parbildningen/regelproblematiken det mest tillspetsade problemet på den samkönade institutionen. Problemet aktualiseras hela tiden genom tonåringarnas parbildningar, ingångsriter och regelövertramp. För personalen koncentreras här en rad konflikter: medvetenheten om att flickor kan utnyttjas sexuellt och kravet att förhindra detta, kravet på extra uppmärksamhet och kontroll kontra goda relationer till tonåringarna, parbildningar som skapar spänningar i behandlingsklimatet och tar tid från "egentligt behandlingsarbete", oenigheten i personalgruppen i inställningen till parbildningen samt uppföljningen och de svåra avvägningarna i förhållande till vad som är tillåtet och inte tillåtet.

De flesta upplever den samkönade institutionen som något positivt både för egen del och för tonåringarnas behandling. De nackdelar den medför, i form av risk för utnyttjande könsspel och parbildning och därmed krav på ökade arbetsinsatser, vägs mot att situationen blir mer normal, klimatet/miljön bättre, ungdomarnas kontakter mer naturliga och arbetet mer dynamiskt. Det är alltså den inställning personalen har över lag.

Men en mindre grupp menar att nackdelarna är större än fördelarna och då särskilt för flickor som kommer till institutionen med en speciell problematik. Man framhåller att flickor, som varit utsatta för sexuella övergrepp, våldtäktsförsök, flickor med prostitutionserfarenhet behöver en fristad där det inte finns pojkar. Flickorna behöver en situation där de kan ägna sig åt sig själva, där dessa speciella problem får stort utrymme i behandlingsarbetet och där de inte riskerar att dras in i de mönster som återkommande beskrivits i rapporten. Det är framför allt en litengrupp på tonårshem A som framför dessa synpunkter.

Utnyttjande av flickor i vården på § 12-hemmet

Någon enstaka person på § 12-hemmet har också tagit ställning mot samvård. Att inte fler på denna institution hävdar samma åsikt är förvånande, mot bakgrund av vad som framkommit i intervjuerna.

Flickor med prostitutionserfarenheter behandlas företrädesvis på § 12-hemmet. Om de har "tur" får de kontakt med en kvinnlig personal som har kunskap om och insikt i prostitutionens konsekvenser för den unga kvinnan. Men det är slumpen som avgör om flickan ges tillfälle att bearbeta upplevelser omkring prostitution.

Flickor med incestuösa erfarenheter får idag varken hjälp eller stöd på § 12-hemmet. Frågan är om inte deras situation idag förvärras genom placeringen på § 12-hemmet. De blir inte bara lämnade helt ensamma med sitt komplicerade problem, de måste också möta personal som, i stor utsträckning, saknar kunskaper om problematiken och som framför allt reagerar utifrån egna, obearbetade känslor inför problemet.

Till detta kommer, och det berör inte bara flickor med "sexuella problem", att flickorna tycks bli utnyttjade av institutionen. De flesta är positiva till att flickor behandlas på institutionen. Flickorna bidrar till att miljön och klimatet blir bättre, mjukare. Flickorna har ett gynnsamt inflytande över pojkar, som uppför sig bättre och blir stimulerade av flickornas närvaro. Ingen av dem vi intervjuat har nämnt någon fördel för flickor som vårdas på denna pojkinstitution. Däremot klagar hälften över att flickorna idag, när över tio år förflutit sedan flickorna trädde in på arenan, fortfarande inte kan beredas sysselsättning. Man säger att flickornas behov får stå tillbaka för pojkarnas för att det ska bli lugnt. Flickorna vistas på institutionen på pojkarnas villkor. Man har varken tagit flickornas behov på allvar eller anpassat vårdens innehåll därefter.

SAMMANFATTNING OCH AVSLUTANDE KOMMENTARER

Syftet med föreliggande arbetsrapport har varit att beskriva hur behandlingspersonalen på tre ungdomsvårdande institutioner bemöter de situationer där olika sexuellt destruktiva och självdestruktiva mönster och beteenden utspelar sig. Vi har också velat beskriva den beredskap – i form av kunskaper och metoder – som personalen har i arbetet med enskilda ungdomars upplevelser och erfarenheter av destruktiva sexuella mönster och deras följdverkningar.

I rapporten ges en förhållandevis detaljerad redovisning av behandlingspersonalens svar på våra intervjufrågor. Större delen av framställningen behandlar således på ett ingående sätt personalens uppfattning om förekomsten av och orsaken till olika företeelser som sexuella utspel, sexuell mobbning, sexuellt utnyttjande, prostitution och sexuella övergrepp i hemmiljön. Det handlar således om en slags kunskapsinventering; vad personalen ser (väljer att se) och hur man uppfattar och förklarar det man ser. I vart och ett av de avsnitt som behandlar de olika företeelserna redogör vi också för de sätt på vilka personalen på de olika enheterna säger sig tackla problemen.

Vi har tidigare konstaterat att den bild vi har fått är splittrad. Kunskapen är ojämnt fördelad både mellan och inom de olika enheterna. Detta tar sig olika uttryck. I ex är den genomgående tendensen på varje institution att det finns en större eller mindre majoritet bland de intervjuade som anser att de företeelser vi frågat om förekommer, samtidigt som det finns en större eller mindre minoritet som anser att de inte förekommer. Annorlunda uttryckt: personalen är helt enkelt inte överens om hur den verklighet de arbetar i ser ut.

Självfallet kan en del av dessa variationer i kunskapsbilden bero på eventuella oklarheter i vårt sätt att fråga om dessa saker, men detta förklarar säkert inte allt. Tendensen förefaller alltför entydig.

Även när det gäller personalens faktiska och teoretiska kunskaper om de aktuella företeelserna finns stora skillnader. Vissa vet en hel del; har läst och kommer med synpunkter och idéer under själva intervjun. Andra anser sig vara mycket okunniga. En del framhåller att frågorna känns nya och tankeväckande. Det är ofta kvinnorna som vet mest, de är förhållandevis väl bevandrade i den offentliga diskussionen om könsroller och sexualitet. På en punkt råder dock samstämmighet, oavsett kunskapsbakgrund: nästan samtliga intervjupersoner anser att frågorna är viktiga.

Den ojämna kunskapsbilden, både vad gäller förekomsten av de företeelser vi frågat om och deras individuella och samhälleliga innebörder och orsaker,

ackompanjeras av stor osäkerhet i det arbete som går ut på att bemöta och behandla destruktiva sexuella beteendemönster och erfarenheter. De strategier man använder har inte sällan tillfällighetens prägel. I praktiken litar man i allt väsentligt till enskildas lyhördhet och initiativförmåga. Det framgår av intervjuerna att man i förhållandevis liten utsträckning "pratade igenom" dessa frågor. Här finns självfallet variationer mellan institutionerna. Men om man jämför med andra sådana problemområden som till exempel missbruk, våld och kriminalitet in- tar frågorna om samlevnad, sexualitet och sexuella problem en förhållandevis undanskymd plats i gemensamma överläggningar och samtal. Man saknar således i stort sett en gemensam hållning i dessa frågor.

Vi har i framställningen på olika ställen försökt ringa in ett antal faktorer som sannolikt bidrar till att försvåra arbetet med destruktiva sexuella mönster och erfarenheter. Avslutningsvis vill vi försöka sammanfatta dessa omständigheter i ett antal på varandra följande punkter. Sammanställningen är preliminär och kan diskuteras. Ordningen mellan punkterna följer inte heller någon bestämd logisk princip.

- 1 En omständighet, som blivit tydlig under arbetet med rapporten, är det bristande kunskapsunderlaget, som personalen på alla tre institutionerna erhåller om ungdomarna då de skrivs in på institutionen. I synnerhet saknas ofta information om ungdomars negativa sexuella erfarenheter i utredningsunderlaget, vilket naturligtvis kan bero på en rad skäl, som vi bara kan spekulera i. Uppgifterna är kanske inte något man talar om - de kanske anses vara "privata" - men det kan också vara så att socialsekreteraren helt enkelt är okunnig om vad som hänt. Oavsett skälet medför det komplikationer för personalens behandlingsinsatser.
- 2 En annan omständighet, som på sätt och vis hänger nära samman med det bristande kunskapsunderlaget, är att behandlingspersonalen framför allt ser ungdomarna ur ett begränsat institutionsperspektiv. Kontakten med ungdomarna sker främst inne på institutionen, vilket innebär att personalen kan vara ganska okunnig om vad som händer med den unge på fritiden eller på permissioner. Man kan tänka sig att det här är fråga om samma "problem" som det bristande kunskapsunderlaget. Personalen befinner sig sällan i ungdomsmiljöer och är således beroende av om den unge vill berätta för dem om viktiga händelser utanför institutionen. Problemen är inte så mycket att personalen har sitt arbete förlagt till en institution, utan att tankar och resonemang om vad som är "bra" för ungdomarna utgår från vad man ser på institutionen. Regelsystemet, motiv och uppföljning av att "sova-tillsammans" och förbud mot pornografisk litteratur är tydliga exempel på detta. Ungdomarna får inte sova tillsammans på institutionen därför att man vill skydda flickor från

utnyttjande. Men man har inte funnit något sätt att ge flickorna en beredskap att "värja sig" mot utnyttjande utanför institutionen.

- 3 Konsekvenserna av den begränsade utblicken förstärks genom personalens osäkerhet om vad som är normalt och vad som är avvikande under tonårsperioden. Många av de intervjuade kunde inte på förfrågan jämföra ungdomarna på institutionen med andra ungdomar eftersom de inte ansåg sig ha tillräcklig kontakt med andra ungdomar. Det kan därför finnas en risk att man betraktar beteenden, som är ganska vanliga i ungdomsgrupper, som avvikande därför att tonåringen de facto befinner sig på en institution.

Ett tema, som löper som en röd tråd genom rapporten, är de intervjuades beskrivning av pojkars och flickors könsrollsmönster som starkt stereotypa. Flickor underordnar sig och pojkarna bestämmer. Dessa mönster leder ofta till att personalen "väljer sida" och går in för att skydda den svagare parten - flickorna - som betraktas som offer för pojkarnas framfart. Också i det officiella regelsystemet, i motiven till förbudet att sova tillsammans, får pojkarna denna roll. Pojkarna tycks bli lämnade i ett tomrum med denna roll och det är endast ett fåtal av de intervjuade, som framhållit deras problematiska belägenhet.

- 4 En annan svårighet har att göra med det speciella fält som sexualiteten utgör. Arbetet med sexuella problem är en svår balansgång; att kunna stödja och hjälpa utan att kränka den enskildes integritet. Att i förhållande till enskilda ungdomar beröra detta känsliga livsområde kräver god kunskap om ungdomarnas livsvillkor i allmänhet, kunskap om ämnet i synnerhet samt en trygg och förtroendefull relation. Men även om god kunskap föreligger och förtroendefulla relationer har etablerats vet vi att allt arbete med sexuell problematik kan väcka starka känslor av skuld och skam hos aldrig så erfarna behandlare. Sexualiteten kan också vara direkt hotfull. Detta blir särskilt tydligt i vårt material när det gäller frågan om hur man tacklar sexuella utspel från ungdomarnas sida. De flesta i personalgruppen är på sin vakt när de möter dessa utspel. Man har en defensiv, ofta försvarsinställd hållning. När det blir problem, håller man dem oftast för sig själv. En annan strategi kan vara att man går in för att ignorera det som sker, att man skojar bort eller tiger ihjäl utspelen. Man håller det hotfulla på avstånd, vilket bl a kan tyda på att man saknar tron på att man skall kunna få stöd från kollegorna i personalgruppen.

- 5 Detta för oss in på en annan fråga som har att göra med de olika läroprocesser som formar innehållet i personalens kunskaper om och inställning till sitt arbete och till ungdomarna. Vi tycker oss här kunna urskilja åt-

minstone två olika typer av läroprocesser. Å ena sidan har vi att göra med processer som vi preliminärt skulle kunna kalla öppna och formella. Dessa konstitueras bl a av den officiellt erkända behandlingsideologin (kan skifta över tid eller vara en blandning av flera olika ideologier), de behandlingsteorier och -metoder som man bekänner sig till och säger sig tillämpa samt de kunskaper och erfarenheter som finns "lagrade" på institutionen, och som man öppet och medvetet överför till nyanställd personal. Dvs, när vi talar om öppna och formella läroprocesser, så tänker vi på det som man säger att man gör eller vill göra, på öppet deklarerade ambitioner och målsättningar (på det man brukar säga när det kommer studiebesök till institutionen).

Å andra sidan menar vi att man också kan urskilja en annan typ av läroprocesser som formar behandlingspersonalens medvetande, kunskaper och - därmed också - förhållningssätt till de intagna ungdomarna. Det handlar om kunskaper och förhållningssätt som sällan deklarerar öppet, men som ändå finns där och utgör verksamma ingredienser i institutionskulturen, och som i högsta grad påverkar personalens sätt att se på och arbeta med ungdomarna. I mer konkreta termer kan dessa dolda och informella läroprocesser utgöras av mer eller mindre mytologiska berättelser och historier om personer och händelser; sedelärande berättelser, som förmedlas från gammal till ny personal, och som har ett bestämt budskap om hur man som personal skall förhålla sig till ungdomarna i olika "kinkiga" situationer. Denna typ av kunskapsförmedling finns ofta på områden, som är för känsliga att tala öppet om, t ex på sexualitetens område. Ett exempel, som framkom i våra intervjuer, är historien om "sommarvikarien som inledde ett förhållande med en intagen flicka". Denna historia återkom i olika versioner och hade uppenbarligen olika funktioner, dels som ett slags kunskapsexempel för oss, dvs som en illustration till var gränsen går mellan det tillåtna och otillåtna, dels som ett slags internt kunskapsmaterial för personalen i syfte att påminna varandra om vad man har att hålla sig till, och som en vink åt nyanställda om vilka "regler" som gäller på institutionen.

Det finns en hel del i vår undersökning som tyder på att de dolda läroprocesserna är en av de viktigaste kunskapskällorna för personalen, om hur man skall förhålla sig till ungdomarnas sexualitet. Detta blir särskilt tydligt när det gäller ungdomarnas sexuella utspel. Berättelserna om kollegors "misstag" och övertramp är starka och hotfulla. De underblåser den känsla av osäkerhet och otrygghet som vidhäftar nästan allt tal om sexualitet i vårt samhälle. Budskapet är entydigt: minerad mark!

Frågan är om inte en öppen artikulering av innebörderna i de dolda läroprocesserna är ett av de första och viktigaste stegen mot att på sikt utveckla metoder för att möta och bryta destruktiva sexuella mönster hos ungdomarna, ett första steg i det projekt som handlar om att vuxna lär känna de mönster och processer som formar den egna medvetenheten och kunskapen, och därmed också de egna bevekelsegrunderna och fördomarna.

Med sammanställningen av dessa punkter gör vi inte anspråk på att ha täckt in alla de omständigheter som motverkar ett konstruktivt behandlingsarbete på det fält som vi har studerat, det finns säkert andra. Vad mera är, några av punkterna berör förhållanden som också har giltighet utanför vårt speciella område, dvs som påverkar andra aspekter av behandlingsarbetet på institutionerna. Vi tänker t ex på det bristfälliga kunskapsunderlag på vilket institutionspersonalen bygger sina behandlingsinsatser, vilket bl a betyder att en konstruktiv förändring av behandlingsarbetet på vårt område skulle förutsätta en förändrad inställning till den kunskapsproduktion om den enskilde, som föregår intagningen på institutionen. Vi är här medvetna om att vi tangerar ett gammalt "infekterat" problem som gäller samarbetet mellan den vårdansvarige socialsekreteraren och den behandlingsansvariga institutionspersonalen.

En av de slutsatser vi kan dra från denna undersökning är således att en diskussion om förändrade/förbättrade behandlingsinsatser på den sexuella problematikens område har både generella och speciella innebörder och konsekvenser. Med detta menar vi, att den på ett klart och tydligt sätt aktualiserar de problem och svårigheter, som kan sägas ha allmän giltighet för hela arbetssituationen på institutionerna, samtidigt som den pekar på behovet av bättre kunskaper och en ökad medvetenhet om vad som krävs för att kunna motverka destruktiva sexuella mönster och deras följdverkningar.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Backe, Lone Liderliga Lolita. Köpenhamn: Borg 1980
- Bara för killar (tidskrift). Uppsala: LIC Förlag 1985
- Bergman, Lena Killprojektet, intryck från en intervjustudie, Stockholm: Socialstyrelsen, h-byrån, 1985
- Borg, m fl Prostitution: Beskrivning, analys, förslag till åtgärder. Stockholm: Liber Förlag 1981
- Coleman, John C Tonårspsykologi. Stockholm: Liber Förlag 1982
- Cullberg, Johan Dynamisk psykiatri. Arlöv: Natur och Kultur 1984
- Cullberg, Johan Kris och utveckling. Lund: Natur och Kultur 1982
- Eneroth, Ann-Kathrin
Eneroth, Bo Den sexuella olusten. Uddevalla: Liber Förlag 1984
- Ermandis, Inava
Torsdotter, Anita Torsdagsåret. Stockholm: Skeabs Förlag 1983
- Fornäs, Johan
Lindberg, Ulf
Sernhede, Ove Ungdomskultur: Identitet och motstånd. Stockholm: Akademilitteratur 1984
- Frønes, Ivar
Stafseng, Ola "Ungdomskultur och ungdomssociologi" ur Lundmark/
Stridsman (red): Ser kommer en annan tid. Stockholm: Liber 1985
- Gullvåg, Holter Øysten Raggning. Värnamo: Hammarström & Åberg Bokförlag 1983
- Hagberg-Dyberg, Eva
Holmberg, Roger
Spångberg, Lisbeth Missbrukande kvinnor. Rapport 21. Metodbyrå 2, Stockholms socialförvaltning 1982
- Heijbel, Claes
Nilsson, Inger Sexualitet och missbruk. Stockholm: Liber Förlag 1985
- Hoikkala, T Ungdomen - olika talesätt. NAD, Helsingfors 1985.
(Paper presenterat vid NAD-konferens i Helsingör 1985)
- Holmgren, Roland m fl Samstämmighet i könsrollsfrågor - en jämförelse mellan Håkanstorps yrkesskola och Älgeredskollektivet. Högskolan i Östersund 1980
- Homburger Eriksson, Erik Ungdomens identitetskriser. Stockholm: Aronzon-Lundin 1969
- Höök, Katarina m fl Ung i Norden år 2000. Stockholm: Akademilitteratur 1983
- Institutionsplan för Malmöhus läns landstingsområde 1983--1986. 1982
- Jonsson, Gustav Flickor på glid - en studie i kvinnoförtryck. Stockholm: Tiden/Folksam 1977
- Jonsson, Gustav Flickor på glid - en studie i kvinnoförakt. Stockholm: Tiden/Folksam 1980

- Lewin, Bo
Helmus, Gisela
Ungdom och sexualitet. Uppsala: Sociologiska institutionen 1983
- Lundmark, Lars-Erik
Stidsman, Kjell
Ser kommer en annan tid. Helsingborg: Liber 1985
- Larsson, Stig
Könshandeln. Stockholm: Skeab Förlag 1983
- Livet på Puma: Om arbetet på en fritidsgård. H-rapport 19, Socialstyrelsen, Stockholm 1983
- Mangs, K
Martell, B
0-20 år enligt psykoanalytisk teori. Lund: Studentlitteratur 1977
- Mrazek, Patricia B
Kempe, C Henry
Sexually Abused Children and their Families. Oxford. Pergamon Press 1981
- Månsson, Sven-Axel
Könshandelns främjare och profitörer. Karlshamn: Doxa 1981
- Månsson, Sven-Axel
Kärlek och kulturkonflikt. Arlöv: Prisma/Socialstyrelsen 1984
- Månsson, Sven-Axel
Projektplan - Att förebygga prostitution. Lund: Sociologiska institutionen 1984
- Månsson, Sven-Axel
Kunskapsproblemet i socialt arbete. Lund: Socialhögskolan 1986 (kommer i Nordiskt Socialt Arbete, nr 1 1987)
- Pikas, Anatol
Så stoppar vi mobbning! Stockholm: Prisma 1980
- SOU 1974:7
Fosterbarnsutredningen
- SOU 1983:31
Familjeplanering och abort - erfarenhet av en ny lagstiftning
- Steele, B F
Alexander, Helene
"Long-Term Effects of Sexual Abuse in Childhood" ur Mrazek/Kempe (red): Sexually Abused Children and their Families. Oxford: Pergamon Press 1981
- Sylwander, Inga
Ungdom i riskzonen - identitetsutveckling. Malmö: Utbildningsproduktion/Socialstyrelsen 1982
- Thelander, Anna
Hasselakollektivet. Stockholm: Storprisma 1979
- Westin, Stefan
Bell, Robert
"Socialiseringsmönster bland barn och ungdom i några Stockholmsförorter" ur Daun m fl (red) Samhällsförändringar och brottslighet. Stockholm: Tidens Förlag 1974
- Winslöw, Katrin
Månsson, Sven-Axel
Ungdomar i riskzon. Lund: Socialhögskolan 1986
- Ögren, Kerstin
Att möta ungdomars behov. Lund: Liber 1985

I serien MEDDELANDEN FRÅN SOCIALHÖGSKOLAN har tidigare utkommit:

- 1981:1 FOSTERBARNSVÅRD OCH EKONOMI av Peter Westlund
- 1981:2 EN ALKOHOLENKÄT - OCH VAD SEN DÅ? EN MODELL FÖR ALKOHOLUNDERVISNING I EN SJÄTTE KLASS av Inger Farm och Peter Andersson
- 1981:3 PSYKOLOGIN I SOCIALT ARBETE: EN PEDAGOGISK DISKUSSION av Eric Olsson och Christer Lindgren
- 1982:1 VAD BÖR EN KURATOR KUNNA? av Karin Stenberg och Britta Stråhlén
- 1982:2 L V M BAKGRUND OCH KONSEKVENSER av Peter Ludwig och Peter Westlund
- 1982:3 INSYN - ETT FÖRSÖK TILL INSYN I ARBETSMILJÖN PÅ EN SOCIALFÖRVALTNING EN INTERVJUUNDERSÖKNING av Pia Bivered, Kjell Hansson, Margot Knutsson och P-O Nordin
- 1983:1 AVGIFTER PÅ SOCIALA TJÄNSTER - principer och problematik av Per Gunnar Edebalk och Jan Petersson
- 1983:2 EN INDELNING AV RÄTTEN - hjälpmedel vid inläsning av juridiska översiktskurser av Lars Pelin
- 1983:3 OM SOCIALA OMRÅDESBESKRIVNINGAR av Verner Denvall, Tapio Salonen och Claes Zachrisson
- 1983:4 DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945 - 1977. Del I Förhållandena 1977 av Åke Elmér
- 1983:5 PSYKOLOGISKA FÖRKLARINGSMODELLER I SOCIALT ARBETE av Alf Ronnby
- 1983:6 FACKFÖRBUNDENS SJUKKASSEBILDANDE. EN STUDIE I FACKLIG SJÄLVHJÄLP 1886 - 1910 av Per Gunnar Edebalk
- 1984:1 DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945 - 1977. Del II Utvecklingen 1945 - 1977 av Åke Elmér
- 1984:2 FRÅGETEKNIK FÖR KVALITATIVA INTERVJUER - En sammanställning av Hans-Edvard Roos
- 1984:3 AKTIONSFORSKNING SOM FORSKNINGSSTRATEGI av Kjell Hansson
- 1984:4 FÖRÄNDRINGSPROCESSER INOM GRUPPER OCH ORGANISATIONER I PSYKOLOGISK OCH SOCIALPSYKOLOGISK BELYSNING av Eric Olsson
- 1984:5 ROLLSPEL - TILLÄMPNING OCH ANALYS av Kjell Hansson
- 1985:1 IDROTT OCH PSYKOSOCIALT ARBETE av Kjell Hansson
- 1986:1 ARBETSMILJÖ PÅ HEM FÖR VÅRD OCH BOENDE av Leif Roland Jönsson
- 1986:2 DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945 - 1977 (1983). Del III Utvecklingen inom oförändrade grupper av Åke Elmér

Exemplar kan rekvireras hos Socialhögskolans expedition, adress se framsidan